

UNIVERSITY OF LAPLAND
LAPIN YLIOPISTO

Sosiaalinen vanhempi lapsen oheishuoltajana

Oheishuoltosopimuksen vahvistaminen ja lapsen edun toteutuminen

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Lapsioikeus
Noora Isopoussu
Kevät 2022

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Sosiaalinen vanhempi lapsen oheishuoltajana – Oheishuoltosopimuksen vahvistaminen ja lapsen edun toteutuminen

Tekijä: Noora Isopoussu

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Lapsioikeus

Työn laji: pro gradu -tutkielma

Sivumäärä: VI+76+liite

Vuosi: 2022

Lapsenhuoltolain uudistuksen yhteydessä vuonna 2019 lakiin säädettiin merkittäviä uudistuksia. Yksi vähemmälle huomiolle jäänyt uudistus koski lapsen oheishuollosta sopimisen mahdollistamista. Oheishuolto on huoltomuoto, jossa lapsen huolto on uskottu juridisen vanhemman ohella muulle henkilölle. Lain esitöissä esitettiin, että oheishuollosta sopiminen parantaa monimuotoisten perheiden mahdollisuuksia järjestää perhe-elämäänsä.

Oheishuoltajuutta ei ole oikeustieteessä aiemmin tutkittu, vaikka se on huoltomuotona ollut mahdollinen jo vuodesta 1984, eli lapsenhuoltolain voimaantulosta asti. Oheishuoltajuus onkin edelleen monille tuntematon ja vähän käytetty huoltomuoto.

Tässä työssä tutkin oheishuollosta sopimista erityisesti lapsen sosiaaliselle vanhemmalle. Tarkoituksena on tutkia lainopin keinoin oheishuoltoa koskevaa sääntelyä yksityiskohtaisesti, mutta myös ymmärtää oikeussosiologisen metodin avulla sitä, mitä perheiden monimuotoistumisella tarkoitetaan ja millä tavalla oheishuoltajuus voi palvella niitä perheitä, joissa lapsesta huolehtii myös sosiaalisen vanhemman asemassa oleva aikuinen. Tutkin lisäksi, millä tavalla lapsen etua arvioidaan oheishuoltosopimusten vahvistamisen edellytyksenä.

Työ etenee kahdella tasolla, joista ensimmäinen on voimassa oleva lainsäädäntö ja lain esityöt. Toinen taso on lain soveltaminen käytännössä, jonka tarkastelu toteutuu erityisesti lastenvalvojille suunnatulla laadullisella haastattelututkimuksella.

Tutkimukseni tuloksena totean, että sopimusmahdollisuuden myötä oheishuoltoa koskeva sääntely on merkittävästi lähentynyt juridisten vanhempien välillä tehtävän huoltosopimuksen sääntelyä. Oheishuoltajuuden vahvistaminen on myös entistä nopeampaa sekä byrokralialtaan huomattavasti kevyempää. Oheishuollon vahvistaminen voi parantaa merkittävästi lapsen etua. Se luo juridisesti tunnustetun suhteen lapsen ja sosiaalisen vanhemman välille ja tuo näin monimuotoisia perheitä yhdenvertaisempaan asemaan suhteessa perheisiin, joissa lapsen huoltajina ovat lapsen juridiset vanhemmat. Oheishuoltoon liittyy kuitenkin myös ongelmia, jotka johtuvat lain paikoittaisesta epäselvästä terminologiasta sekä erityisesti siitä, että oheishuoltajan oikeusasema ei ole kaikilta osin yhtäläinen huoltaja-vanhemman kanssa. Lapsen edun toteutumisarviointi oheishuoltosopimuksen vahvistamisen yhteydessä on käytännössä oheishuoltosopimuksen vahvistavan lastenvalvojan vastuulla. Haastattelujen perusteella, lain väljästä sääntelystä huolimatta, samankaltaiset arviointikriteerit toistuvat kunta riippumatta lapsen edun arvioinnissa käytännön tasolla.

Avainsanat: lapsioikeus, lapsen etu, oheishuoltajuus, sosiaalinen vanhemmuus, monimuotoiset perheet

Sisällysluettelo

Lähteet.....	II
1 Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymykset ja työn rajaus	2
1.2 Lainoppi ja oikeussosiologia työn metodeina ja rakenteessa	4
1.3 Työssä esiintyviä käsitteitä	8
1.4 Lapsioikeudesta oikeudenalana	9
1.4.1 Lapsioikeuden oikeuslähteet.....	10
1.4.2 Lapsen edusta lapsioikeuden kantavana oikeusperiaatteena	13
2 Perhekäsitykset, perhesuhteet ja lainsäädäntö	16
2.1 Perheen ja vanhemmuuden käsitteiden monimuotoistuminen	18
2.2 Huoltosäätely lapsenhuoltolaissa	21
2.2.2 Lapsen huoltajat	23
2.2.3 Huollon tavoite ja huoltajan tehtävät suhteessa lapsen asemaan ja oikeuksiin	24
2.2.4 Vanhemmat tietävät parhaiten -olettama	27
3 Oheishuoltajuudesta sopiminen ja sosiaalisen vanhemman oheishuoltoon vaikuttava sääntely.....	30
3.1 Oheishuoltosäännösten historia	31
3.2 Oheishuoltosäännösten kehitys lapsenhuoltolain uudistuksen lainvalmistelussa	32
3.3 Oheishuoltosopimuksen muodolliset vaatimukset.....	35
3.4 Oheishuollon vahvistaminen: Lapsen etu ja lapsen edusta lähtevä tarve	37
3.5 Oheishuollon vahvistaminen: Lapsen osallisuus	42
3.6 Oheishuollon päättyminen.....	44
3.7 Oheishuollon lähi-ilmiöt	46
3.7.1 Oheishuoltaja ja lapsen tapaamisoikeus	47
3.7.2 Oheishuoltaja ja lapsen asuminen	51
3.7.3 Lapsen elatus ja oheishuoltajan kuluvastuu	54
3.8 Tietojensaantioikeus ja tehtävienjako suhteessa oheishuoltoon	57
4 Asiantuntijahaastattelut.....	59
4.1 Haastateltavien valinta ja haastattelujen toteutus.....	59
4.2 Haastattelumuoto ja tulosten analysointimenetelmä	61
4.3 Haastateltavien kokemuksia lapsenhuoltolain uudistuksesta sekä oheishuoltosopimusten vahvistamisen työtavoista.....	63
4.4 Haastateltavien kokemuksia siitä, millaisiin tilanteisiin oheishuoltajuutta toivotaan.....	65
4.5 Haastateltavien tulkintoja lapsen edusta lähtevän tarpeen arvioinnista oheishuoltosopimuksen vahvistamisedellytyksenä.....	66
4.6 Oheishuoltajan rooli lapsen elämässä.....	70
5 Johtopäätökset.....	72
6 Päättäntö	76
Liite I	

Kirjalliset lähteet

Aaltonen, Anna-Kaisa: Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki 2009.

Aaltonen, Anna-Kaisa: Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa – Lapsen huolto, tapamisoikeus ja elatus. Helsinki 2020.

Aarnio, Kia; Kylmä, Jari; Solantaus, Tytti; Rotkirch, Anna: Sateenkaariperheiden vanhemmat Kokemuksia lasten hyvinvoinnista, perhesuhteista ja tuen saannista. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 63/2018.

Alanen, Leena & Karila, Kirsti: Lapsuus & lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere 2009.

Alanen, Leena: Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa: Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta (toim. Alanen, Leena; Karila, Kirsti), Tampere 2009, s. 9–30.

Alastalo, Marja & Åkerman, Maria: Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa: Haastattelun analyysi, toim. Johanna Ruusuvoori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen, Tampere 2010.

Auvinen, Maija: Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana. Helsinki 2006.

Ervasti, Kaijus: Oikeussosiologia ja oikeuspoliittinen tutkimus osana oikeustiedettä. Julkaisussa: Oikeustiede: Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja, Vuosikerta 44, 2011, s. 61–132.

Forsberg, Hannele; Nätkin, Ritva (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki 2003.

Forsberg, Hannele: Kriittistä näkökulmaa jäljittämässä. Teoksessa: Perhe murroksessa – Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä, toim. Hannele Forsberg & Ritva Nätkin, Helsinki 2003, ss. 7–15.

Gottberg, Eva. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisu, A, Yksityisoikeuden sarja. Turun yliopisto. Turku 2013.

Hakalehto, Suvianna: Uusi lapsioikeus. Teoksessa: Oikeuden avantgarde. Juhlajulkaisu Juha Karhu (toim. Husa, Jaakko; Keskitalo, Petri; Linna, Tuula; Tammi-Salminen, Eva), Helsinki 2013, s. 59–76.

Hakalehto, Suvianna: Lapsioikeuden perusteet. Helsinki 2018.

Hakalehto, Suvianna & Toivonen, Virve: Lapsen oikeudet perheessä. Helsinki 2021.

Hakalehto-Wainio, Suvianna: Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis N:o 4/2011. s. 510–525.

Hakalehto-Wainio, Suvianna: Lapsen oikeudet ja lapsen etu lapsen oikeuksien sopimuksessa. Teoksessa: Lapsioikeus murroksessa (toim. Hakalehto-Wainio, Suvianna, Nieminen, Liisa, Helsinki 2013, s. 17–52.

Helin, Markku: Isyyslaki. Helsinki 2016.

Hirvonen, Ari: Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsinki 2011.

Hirsjärvi, Sirkka; Hurme, Helena: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki 2015.

Husa, Jaakko; Mutanen, Anu; Pohjalainen, Teuvo: Kirjoitetaan juridiikkaa. Ohjeita oikeustieteellisten kirjallisten töiden laatijoille. Helsinki 2010.

Huttunen, Jouko: Isänä olemisen uudet suunnat. Jyväskylä 2001.

Jallinoja, Riitta; Hurme, Helena; Jokinen, Kimmo (toim.). Perhetutkimuksen suuntauksia. Helsinki 2014.

Kangas, Urpo: Minun metodini. Teoksessa: Häyhä, Juha (toim.): Minun metodini. Porvoo 1997, s. 90–109.

Kangas, Urpo: Perhe- ja jäämistöoikeuden perusteet. Helsinki 2019.

Koulu, Sanna: Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset. Vantaa 2014.

Koulu, Sanna: Lapsenhuoltolain uudistus ja ymmärrys perheestä. Janus: Sosiaalipoliittikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti. vol. 27 (4) 2019, s. 413–421.

Kurki-Suonio, Kirsti: Äidin hoivasta yhteishuoltoon. lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulokset. Helsinki 1999.

Kurki-Suonio, Kirsti: Kotimaiset ja kansainväliset riidat lapsen huollosta. Defensor Legis N:o 5/2000. s. 748–761.

Kurki-Suonio, Kirsti: Oikeus ja muuttuva vanhemmuus – Perhe ja avioliitto muutoksessa. Kirjon tutkimuskeskuksen julkaisuja 127. s. 237–271. 2017.

Lahtinen, Pia (toim.): Oheishuoltajuus ja lastensuojelu – tietopaketti. Jyväskylä 2017.

Linnanmäki, Kirsikka: Lapsen etu huoltoriidan tuomioistuinsovittelussa. Helsinki 2019.

Linnavuori, Hannariikka: Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Jyväskylä 2007.

Metsämuuronen, Jari: Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Helsinki 2006.

Miettinen, Anneli. Miksi syntyvyys laskee? Suomalaisten lastensaantiin liittyviä toiveita ja odotuksia. Perhebarometri 2015. Saatavissa: <https://www.vaestoliitto.fi/uploads/2020/11/50a1ff32-perhebarometri-2015.pdf>(käyty 6.2.2022).

Moring, Anna: Sateenkaarevat perhe- ja läheissuhteet lainsäädännössä. Teoksessa: Perhe ja läheissuhteet sateenkaaren alla (toim. Lahti, Annukka; Aarnio, Kia; Moring, Anna; Kerppola, Heini). Tallinna 2020, s. 115–131

Nieminen, Liisa: Lapsuudesta vanhuuteen – perus ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa. Helsinki 2006.

Nieminen, Liisa: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe. Helsinki 2013.

Nätkin, Riitta: Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa: Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä (toim. Forsberg, Hannele; Nätkin, Ritva). Helsinki 2003, s. 16–38.

Pajulammi, Henna: Lapsen oikeus osallistua. Teoksessa Hakalehto-Wainio & Nieminen (toim.), Lapsioikeus murroksessa. Helsinki 2013, s. 89–123.

Pajulammi, Henna: Lapsioikeus ja osallisuus. Helsinki 2014.

Pylkkänen, Anu: Miten oikeus määrittelee perheen? Teoksessa: Perhesuhteet puntarissa (toim. Sevón, Eija – Notko, Marianne). Helsinki 2008, s. 71–92.

Ritala-Koskinen, Aino. (Uus)perhe lapsen silmin. Teoksessa: Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä (toim. Forsberg, Hannele; Nätkin, Ritva). Helsinki 2003, s. 16–38.

Ritala-Koskinen, Aino: Mikä on lapsen perhe? Tulkintoja lasten uusperhesuhteista. Helsinki 2011.

Savolainen, Matti: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Helsinki 1984.

Sevón, Eija; Huttunen, Jouko: Odottavan äidin vastuu. Teoksessa: Perhe ja vanhemmuus – Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen, toim. Anna Rönkä & Ulla Kinnunen. Jyväskylä 2002, s. 72–98.

Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo; Hyvärinen, Matti (toim.): Haastattelun analyysi. Tampere 2010.

Toivonen, Virve-Maria: Lapsen oikeudet ja oikeusturva. Lastensuojeluasiat hallintotuomioistuimissa. Helsinki 2017.

Tolonen, Hannele; Linnanmäki, Kirsikka: Uudistunut lapsenhuoltolaki. Helsinki 2020.

Virallislähteet:

General Comment No. 14: Article 3.1: The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration. 29.5.2013. YK:n asiakirja CRC/C/GC/14

HE 224/1982 vp Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta

HE 88/2018 vp Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

LaVM 12/2018 vp HE 88/2018 vp Lakivaliokunnan mietintö: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

LSAK-01 Sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta
<https://www.thl.fi/isak/#/form?id=LSAK-01&lang=fi> (käyty 14.3.2022).

LSAK-02 Päätös lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen vahvistamisesta
<https://www.thl.fi/isak/#/form?id=LSAK-02&lang=fi> (käyty 14.3.2022).

Oikeusministeriön muistio (OM 31/41/2015), lainvalmisteluosasto, yksityisoikeuden yksikkö. Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lainsäädännön uudistaminen. Helsinki 2015.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja (OM 35/2016). Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lainsäädännön uudistaminen. Näkemyksiä uudistamistarpeista, lausuntotivistelmä. Helsinki 2016.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja (OM 36/2016). Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain muutostarpeet, yhteenveto verkkokeskustelusta. Helsinki 2016.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja (OM 47/2017). Lapsenhuoltolain uudistaminen, työryhmän mietintö. Helsinki 2017.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja (OM 13/2018) Lapsenhuoltolain uudistus, lausuntotivistelmä työryhmämietinnöstä. Helsinki 2018.

Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. Valtioneuvoston julkaisu 2019:31.

Ratkaisujen Suomi. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015. Hallituksen julkaisusarja 10/2015.

SopS 60/1991, Yleissopimus lapsen oikeuksista.

Sops 63/1999 Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi) sellaisena kuin se on muutettuna yhdennellätoista pöytäkirjalla.

StVL 6/2018 vp HE 88/2018 vp Sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnan lausunto: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

Lausunnot:

Lastenvalvojat ry Lausunto 29.11.2017 Asia: OM 31/41/2015 Lapsenhuoltolain uudistaminen

Sateenkaariperheet ry Lausunto 24.11.2017 Asia: OM 31/41/2015 Lapsenhuoltolain uudistaminen

Tampereen kaupunki Lausunto 01.12.2017 TRE:7180/05.01.03/2017 Asia: OM 31/41/2015
Lapsenhuoltolain uudistaminen

Hakalehto, Suvianna; Koulu, Sanna. Lausunto oikeusministeriölle lapsenhuoltolain uudistamista valmistelleen työryhmän mietinnöstä (OMML 47/2017). 2017. Saatavissa:
https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/afb68d97-f273-4760-a132-3a5ab8cf065e/101deee5-31a5-4055-9f9e-33ad38ca4f33/LAUSUNTO_20171212234504.pdf (käyty 6.2.2022).

Tilastot

Perheet 2019. Suomen virallinen tilasto (SVT): Perheet [verkkajulkaisu]. ISSN=1798-3215.
2019. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 6.2.2022]. Saatavissa:
http://www.stat.fi/til/perh/2019/perh_2019_2020-05-22_tie_001_fi.html (käyty 6.2.2022).

Perheet 2020. Suomen virallinen tilasto (SVT): Perheet [verkkajulkaisu]. ISSN=1798-3215.
2020. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavissa: http://www.stat.fi/til/perh/2020/perh_2020_2021-05-28_tie_001_fi.html (käyty 6.2.2022).

1 Johdanto

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta¹ (361/1983) on säädetty siitä lähtökohdasta, että lapsen vanhemmuus ja huolto kuuluvat samoille henkilöille, eli lapsen biologisille vanhemmille. Oheishuoltajuus on lapsenhuoltomuoto, jossa lapsella on huoltajana vanhempansa tai vanhempiensa lisäksi muu huoltaja. Oheishuollon käyttöalaa ei ole lainsäädännössä erityisemmin rajattu, mutta sen vahvistaminen soveltuu parhaiten sellaisiin perhetilanteisiin, joissa lapsesta jo ennestään huolehtii tosiasiallisesti joku muu lapsen läheinen, kuin lapsen vanhempi. Terminä oheishuoltajuus on yleiskielinen ja vakiintunut myös oikeustieteelliseen kirjallisuuteen ja lainvalmisteluaineistoihin, mutta suoraan lain tasolla sitä ei tunneta. Oheishuoltajuus on tällä hetkellä ajankohtainen tutkimuskohde useammastakin syystä.

Ensinnäkään oheishuoltajuutta ei ole oikeustieteen saralla aikaisemmin juuri tutkittu, vaikka se on huoltomuotona ollut mahdollinen jo vuodesta 1984, lain lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta voimaantulosta asti. Mahdollisesti osittain tästä syystä oheishuoltajuus on edelleen monille tuntematon ja vähän käytetty huoltomuoto.

Toiseksi oheishuolto on kokenut merkittäviä muutoksia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain kokonaisuudistuksen voimaantulua vuonna 2019. Uudistusta koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että yhteiskunta ja perhemuodot ovat muuttuneet lapsenhuoltolain säätämisen jälkeen, kun solmittujen avioliittojen määrä on vähentynyt ja avioerot ovat lisääntyneet, minkä seurauksena perheistä on tullut entistä monimuotoisempia. Esityksen mukaan perherakenteiden monimuotoistuminen puoltaa sitä, että lainsäädäntö mahdollistaa myös muiden kuin lapsen biologisten vanhempien huomioon ottamisen sovittaessa lapsen huoltoon liittyvistä asioista.²

Lakiuudistuksella kevennettiin eräitä riidattomien asioiden menettelyjä niin, että oikeudellisesti sitovia ratkaisuja on voitu lakiuudistuksen voimaantulua saavuttaa sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella. Tämä uudistus koski myös oheishuoltajuutta – merkittävimpana muutoksena entiseen perheet voivat saada lapsensa oheishuoltajuuden

¹ Tässä työssä myös lapsenhuoltolaki.

² HE 88/2018 vp s. 17.

vahvistettua sopimalla asiasta lastenvalvojan luona, mikäli lapsen vanhemmat ovat asiasta yksimielisiä ja oheishuoltajuuden vahvistamiselle on lapsen edusta lähtevä tarve. Muutos on merkittävä, sillä vuosina 1984–2019 lapsen oheishuoltajuus voitiin vahvistaa vain käräjäoikeuden päätöksellä. Monille perheille oheishuoltoasian saattaminen käräjäoikeuden ratkaistavaksi on voinut muodostaa korkean kynnyksen asian hoitamiseksi.

Hallituksen esityksessä todettu perheiden monimuotoistuminen voidaan ymmärtää väljästi. Uudistusta koskevan lakivaliokunnan mietinnön mukaan oheishuoltoa koskevat sopimukset liittyvät käytännössä sateenkaariperheiden ja uusperheiden järjestelyihin sekä eräisiin lastensuojelullisiin tilanteisiin.³ Uusperheiden⁴ ja sateenkaariperheiden⁵ määrän lisääntymisen myötä lasten perheissä kahden biologisen vanhemman sijasta aikuisina voivat yhä todennäköisemmin olla yksi biologinen vanhempi ja tämän vanhemman puoliso, joka useissa perheissä on sosiaalisen vanhemman roolissa. Perhemuotojen murroksen vuoksi oheishuoltoa koskevien uudistusten vaikutukset voivat näkyä merkittävästi oheishuoltajuuksien lisääntyvänä määränä jo lähitulevaisuudessa.

1.1 Tutkimuskysymykset ja työn rajaus

Tämän työn tarkoituksena on aloittaa oheishuoltajuutta koskevan tutkimuksellisen aukon täyttäminen. Tavoitteenani on tutkia,

1. millä tavalla voimassa oleva lainsäädäntö sääntelee oheishuoltajuutta ja oheishuoltajan ja lapsen välistä oikeusasemaa sekä selvittää
2. millä tavalla mahdollisuus sopia oheishuoltajuudesta palvelee monimuotoisten perheiden tarpeita ja
3. millä tavalla lapsen etua arvioidaan oheishuoltosopimusten vahvistamisen edellytyksenä.

Näkökulmanani ovat erityisesti perheet, joissa oheishuoltajuudesta sovitaan lapsen sosiaaliselle tai psykologiselle vanhemmalle.

³ LaVM 12/2018 vp s. 6.

⁴ Aarnio ym. 2018, s.13.

⁵ Suomen virallinen tilasto (SVT): Perheet.https://www.stat.fi/til/perh/2020/perh_2020_2021-05-28_tie_001_fi.html.

Oheishuoltajuuden laajan käyttöalan vuoksi siihen liittyvää tutkimusta olisi mahdollista suunnata lukuisilla eri tavoilla. Laissa ei ole rajoitettu oheishuoltajan henkilölle kelpoisuusehtoja tai sitä, millaisissa perhetilanteissa oheishuoltajuus voidaan vahvistaa. Lain esitöissä perheiden monimuotoistuminen ja erilaisten perheiden tarpeisiin vastaaminen on nostettu yhdeksi pääsyksi oheishuoltoprosessin keventämiselle. Näin ollen olen valinnut tämän työn tutkimuksen keskiöön erityisesti asetelman, jossa oheishuoltajuus halutaan vahvistaa lapsen sosiaaliselle vanhemmalle. Tästä syystä on tarpeen myös selvittää, mitä perheiden monimuotoistumisella ja erilaisilla vanhemmuusrooleilla tarkoitetaan.

Tutkimukseni tarkastelee oheishuoltajuutta kahdella tasolla. Ensimmäinen taso koskee voimassa olevaa lainsäädäntöä ja lain esitöitä. Tutkin, millä tavalla laissa säännellään oheishuoltajuudesta sopimista ja vahvistamista, sekä itse oheishuoltajuuden toteutumista, kuten oheishuoltajan oikeuksia ja velvollisuuksia ja lain tarjoamia mahdollisuuksia järjestää oheishuoltajan ja lapsen välinen perheasema mielekkäästi esimerkiksi tapaamisen ja asumisen osalta. Lapsenhuoltolaissa ei ole erikseen omaa lukua oheishuoltajuudelle. Oheishuoltajuus rinnastuu laissa tavalliseen vanhempien huoltoon, ja niitä koskevat suurimmaksi osaksi samat säännökset. Tämä ei kaikissa tilanteissa ole täysin ongelmaton, sillä laki on kirjoitettu siitä olettamasta, että juridinen vanhemmuus ja huoltajuus kuuluvat samalle henkilölle. Pyrin tutkimuksessani jäsentämään ja nostamaan esiin mahdollisesti tästä johtuvia ongelmakohtia, jotka liittyvät sekä terminologisiin seikkoihin, että vanhemman ja huoltajan oikeusaseman eroihin. *Hakalehdon* mukaan yksi lapsioikeudellisen tutkimuksen tavoitteista onkin lainsäädäntöön ja lakien soveltamiskäytäntöön liittyvien epäkohtien esiin nostaminen, jonka avulla pyritään kehittämään oikeusjärjestelmää lapsilähtöisempään suuntaan.⁶ Tutkimusongelmani voidaan myös hahmottaa Kankaan ongelmakeskeisen lainopin⁷ keinoin, sillä otan oheishuoltajuuteen sisältyviä ongelmia osaksi tutkimusasetelmaani.

Tutkimuksen toinen taso tutkii lain soveltamista käytännössä. Laki jättää sosiaalilautakunnille liikkumavaraa sen suhteen, miten oheishuoltosopimuksen vahvistamista koskeva prosessi käytännössä toteutetaan. Lapsenhuoltolaki on ollut uudistettuna voimassa vasta hieman yli kaksi vuotta, eikä oheishuoltoasioita tilastoida. Näistä syistä johtuen tietoa oheishuoltoasioista on heikosti saatavilla. Käytännön tason tutkimiseksi olen toteuttanut

⁶ Hakalehto 2018, s. 27.

⁷ Kangas 1997, s. 94.

osana työtäni haastattelututkimuksen, jossa haastattelin kuntien oheishuoltosopimuksia vahvistavia lastenvalvoja. Haastattelujen avulla selvitin, miten prosessi etenee ja millaisia seikkoja siinä tulee arvioitavaksi oheishuollon vahvistamisedellytyksinä.

Yhdistävänä päämääränä molemmilla tasoilla on tarkoitus selvittää oheishuollon erityispiirteitä huoltomuotona. Toisin sanoen huomioni kiinnittyy siihen, millä tavalla lakiuudistus on onnistunut oheishuoltajuuden näkökulmasta tavoitteessaan muuttaa lapsenhuoltolakia vastaamaan monimuotoistuvien perheiden tarpeisiin, kun kyseessä on sosiaalisen vanhemman vahvistaminen oheishuoltajaksi.

Työni on lapsioikeudellinen, ja nykyaikaisessa lapsioikeudellisessa tutkimuksessa pääpainon tulee olla aina lapsen edun toteutumisessa. Tämän tutkimuksen kannalta se tarkoittaa, että pyrin selvittämään mitä lapsen edun mukaisuudella tarkoitetaan juuri oheishuoltoasioiden näkökulmasta. Tarkastelen lapsen edun toteutumista kahdesta suunnasta: oheishuoltosopimuksen vahvistamisedellytyksenä, eli millä tavoin lapsen edun toteutumista arvioidaan lain ja lain esitöiden ohjaamana sekä miten lastenvalvojat sen toteutumista arvioivat sopimuksia vahvistaessaan. Toiseksi tutkin, mahdollistaako voimassa oleva lainsäädäntö lapsen edun toteutumisen parhaalla mahdollisella tavalla niissä tilanteissa, joissa lapsella on oheishuoltaja.

Rajaan työni ulkopuolelle ne oheishuoltoasiat, joissa lapsen vanhemmat eivät ole yksimielisiä oheishuollon vahvistamisesta, eli riitaiset asiat, jotka tulee käsitellä käräjäoikeudessa hakemusasioina. Riitaisiin asioihin lakiuudistus ei tuonut muutoksia. Rajaan ulos myös tapaukset, joissa lapsen huolto on päädytty järjestämään oheishuoltosopimuksella lapsen kasvuolosuhteiden tukemiseksi ja/tai huostaanoton välttämiseksi, eli joissa lastensuojelu on mukana. Lastensuojelullinen näkökulma oheishuoltosopimukseen olisi mielenkiintoinen⁸ ja myös ajankohtainen, sillä lain esitöissä oheishuollon sopimusmahdollisuuden perusteltiin parantavan niitä tilanteita, joissa on huostaanoton uhka⁹. Olen kuitenkin päätenyt tähän rajaukseen, sillä ennen lastensuojeluoikeudellisten erityispiirteiden ja oheishuollon suhteen jäsentämistä on tarpeen selvittää lainmuutoksen mukanaan tuomat vaikutukset oheishuoltoprosessiin sekä oheishuoltajan ja lapsen väliseen oikeusasemaan yleisemmin.

⁸ Lastensuojelun kehittämissyhteisö Pesäpuu ry on julkaissut oheishuoltoa ja lastensuojelua käsittelevän oppaan vuonna 2018. Pesäpuun mukaan oheishuoltotutkimusta ja oheishuollosta koottua tietoa tarvittaisiin kiireesti lisää. Ks. tarkemmin Lahtinen 2017, s. 24.

⁹ HE 88/2018 vp s. 43.

1.2 Lainoppi ja oikeussosiologia työn metodeina ja rakenteessa

Pyrin löytämään vastauksia yllä esittämiini tutkimusongelmiin ensinnäkin lainopin keinoin. Lainoppi eli oikeusdogmatiikka oikeustieteellisenä tutkimusmetodina on oikeustieteen perinteistä ydinaluetta – valtaosa oikeustieteellisestä tutkimuksesta on lainopillista tutkimusta. Tiivistetysti lainopin tehtävänä on tulkita ja systematisoida voimassa olevaa oikeutta. Lainoppi ulottuu sekä oikeussääntöihin että tunnustettuihin oikeusperiaatteisiin. Niinpä lainopin tehtävänä on myös oikeusperiaatteiden punninta ja periaatteiden ja normien yhteensovittaminen.¹⁰ Lapsen edun periaatetta voisi kutsua lapsioikeuden perussäännöksi¹¹, eikä lapsioikeudellinen tutkimus voi onnistua tehtävässään, jos lapsen edun huomiointi jää taka-alalle.

Eryteisesti siitä syystä, että edeltävää tutkimusta ei oheishuoltajuudesta ole, on työssä tarpeellista systematisoida oheishuoltoon ja siihen läheisesti liittyvien säännösten kokonaisuutta. Yhtenä työn tarkoituksista on kirkastaa oheishuollosta muodostuvaa kokonaiskuvaa; tällä hetkellä laista tietoa hakevan, oheishuoltajuudesta kiinnostuneen henkilön voi olla vaikeaa löytää etsimäänsä, sillä laki on osin vaikeaselkoinen.¹² Tämä johtuu olennaisesti siitä, että lapsenhuoltolaki on säädetty sen ideaalin pohjalta, että lapsen huoltajan ja vanhemman oikeusasema kuuluu samalle henkilölle. Vanhemmuuden ja huoltajuuden rinnastus on niin voimakasta, että niitä on lapsenhuoltolain esitöissä käytetty toistensa synonyymeina.¹³ Oikeudellisesti ja myös yleisesti ymmärrettävästi jäsenneen tiedon tuottaminen oheishuoltajuudesta palvelee sekä oheishuoltajuuksiasioiden parissa työskenteleviä viranomaisia että perheitä, jotka pohtivat oheishuoltajuuden soveltuvuutta huoltomuotona oman perheensä tarpeisiin. Tähän tehtävään lainopillinen metodi antaa hyvät eväät. Tutkin oheishuoltoon liittyviä normeja erityisesti lain esitöiden avulla tavoittaakseni lainsäätäjän tahdon.

Lainopillisen metodin keskiössä olevat lähteet ovat lainsäädäntö, lain esityöt ja oikeustieteellinen tutkimus. Oheishuollosta ei ole tehty aiempaa tutkimusta, minkä vuoksi

¹⁰ Hirvonen 2011, s. 21–25.

¹¹ Ks. Hakalehto-Wainio 2013, s. 30–35 ja Hakalehto & Toivonen 2021, s. 44–48.

¹² Myös Hakalehto ja Koulu ovat lausunnossaan (mietinnöstä OM 47/2017) todenneet, että lain vaikeaselkoisuus on ongelmallista, erityisesti kun kyseessä on perheille ja lapsille merkittävä säädös.

¹³ Ks. Koulu 2014, s. 102, 394. Koulu viittaa vuoden 1982 hallituksen esitykseen lapsenhuoltolain säätämiseksi, mutta ongelma on käsillä myös vuoden 2018 hallituksen esityksessä, ks. esim. HE 88/2018 vp s. 56-57, 10 §:n yksityiskohtaiset perustelut, joiden täytyy ymmärtää ainakin osittain koskevan myös huoltajaa, vaikka esitöissä käytetään termiä vanhempi.

oheishuollon taustoittaminen on erityisen tärkeää. Tässä tutkimuksessa on näin ollen hyödynnetty viimeaikaisinta lapsioikeuskirjallisuutta erityisesti tutkimusaiheen taustoittamiseksi. Hannele Tolosen ja Kirsikka Linnanmäen *Uudistunut lapsenhuoltolaki (2020)* -teoksessa, jossa käydään läpi lapsenhuoltolain uudistuksen keskeistä sisältöä ja olennaisia vaikutuksia eritoten lapsenhuoltoasioita koskevissa viranomaismenettelyissä, on sivuttu myös oheishuoltoa, joskin uudistuksen laajuuden vuoksi se on kirjassa hyvin pienessä roolissa. Tolosen ja Linnanmäen huomiot ovat kuitenkin tukeneet tutkimustyötäni ja oheishuoltoa koskevan sääntelyn analyysiä. Toinen tuore teos on *Lapsen oikeudet perheessä (2021)*, joka käsittelee eri näkökulmista lapsen oikeudellista asemaa suhteessa huoltajiinsa, vaikkakaan teoksessa ei suoranaisesti oheishuoltoa juuri huomioida. Käytännön tasolla oheishuoltoa on käsitellyt Aaltonen teoksessaan *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa (2009)*, josta on lapsenhuoltolain uudistuksen jälkeen julkaistu uusi painos vuonna 2020. Teoksessa Aaltonen on käsitellyt hyvin lyhyesti myös oheishuollon vahvistamisarviointia sekä ennen lain uudistusta että sen jälkeen. Lisäksi olen hyödyntänyt tutkimuksessani oikeustieteellisiä väitöskirjoja¹⁴, joista on ollut tukea mm. tiettyjen periaatteiden, kuten lapsen etu, vanhemmat tietävät parhaiten -olettan, status quo -periaatteen, käsittelyyn ja ymmärtämiseen. Vaikka lapsioikeudelliset periaatteet ovat vakiintuneita jo aiemmassa lapsioikeudellisessä tutkimuksessa, on niitä ja niiden suhteita tärkeää tarkastella myös uuden tutkimusaiheen kontekstissa. Oikeustieteellisen kirjallisuuden avulla hahmotan lapsioikeuden systematiikkaa, tulkintoja ja arvostuksia suhteessa oheishuoltajuuteen. Samoin sosiaalitieteiden puolelta olen käyttänyt kirjallisuutta, johon nojaten kuvaan perheiden monimuotoistumisen ulottuvuuksia sekä sovitan perhe- ja lapsuudentutkimuksen tason käsitteitä ja ajatuksia oikeudelliseen kontekstiin, eli tarkastelemaan, miten ne istuvat käsitykseen "tavanomaisesta" poikkeavasta huoltoajatuksesta ja perhekäsityksestä.

Viimeaikaisessa lapsioikeustutkimuksessa on nostettu esiin, että kuten kaikessa lapsiin vaikuttavassa päätöksenteossa ja toiminnassa, myös lapsioikeudellisessa tutkimuksessa tulisi ottaa huomioon lasten ja lapsiryhmien omat näkemykset. Hakalehdon mukaan tietoa lasten oikeuksien toteutumisesta kaivataan myös lapsiasioiden parissa työskenteleviltä ammattilaisilta koskien lapsen oikeuksien toteuttamisen valmiuksia. Tällaisen tiedon saamiseksi tarvitaan empiirisempää tutkimusta ja vuoropuhelua oikeustieteilijöiden ja muiden

¹⁴ Muiden muassa Kurki-Suonio 1999, Koulu 2014, Linnanmäki 2019.

alojen ammattilaisten välille.¹⁵ Tämän vuoksi lainopillinen metodi ei yksin riitä oheishuoltajuuden tutkimiseen. Oikeustieteen monitieteet yhdistävät kaksi tieteenalaa toisiinsa tarkastellen oikeutta toisen tieteen näkökulmasta.¹⁶

Toinen työni pääasiallinen metodi on oikeussosiologia, jonka tehtävänä on tutkia oikeutta yhteiskunnallisena ilmiönä ja tarkastella oikeuden ja muun yhteiskunnan välisiä vuorovaikutussuhteita oikeusjärjestyksen ulkopuolisesta näkökulmasta.¹⁷ Tutkimusasetelmassani oikeusjärjestyksen ulkopuolista näkökulmaa edustaa perhetutkimus, jonka kirjallisuutta hyödyntäen taustoitan ja erittelen perhe- ja vanhemmuuskäsitysten muovautumista. Tätä taustaa vasten on mahdollista ymmärtää, millä tavoin oheishuoltajuus voi toimia juridisena välineenä todellisten perhesuhteiden legitimoimisessa.

Oikeussosiologia hyödyntää tiedonhaussa usein myös empiiristä eli kokemuseräistä tiedonhakumenetelmää,¹⁸ joka tässä työssä toteutuu haastattelututkimuksena. Huoltoasioiden parissa työskentelevien kuntien viranhaltijoiden antamien haastattelujen tarkoituksena on selvittää sellaisia oheishuoltajuuteen liittyviä erityiskysymyksiä, joihin kirjallisuus, lain esityöt tai muu käytettävissä oleva lähdeaineisto ei anna vastauksia.

Pääasiallisina metodeina lainoppi ja oikeussosiologia muodostavat vahvan viitekehyksen työni metodologiselle puolelle. Näiden metodien käyttö vuorottelee ja myös asettuu lomittain työn kokonaisuudessa, joskaan rajanveto ei ole kuitenkaan aivan kaksijakoinen. Niin sanotun apumethodin roolissa työssäni on oikeushistoriallinen tutkimusmetodi. Oikeushistoria tutkii oikeuden ja oikeudellisen ajattelun kehitystä.¹⁹ Se on välttämätön väline oikeuden nykytilan ymmärtämiseksi, ja lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain kokonaisuudistuksen päämääriä, lain käyttöalaa ja mahdollisia ongelmia on vaikea hahmottaa ilman uudistuksen historiallisen kehityksen tuntemusta. Tämä kehitys kytkeytyy olennaisesti kaikkiin tutkimuskysymyksiini. Voimassa oleva lainsäädäntö on rakentunut tehtyjen uudistuksien kautta, joten se määrittyy ja pohjautuu suhteessa edeltävään lainsäädäntöön.

Myös perheiden monimuotoistuminen on historiallinen ilmiö, minkä vuoksi perheiden muuttuneet tarpeet selittyvät historiallisen taustan avulla. Näin ollen lakiuudistuksen

¹⁵ Hakalehto 2018, s. 27.

¹⁶ Hirvonen 2011, s. 28.

¹⁷ Husa ym. 2010, s. 22., Hirvonen 2011, s. 29.

¹⁸ Suomessa on oikeussosiologian rinnalla käytetty myös termiä empiirinen oikeustutkimus kuvamaan oikeustieteen piirissä tehtävää empiirispainotteista oikeussosiologista tutkimusta. Ervasti 2017, s. 68.

¹⁹ Husa ym. 2010, s. 21.

vaikutusten arviointi ja ennakointi on mahdollista ainoastaan ilmiön historiallista taustaa vasten. Myös se, millä tavoin lapsen etua arvioidaan oheishuollon vahvistamisen edellytyksenä, on historiallisesti määrittynyt. Esimerkiksi lapsen asema on kehityskulun seurausta, kuten esimerkiksi luvussa 1.4 tullaan näkemään. Lapsioikeus on kuitenkin nuori oikeudenala, minkä vuoksi työni oikeushistoriallinen konteksti pitäytyy lähivuosisikymmenissä kuvaten lapsenhuoltolain kehitystä. Oikeushistoriallisen metodin avulla on tarkoitus selvittää sitä, millaisia tilanteita varten oheishuoltajuus säädettiin lapsenhuoltolakiin, ja miten sen käyttöala on muokkautunut perherakenteiden ja lapsioikeuden murroksessa.

Työni rakenne muodostuu neljästä pääluvusta yleisestä erityiseen siirtyen. Työn alussa käsittelen lapsioikeutta oikeudenalana sen olennaisilta osin sekä lapsioikeuden oikeuslähteitä ja lapsen etua lapsioikeuden kantavana oikeusperiaatteena. Luvussa 2 käsittelen sosiaalisen vanhemman oheishuoltajuuden toimintaympäristöä monitieteellisesti. Analysoin perheen ja vanhemmuuden käsitteitä sosiologisessa viitekehyksessä ja tarkastelen lapsenhuoltolain kehitystä oikeushistoriallisesti, sekä käyn läpi voimassa olevaa lainsäädäntöä huollon määräytymisen, huollon tavoitteiden ja huoltajan tehtävien osalta.

Luku 3 lähtee liikkeelle oheishuoltosäätelyn kehityksestä, erityisesti lapsenhuoltolain uudistuksen lainvalmistelusta. Luvussa tarkastelen lainopin keinoin oheishuoltoa koskevaa voimassaolevaa sääntelyä yksityiskohtaisesti eritoten siitä näkökulmasta, jossa oheishuoltajana on lapsen sosiaalinen vanhempi. Luvussa käsitellään myös asumista, tapaamisoikeutta ja elatusta tai kuluvastuuta koskevaa sääntelyä sosiaalisen vanhemman oheishuollon näkökulmasta.

Haastattelututkimusta käsitellään työn luvussa 4, jossa sisällönanalyysin keinoin tuodaan ilmi erityisesti haastateltavien näkemyksiä ja kokemuksia lapsen edun arvioinnista oheishuollon vahvistamisprosessissa, sekä lainuudistuksen vaikutuksia erilaisten perheiden mahdollisuuksiin sopia oheishuoltajuudesta. Luvussa 5 esittelen tutkimuksen tulokset suhteessa tutkimuskysymyksiin sekä näille tuloksille perustuvat johtopäätökseni, sekä pohdin mahdollisuuksia tuleville tutkimussuunnille.

Ennen siirtymistä työn varsinaiseen ydinsisältöön, avaan seuraavissa alaluvuissa työn kannalta keskeisiä käsitteitä ja lapsioikeuden luonnetta itsenäisenä oikeudenalana.

1.3 Työssä esiintyviä käsitteitä

Seuraavat käsitteet esiintyvät työssä useita kertoja. Niiden merkityssisällön avaaminen on erityisen tärkeää sen vuoksi, että kysymys ei ole laintasoisista käsitteistä. Määrittely on tärkeää, jotta lukija voisi ymmärtää käsitteet siinä merkityksessä, jossa niitä tässä työssä käytetään.

Oheishuoltaja tai **oheishuolto** eivät ole laintasoisia termejä. Niitä kuitenkin käytetään vakiintuneesti niin yleiskielessä kuin lainvalmisteluasiakirjoissakin²⁰ tarkoittaessa vanhemman ohelle vahvistettua muuta huoltajaa. Laissa oheishuoltajaan viitataan lainkohdasta riippuen ”muuna huoltajana”, ”kyseisenä huoltajana” tai lapsenhuoltolain sisäisin säädösviittauksin, kuten esimerkiksi lapsenhuoltolain 7.3 §:ssä ”...2 momentin 1 kohdassa tarkoitetun huoltajan...”. Epäyhtenäinen terminologia hankaloittaa lain lukemista, minkä vuoksi käytän tässä työssä johdonmukaisesti termiä oheishuoltaja tai oheishuolto, ellei selkeyden vuoksi ole tietyissä tapauksissa perusteltua käyttää lain sanamuodon mukaisia ilmauksia.

Huoltaja-vanhempi tai **ei-huoltaja-vanhempi**-termejä käytän, kun käsiteltävän asian kannalta on tärkeää ilmaista, onko lapsen juridisella vanhemmalla huoltajan asemaa vai ei.

Yksihuoltaja/yksinhuolto ja **yhteishuoltaja/yhteishuolto** eivät ole sellaisenaan lapsenhuoltolaissa esiintyviä termejä. Käytän niitä oikeuskirjallisuudessa omaksutun tavan mukaisesti ilmaistakseni, onko huolto uskottu yhdelle vai useammalle huoltajalle riippumatta siitä, mikä on perheen asumismuoto.²¹

1.4 Lapsioikeudesta oikeudenalana

Lapsioikeus oikeudenalana koskee kaikkia alaikäisiä, eli alle 18-vuotiaita henkilöitä.²² Lapsioikeus on kehittynyt ajatuksesta lapsuudesta pakollisena välivaiheena kohti aikuisuutta ja lapsista heikompana, suojelun tarpeessa olevana ihmisryhmänä kohti näkemystä

²⁰ Hallituksen esityksessä HE 88/2018 vp sanoja oheishuolto ja oheishuoltajuus on käytetty eri muodoissaan yhteensä 45 kertaa, ensimmäisen kerran sivulla 1 osiossa ”Esityksen pääasiallinen sisältö” ja 44 kertaa sivuilla 19–63.

²¹ Vrt. kuitenkin esimerkiksi lapsiläilaki (796/1992), jossa yksinhuoltajalle on annettu käyttämästäni poikkeava merkityssisältö.

²² Hakalehto 2018, s. 11.

lapsuudesta ihmiselämän tärkeänä ja erityisenä ajanjaksona ja lapsista yksilöinä, joille kuuluu erityisiä oikeuksia. Suojan tarve ei ole kadonnut, mutta modernin lapsioikeuden kehittyessä käsitys lapsen suojelusta on siirtänyt näkökulman lapsen oikeuksien suojaamiseen.²³

Yleisen individualisoitumisen, johon kuuluu myös ihmisoikeuksien korostuminen, myötä myös lapsuuden käsitys ja lapsioikeus ovat kehittyneet yksilökeskeisempään suuntaan²⁴. Lapsia ei modernissa lapsioikeudessa enää entisestä poiketen nähdä ainoastaan perheyksiköstä käsin, vaan lapsen oikeudet ja asema tunnustetaan myös laajemmin yhteiskunnassa. Hakalehto hahmottaa asiaa erittelemällä lapsen roolia erilaisissa ympäristöissä mainitsemalla esimerkkeinä lapsen aseman huollettavana olemisen lisäksi esimerkiksi kansalaisena, kuntalaisena, oppilaana, potilaana, kuluttajana, työntekijänä ja rikoksen uhrina.²⁵ Lapsen asema on siis useissa tapauksissa erillinen tämän perheoikeudellisesta asemasta. Hakalehdon antamat esimerkit perustelevat lapsioikeuden tunnustamista perheoikeudesta erilliseksi, omaksi oikeudenalakseen. Toisaalta *Kankaan* mukaan kysymys on usein uusien oikeudenalajien syntyminen sijasta enemmänkin olemassa olevien oikeudenalajien erilaisista painotuserosta,²⁶ ja hän systematisoi näin ollen lapsioikeuden yhä perhe- ja perintöoikeuden alle.²⁷ Hakalehdon mukaan lapsi- ja perheoikeuden erottaa toisistaan erityisesti näkökulma: toisin kuin perheoikeudelle, lapsioikeudelle on ominaista normien systematisointi nimenomaan lapsen oikeudellisen aseman ja lapsen oikeuksien näkökulmasta.²⁸

Tämän tutkielman lähtökohtana on lapsioikeuden tunnustaminen modernin lapsioikeuden oppien mukaisesti omaksi oikeudenalakseen. Tietyssä mielessä erottelu ei välttämättä vaikuta kovin olennaiselta, sillä lapsen huoltoa koskevilla asioilla on perinteisesti nähty vahva yhteys lapsen perheasemaan ja sitä kautta perheoikeudelliseen sääntelyyn. Siinä mielessä työn voikin nähdä sijoittuvan lapsi- ja perheoikeuden leikkauspintaan. Merkittävässä roolissa työssä on kuitenkin uudistuneen lapsenhuoltolain oheishuoltajuussääntelyn systematisointi ja tulkinta, jossa tavoitteenani on pitää kirkkaana mukana lapsen edun ensisijaisuuden arviointi ja lapsen osallisuuden huomioiminen, joiden merkitystä moderni lapsioikeus painottaa.

²³ Hakalehto-Wainio 2013, s. 27.

²⁴ Nätkin 2003, s. 38.

²⁵ Hakalehto 2018, s. 11.

²⁶ Kangas 2019, s. 2. Kangas nostaa esimerkiksi toisen ikään sidotun, elämän toista päätä sääntelevän vanhuusoikeuden, joka tutkii ikääntymiskysymyksiin liittyvää oikeudellista sääntelyä. Kankaan mukaan näkökulmasta riippuen vanhuusoikeudelliset kulloinkin käsillä olevat kysymykset voivat olla esimerkiksi osa sosiaalioikeutta tai edunvalvontaoikeutta.

²⁷ Kangas 2019, s. 3.

²⁸ Hakalehto 2018, s. 15.

1.4.1 Lapsioikeuden oikeuslähteet

Lapsioikeuden tärkeimpiä oikeuslähteitä ovat yleisesti tunnustetut oikeusperiaatteet sekä vahvasti velvoittavina lähteinä sekä kansallinen että kansainvälinen velvoittava sääntely. Heikosti velvoittavista lähteistä perinteisesti oikeustieteessä vakiintuneella oikeuskäytännöllä, kansallisella tasolla erityisesti korkeimman oikeuden ennakkotapauksilla on huomattavaa painoarvoa ratkaistaessa samanlaisia asioita uudelleen. Kuitenkin lapsioikeuden luonne dynaamisena, muuttuvana oikeudenalana sekä lapsen edun arviointi tärkeimpänä ratkaisukriteerinä heikentävät jossakin määrin ennakkotapausten ohjausvaikutusta. Lapsioikeudellinen kansallinen lainsäädäntö on monilta osin myös hyvin tuoretta, minkä vuoksi oikeuskäytäntöä ei ole ehtinyt kaikissa tapauksissa kertyä ollenkaan, tai sitä on hyvin vähän. Niinpä tärkeässä asemassa ovat useasti lain esityöt, erityisesti hallituksen esitykset. Lainvalmisteluaineisto tukee, ja antaa pelkkiä säädöstekstejä tarkemman kuvan lainsäätäjän tarkoituksesta ja voi ohjata lainsoveltajan ja tutkijan ymmärrystä lainsäätäjän tarkoittamaan suuntaan.²⁹

Modernin lapsioikeuden kansainvälisistä oikeuslähteistä merkittävin on Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimus (LOS) (SopS 59–60/1991) vuodelta 1989, joka on maailman laajimmin ratifioitu ihmisoikeussopimus.³⁰ Myös Euroopan ihmisoikeussopimus (EIS) (SopS 18/1990) koskee kaikkia ihmisiä, eli myös lapsia. Lapsen oikeuksien sopimus menee kuitenkin pidemmälle suomalla lapsille erityisiä, vain lapsille kuuluvia oikeuksia. Suomi on liittynyt lapsen oikeuksien sopimukseen vuonna 1991.

Myös lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsella tarkoitetaan kaikkia alle 18-vuotiaita. Sopimuksen säännökset koskevat muun muassa lapsen oikeutta kansalaisuuteen, opetukseen, terveydenhoitoon sekä oikeutta vaikuttaa kehitystasonsa mukaisesti itseään koskeviin asioihin. Se velvoittaa jäsenvaltioita suojaamaan lasta huonolta kohtelulta ja turvaamaan lapsen asemaa oikeudenkäynnissä. Sopimuksen täytäntöönpanoa valvoo lapsen oikeuksien komitea, jonka tehtävänä on ohjata lapsen oikeuksien sopimuksen tulkintaa ja täytäntöönpanoa jäsenvaltioissa.³¹ Komitean keskeinen keino tehtävänsä hoitamiseksi on

²⁹ Ks. esimerkiksi Hakalehto 2018, s. 14, s. 16–24.

³⁰ Sopimuksen ulkopuolella on ainoastaan Yhdysvallat.

³¹ Ulkoministeriön internetsivut, viitattu 4.6.2021. https://um.fi/yk-n-voimassa-olevat-ihmisoikeussopimukset/-/asset_publisher/vcCt60yvIDdt/content/yleissopimus-lapsen-oikeuksista-1989-1?_com_liferay_asset_publisher_web_portlet_AssetPublisherPortlet_INSTANCE_vcCt60yvIDdt_assetEntryId=12296191

julkaista yleiskommentteja liittyen lapsen oikeuksien sopimuksen artikloihin tai tiettyihin teemoihin.³² Komitea on nimennyt sopimuksen yleisperiaatteiksi neljä sopimusvelvoitetta, jotka tulee ottaa huomioon kaikkia sopimuskohtia tulkitessa. Nämä yleisperiaatteet ovat syrjinnän kieltö (LOS 2 artikla), lapsen edun ensisijaisuus (LOS 3 artikla), lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen (LOS 6 artikla) ja lapsen oikeus saada näkemyksensä huomioon otetuiksi (LOS 12 artikla).³³

Lapsen oikeuksien sopimus on Suomessa lapsioikeuden oikeuslähdehierarkian huipulla – kaiken kansallisen lapsiin liittyvän sääntelyn ja lainsoveltamisen on oltava lapsen oikeuksien sopimuksen mukaista. Sopimuksen voimaantullessa Suomen oikeustilan väitettiin jopa ylittävän sopimusvelvoitteet.³⁴ Sopimusvelvoitteet ymmärrettiin tuolloin kuitenkin suppeammin kuin nykyisin, ja modernissa lapsioikeudellisessa kirjallisuudessa tuota väitettä onkin kyseenalaistettu.³⁵ Hakalehdon ja *Niemisen* mukaan vasta lapsiasiainvaltuutetun viran perustaminen Suomessa vuonna 2005 on aloittanut lapsen oikeuksien vakavasti ottamisen aikakauden.³⁶

Kansallisista oikeuslähteistä ylin säädös on perustuslaki (731/1999), jonka turvaamat perusoikeudet koskevat myös lapsia. Erityisesti lapset mainitaan yhdenvertaisuutta koskevassa 6.2 §:ssä, jonka mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lainkohdasta ilmenee sekä vaatimus lasten yhdenvertaisuudesta, että lasten mahdollisuudesta ilmaista mielipiteensä omissa asioissaan. Perusoikeuksien tulee vaikuttaa kaiken julkisen toiminnan taustalla asian luonteesta riippumatta.

Tavallisissa laeissa olevaa lapsioikeudellista sääntelyä on mahdotonta kuvata tyhjentävästi. Soveltuvat lait riippuvat kulloinkin käsiteltävästä asiasta, ja soveltuvia säännöksiä voi sisältyä lukuisiin eri lakeihin. Osa laeista sääntelee kiinteästi lapsioikeuden ydinalueeseen kuuluvista, kaikkien lasten oikeusasemaan vaikuttavista asioista, kuten isyyslaki (11/2015) ja äitiyslaki (253/2018). Osassa laeista on yksittäisiä säännöksiä, jotka vaikuttavat lapsen oikeusasemaan erityisissä asiaryhmissä. Tällaisia säännöksiä on esimerkiksi laissa potilaan asemasta ja

³² The Committee on the Rights of the Child.

³³ SopS 59–60/1991.

³⁴ Hakalehto-Wainio 2013, s. 20.

³⁵ Tolonen, Linnanmäki 2020 ja Hakalehto-Wainio 2013, s. 20.

³⁶ Hakalehto-Wainio, Nieminen 2013, s. 13-14.

oikeuksista (785/1992) liittyen alaikäisen potilaan asemaan (7 §) ja holhoustoimilaissa (442/1999) alaikäisen edunvalvojan määräytymisestä (4.1 §).

Viimeaikainen lapsioikeudellinen lainsäädäntökehitys on ollut vilkasta. Viimeisen kymmenen vuoden sisällä tapahtuneet merkittävät uudistukset ovat koskeneet vuonna 2012 uuden adoptiolain (22/2012) säätämistä, vuonna 2016 voimaantullutta uutta isyyslakia, vuonna 2019 voimaantullutta hedelmöityshoitolaain (1237/2006) muutosta, 2019 voimaantulleen äitiyslain säätämistä, 2019 voimaantullutta lapsenhuoltolaain kokonaisuudistusta sekä vuonna 2020 voimaantullutta lastensuojelulain (417/2007) uudistusta. Myös avioliittolaain (234/1929) muuttaminen vuonna 2017 on vaikuttanut välillisesti lukuisten lasten asemaan. Uudistukset ovat parantaneet erityisesti adoptiolasten, avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten, sateenkaariperheiden lasten sekä huostaanotettujen lasten asemaa. Uudistukset heijastavat yhteiskunnan muutoksia kohti lapsilähtöisempää näkökulmaa ja monimuotoisemman perhekäsityksen hyväksymistä, ja ne voidaan nähdä kehitysaskelina yhdenvertaisemman lapsioikeuden suuntaan.

1.4.2 Lapsen edusta lapsioikeuden kantavana oikeusperiaatteena

Lapsen etu tunnustetaan koko lapsioikeuden kantavana oikeusperiaatteena erityisesti lapsen oikeuksien sopimuksen myötä. Kuitenkin jo sopimusta edeltäneessä lapsen oikeuksien julistuksessa vuodelta 1959 lapsen etuja on pidetty tärkeimpänä näkökohtana lapseen liittyviä lakeja säädettäessä. Julistuksen näkökulma lapsen edusta on lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmaa suppeampi. Julistus on muutenkin yleisluontoisempi, ja se on oikeusasemaltaan suositusluontoinen.³⁷ Suomalaisessa oikeustraditiossamme lapsen etu on tunnettu jo aiemmin. *Kurki-Suonion* mukaan lapsen etu tuli lapsen huollon määräämistä koskevien asioiden pääasialliseksi ratkaisukriteeriksi Suomessa jo 1929 avioliittolaain säätämisen yhteydessä, ja hän pitääkin tuota vuotta lapsen edun suomalaisen tulkinnan kehityksen kannalta ensimmäisenä käännekohtana.³⁸ Vuosikymmenten saatossa lapsen edun käsite on levittänyt vaikutustaan huoltoasioiden lisäksi myös muihin lapsioikeudellisiin kysymyksiin, kunnes lapsen oikeuksien sopimuksen ratifiointi ulotti sen kattamaan kaikkea lapsiin liittyvää toimintaa: lapsen edun tulee ulottua kaikkeen julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon,

³⁷ Lapsen oikeuksien julistus.

³⁸ Kurki-Suonio 1999, s. 368.

tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimiin, jotka koskevat lapsia (LOS 3 artikla). Tästä johtuen myös kansalliset lait tulee säätää lapsen edun ensisijaisuus huomioiden. Sopimuksen mukaan lapsen vanhemmilla tai tapauksesta riippuen laillisilla huoltajilla ja holhoojilla on ensisijainen vastuu lapsen kasvatuksesta ja kehityksestä. Lapsen edun on määrättävä myös heidän toimintaansa (LOS 18 artikla).

Lapsen edun merkityssisältö ei ole yksiselitteinen, ja sitä on usein kuvattu väljäksi ja arvostuksenvaraiseksi.³⁹ Näitä ominaisuuksia ei tulisi kuitenkaan ymmärtää periaatetta heikentäviksi, vaan ne tuovat lapsen edun periaatteelle joustavuutta toimia eri aikoina ja eri paikoissa parhaalla mahdollisella tavalla. Lapsen oikeuksien komitea on antanut 2013 lapsen edun tulkintaa ohjaavan yleiskommentin,⁴⁰ jossa todetaan ensinnäkin lapsen edun olevan dynaaminen käsite, johon sisältyy jatkuvasti kehittyviä kysymyksiä. Sen tarkoituksena on tarjota puitteet lapsen edun arvioimiselle, mutta ei määrätä sitä, mikä on lapsen etu kaikissa mahdollisissa tilanteissa eri aikoina.⁴¹ Kommentti selkeyttää lapsen edun käsitteen kokonaisvaltaisuuden ymmärtämistä. Sen mukaan lapsen etu voidaan nähdä kolmitasoisena kokonaisuutena, johon kuuluu aineellisen oikeuden, perustavanlaatuisen tulkintaperiaatteen ja menettelysäännön ulottuvuus. Aineellisena oikeutena lapsen etu on otettava kaiken lapsen ja lasten oikeuksiin liittyvän harkinnan ja päätöksenteon lähtökohdaksi ja tavoitteeksi, eikä mikään muu etu saa ohittaa sitä. Tulkintaperiaatteena lapsen edun huomioiminen varmistaa sen, että mikäli kulloinkin kyseessä oleva lainsäädännös voitaisiin tulkita usealla eri tavalla, tulee valita tehokkaimmin lapsen etua palveleva tulkinta. Menettelysäännöllä tarkoitetaan, että aina kun tehdään lapseen tai lapsiin vaikuttavia päätöksiä, on samalla arvioitava tehtävänä olevan ratkaisun vaikutuksia lapseen ja lapsiryhmiin. Lapsen edun kokonaisvaltaisuutta voidaan hahmottaa myös luonnehtien se sateenvarjoperiaatteeksi, joka saa suojiinsa kaikki lapsen oikeuksien sopimuksessa lapselle turvatut oikeudet.⁴² Tästä kokonaisuudesta muovautuu moderni lapsen edun käsite – lapsen etu ei voi toteutua, mikäli jotakin sopimusartiklaa rikotaan lasta koskevaa ratkaisua tehdessä.⁴³

Lapsen edulla on perusteltu suomalaisessa oikeustieteessä jo ainakin lähemmäs sata vuotta. Tänä päivänä ei lasta koskevassa lainsäädännössä tulisi olla enää yhtään aluetta, johon lapsen

³⁹ Toivonen 2017, s. 80, 107 ja Kurki-Suonio 1999, s. 1–2.

⁴⁰ CRC/C/GC/14

⁴¹ Tässä työssä käsitellään lapsen edun mukaisuutta erityisesti huoltoasioiden näkökulmasta. Lapsen etuun oheishuoltoasiassa palataan tarkemmin luvussa 3.4.

⁴² Hakalehto-Wainio 2011, s. 515.

⁴³ Toivonen 2017, s. 83.

edun periaatteen ensisijaisuus ei vaikuttaisi. Muun muassa lainsäädännössä, lakien esitöissä ja viranomaisten ohjeistuksissa myös lapsen edun periaatteen merkityssisältöä on luotu ja yhtenäistetty eri asiaryhmien sisällä.⁴⁴ Viimeaikaisimpaan lapsioikeudelliseen tutkimukseen viitatessa voidaan puhua lapsioikeuden uudesta aallosta, joka korostaa lapsen edun ensisijaisuutta. Tutkijoiden mukaan lapsen etua ei ole todellisuudessa huomioitu riittäväällä tavalla kaikessa uudemmassakaan sääntelyssä. Teoksessa *Lapsen oikeudet perheessä* Hakalehto ja *Toivonen* nostavat esiin useita sellaisia lainsäädännön ongelmakohtia, joissa lapsen edun huomioiminen on jäänyt taka-alalle tai ainoastaan kirjauksen tasolle.⁴⁵ Kirjoittajat osoittavat, että lapsen edun ensisijaisuuden vaatimus tarvitsee toteutuakseen yhä määrätietoisempaa otetta.

Lapsioikeuden näkökulma lapsuuteen on ennen kaikkea juridinen. Lapsioikeuden tarkoituksena on suojata ja mahdollistaa lapselle oikeudellisesti tunnustettujen oikeuksien toteutumista lapsen edun mukaisesti. Lapsuus ei kuitenkaan ole vain juridinen käsite, vaan lapsuutta elämänvaiheena, lapsen kehitystä ja lasten asemaa käsitellään myös muiden tieteenalojen tutkimuksessa, kuten psykologisessa, sosiologisessa ja lääketieteellisessä tutkimuksessa.⁴⁶ Kaikki tieteenalat muodostavat oman näkökulmansa lapsuuteen, ja niillä voi olla omia tieteenalan oppien mukaisesti muovautuneita käsityksiä myös lapsen edun sisällöstä. Oikeudellisessakin toiminnassa lapsen edun paras mahdollinen toteutuminen edellyttää usein asiasta riippuen myös poikkitieteellisempää lähestymistä, muiden tieteenalojen asiantuntemuksen huomioimista.⁴⁷

Hakalehto on hahmottanut lapsioikeuteen vaikuttavien lähteiden kokonaisuutta ”lapsioikeuden lautasmallin” avulla.⁴⁸ Lautasmallin ensimmäisen osan muodostavat lapsen oikeuksien sopimus ja muut Suomea velvoittavat ihmisoikeussopimukset. Tämän osan on oltava aina lautasella, sillä moderni lapsioikeudellinen ratkaisu pohjaa aina lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisuudelle. Toisen osan muodostavat lapsiin sovellettava kansallinen lainsäädäntö, lain esityöt ja tulkintakäytäntö sekä oikeustieteellinen tutkimus. Soveltuva

⁴⁴ Esimerkiksi lastensuojelulain lastensuojelun keskeisistä periaatteista säätävä 4 § ohjaa lapsen edun toteutumisarviointia 7-kohtaisella listalla lastensuojelun tarvetta arvioitaessa ja lastensuojelua toteutettaessa.

⁴⁵ Hakalehto & Toivonen 2021, s.40–48.

⁴⁶ Hakalehto 2018, s. 12–13.

⁴⁷ Pajulampi kiinnittää huomiota ongelmiin lapsen edun käsitteen tulkinnassa erityisesti silloin, kun käsitteen moninaisuus ja poikkitieteellisyys jätetään huomiotta (2015, s. 195). Myös Alanen & Karila (2009, s. 26) ovat nostaneet esiin saman ongelman lasten oikeuksien sopimukseen liittyen ja arvioineet tieteidenvälisen dialogin vähäisyyden hidastavan monialaisen tutkimuksen kehitystä.

⁴⁸ Hakalehto esittelee lautasmallin kaavan artikkelissaan uusi lapsioikeus teoksessa *Oikeuden avantgarde* (2013, s. 76.).

aineisto valitaan asian mukaan, esimerkiksi tutkittaessa kysymystä lapsen huollosta, kuten tässä työssä, valitaan lautaselle ainakin lapsenhuoltolaki, sen lainvalmisteluaineisto ja huoltoasioita käsittelevä oikeustieteellinen tutkimus. Lautasen kolmas osa koostuu lapsia ja lasten hyvinvointia käsittelevästä, muusta kuin oikeustieteellisestä tutkimustiedosta. Hahmotettaessa kysymystä esimerkiksi huoltajuuden ja vanhemmuuden suhteista ja yhteiskunnallisesta perhekäsityksestä lainsäätämisen taustalla, voidaan kääntyä esimerkiksi sosiologisen kirjallisuuden puoleen, kuten seuraavaksi tehdään.

2 Perhekäsitykset, perhesuhteet ja lainsäädäntö

Kuten edellä on tullut ilmi, moderni lapsioikeus tunnistaa lapsen toimijana ja lapsen toimintaympäristön myös perhepiirin ulkopuolella, yhteiskunnan jäsenenä. Individualisoitumisen myötä myös perheen sisällä lapset nähdään yksilöinä, joilla on erityisiä oikeuksia. Perheympäristö on kuitenkin yhä se ympäristö, jonka vaikutuksessa lapset elävät ja viettävät suurimman osan ajastaan yhdessä heistä huolehtivien aikuisten kanssa erityisesti ensimmäisinä elinvuosinaan. Ideaalitapauksessa lapsesta huolehtivat henkilöt ovat sellaisia, jotka lapsi tuntee perheenjäsenikseen. Perinteisesti kyse on lapsen biologisista vanhemmista, mutta perhemuotojen monimuotoistumisen myötä lapsesta huolehtii yhä useammin lapsen sosiaalinen vanhempi. Lapsenhuoltolain uudistuksen esitöissä todetaan, että ”perherakenteiden monimuotoistuminen puoltaa sitä, että lainsäädäntö mahdollistaisi myös muiden kuin lapsen biologisten vanhempien huomioon ottamisen lapsen huoltoa, asumista ja tapaamista järjestettäessä”⁴⁹. Hallituksen esityksen mukaan se, että perheet voisivat ”järjestää asiat lapsen ja perheen yksilöllisiä tarpeita vastaavalla tavalla”⁵⁰ parantaa ”ihmisten mahdollisuuksia päättää perhe-elämästään” ja lisää näin ollen ihmisten yhdenvertaisuutta⁵¹. Tämän seurauksena sosiaalisen vanhemman oheishuoltajuuden toimintaympäristöä määrittävät tekijät muodostuvat samaan tapaan yksilöllisiksi: oheishuoltajuuteen ei ole yhtä tai kahta polkua (kuten vanhemmuuteen), vaan sen sisältö on yksilöllisten olosuhteiden ja valintojen tulos.

Jotta sosiaalisen vanhemman oheishuoltajuuden toimintaympäristö olisi mahdollista hahmottaa tutkimuksessa, on ymmärrettävä perheiden monimuotoisuuden ja vanhemmuuskäsityksien vaikutukset siihen. Aihe on hyvin monitahoinen, joten tässä luvussa tarkastellaan näitä tekijöitä monitieteellisestä näkökulmasta. Aluksi tutkin, miten hallituksen esityksessä todettu perheiden monimuotoistuminen ilmenee ja kuinka vanhemmuuden käsitys on muuttunut. Luon myös lyhyen katsauksen lapsenhuoltolain historiaan, jonka jälkeen avaan sitä, miten lapsen huoltajan henkilö määräytyy lain mukaan ja millainen vaikutus huollolla on lapsen asemaan ja oikeuksiin, sekä mitä oikeuksia ja velvollisuuksia lapsen huoltajalla on. Lopuksi käsitelen huoltoasioihin liittyvää vanhemmat tietävät parhaiten olettamana tunnettua periaatetta ja sen suhdetta oheishuoltoon.

⁴⁹ HE 88/2018 vp s. 17.

⁵⁰ HE 88/2018 vp s. 31.

⁵¹ HE 88/2018 vp s. 31.

2.1 Perheen ja vanhemmuuden käsitteiden monimuotoistuminen

Oikeustieteellisestä näkökulmasta on syytä todeta heti alkuun, että suomalainen lainsäädäntö ei tunne perheen määritelmää. Kangas on todennut elämäntilanteiden kirjon olevan niin valtava, ettei lainsäätäjällä ole voinut ottaa niitä kaikkia huomioon. Oikeuden aukollisuudesta ei hänen mukaansa ole suurta haittaa, sillä läheskään kaikissa tapauksissa perheen asiat eivät oikeudellistu, vaan sosiaaliset normit, tavat ja perinteet ovat oikeudellisia sääntöjä merkityksellisempiä.⁵² Tämä ajatus tyydyttää todennäköisesti hyvin tapauksissa, joissa perheen perusrakenne on sen mahdollisista erikoisemmista nyansseista huolimatta lainsäätäjän oletusarvojen mukainen – joko yhden tai kahden vanhemman ja heidän biologisten tai adoptoitujen lastensa muodostama perhe. Lainsäädännön katvealueille jää kuitenkin perhesuhteita, joita laki ei tunnista, ja jotka tämän vuoksi eivät voi vahvistaa perhesiteitään juridisesti.⁵³

Vakiintuneen perhekäsityksen mukaan perheellä on perinteisesti tarkoitettu kahden avioliitossa elävän eri sukupuolta olevan ihmisen muodostamaa ydinperhettä, johon kuuluu puolisoitten yhteisiä lapsia.⁵⁴ Myös perheoikeussäätelymme on rakentunut tämän oletuksen varaan turvaamalla aiemmin avioperheiden lapsille parempia oikeuksia huolenpitoon, elatukseen ja perintöasemaan, kuin niille lapsille, jotka ovat syntyneet avioliiton ulkopuolella.⁵⁵ Tämä tausta-ajatus on edelleen näkyvässä voimassa olevassa lainsäädännössämme.⁵⁶ Säätely on kuitenkin monella tapaa etäännyntynyt niin kutsutun ”luonnollisen vanhemmuuden” käsitteestä yhteiskunnassa tapahtuvan kehityksen ja perhearvojen muutosten mukana, joskin lainsäädännölliselle kehitykselle ominaiseen tapaan aina hieman jälkijunassa⁵⁷.

Perheiden monimuotoistuminen on luettavissa suoraan tilastoista. Jo useiden vuosien ajan solmittujen avioliittojen määrä on vähentynyt, avioerot ovat lisääntyneet ja uusperheiden ja

⁵² Kangas 2019, s. 14.

⁵³ Esimerkki lainsäädännön katvealueille jäävästä perhemallista on useamman aikuisen ja lasten muodostama, niin kutsuttu apila- tai kumppanuusvanhemmuusperhe. Lapsella voi lain mukaan olla vain kaksi vanhempaa. Sateenkaariperheiden perhe- ja läheissuhteista lainsäädännössä ks. Moring 2020, s. 115.

⁵⁴ Aiheesta mm. Kangas 2019, s. 11, Nätkin 2003, s. 16, Nousiainen ja Pylkkänen 2001, s. 69.

⁵⁵ Helin 2016, s. 6–16.

⁵⁶ Klassisin esimerkki tästä lienee isyyslain 2 §:stä ilmenevä isyysoletus, jonka mukaan aviomies on lapsen isä, kun lapsi on syntynyt avioliiton aikana.

⁵⁷ Koulu 2014, s. 107 ja Pylkkänen 2002, s. 78.

sateenkaariperheiden määrä on kasvanut.⁵⁸ Myös syntyvyys on laskenut vapaaehtoisen lapsettomuuden lisääntymisen myötä⁵⁹.

Perheet voivat olla lapsiperheitä tai lapsettomia perheitä. Lapsiperheitä voidaan hahmottaa erilaisin tavoin jaottelemalla perheitä esimerkiksi perinteisiin ydinperheisiin, yksinhuoltajaperheisiin, uusperheisiin tai sateenkaariperheisiin. Nämä määritelmät voivat olla informatiivisia, mutta on huomattava, että niille on yhteistä katseen kiinnittyminen perheen vanhempiin tai muihin aikuisiin. Tällainen määrittelemine on usein välttämätöntä pohdittaessa lasten juridista asemaa ja perheissä elävien lasten yhdenvertaisuutta lapsen pääasiallisesta elinympäristöstä nähtynä.

Ritala-Koskinen esittää väitöskirjassaan, että lapsen osallisuuden vahvistamiseksi tulisi huomioida myös se, miten lapset itse määrittelevät oman perheensä.⁶⁰ Koska lapsen oikeus saada näkemyksensä huomioon otetuksi on yksi lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteista, näkökulma on huomionarvoinen myös lapsioikeudellisessa tutkimuksessa. Niinpä esimerkiksi lapsen mielipiteen selvittäminen oheishuoltoasian yhteydessä on tärkeää. Asiaan palataan yksityiskohtaisemmin jäljempänä. Ennen tarkempaa tarkastelua juridisen huoltajan henkilön määräytymisestä ja tehtävistä on syytä kiinnittää huomiota vanhemmuuden käsitteeseen, jonka erilaiset ulottuvuudet ovat nousseet esiin perheiden monimuotoistumisen myötä.

Juridisesti lapsen vanhemmuus määräytyy lähtökohtaisesti sen mukaan, keistä lapsen oletetaan biologisesti polveutuvan. Äitiyslain 2 §:n mukaan lapsen äiti on lapsen synnyttänyt nainen ja lapsen isä on isyyslain 2 §:n mukaisesti äidin aviomies. Äidin aviomiehen oletetaan olevan lapsen biologinen isä avioliiton perusteella. Äitiys synnyttämisen ja isyys avioliiton vaikutuksesta aikaansaavat juridisen vanhemmuuden voimaan lapsen syntymästä *ex lege*. Mikäli äiti ei ole naimisissa, on isyys erikseen tunnustettava. Tunnustamista koskevat säännökset ovat isyyslain 3 luvussa. Biologinen vanhemmuus ei ole kuitenkaan välttämättömyys juridisen vanhemmuuden saavuttamiseksi, vaan vanhemmuus voidaan vahvistaa myös adoptiolla adoptiolain 7 luvun mukaisesti tai hedelmöityshoitoihin annetun suostumuksen perusteella hedelmöityshoitolaain 2 luvun mukaisesti. Lapsen juridiset

⁵⁸ SVT, 2019.

⁵⁹ Ks. Miettinen 2015.

⁶⁰ Ritala-Koskinen 2001 ja Ritala-Koskinen 2003, s. 139.

vanhemmat voivat olla adoption⁶¹ tai suoritettujen hedelmöityshoitojen⁶² myötä myös samaa sukupuolta. Toisaalta lapsella voi olla myös vain yksi vanhempi.

Näkemyks perheiden monimuotoistumisesta liittyy siihen, että vanhemmuuden käsite on kuitenkin tästä edelleen fragmentoitunut: käsite voidaan jakaa biologisen ja juridisen vanhemmuuden lisäksi yhä edelleen myös sosiaaliseen ja psykologiseen vanhemmuuteen.⁶³ Sosiaalinen vanhemmuus on psykologista vanhemmuutta enemmän käytetty termi. Käsitteet ovat tiiviisti toisiinsa kietoutuneita, mutta niissä on nähtävissä myös eroja. Ritala-Koskisen mukaan sosiaalisessa mielessä oikea vanhempi hoitaa ja huolehtii lapsesta. Sosiaalinen vanhemmuus muovautuu lapsen ja sosiaalisen vanhemman keskinäisestä vuorovaikutuksesta käsin. Psykologisessa suhteessa on korostuneesti kysymys siitä, kenet lapsi tunnetasolla kokee itse vanhemmakseen.⁶⁴

Edellä kerrotuin tavoin lainsäätäjän oletusarvo on siis se, että lapsen biologiset vanhemmat tulevat myös tämän juridisiksi vanhemmiksi. Kun näin muodostuneessa perheessä vanhemmat huolehtivat lapsesta yhdessä ja lapsi tuntee vanhemmat omikseen, ovat kaikki vanhemmuuden neljä ulottuvuutta yhdessä, samoilla henkilöillä. Perheissä, joissa tällainen ydinperheen ideaali toteutuu, ei vanhemmuuden eri ulottuvuuksien erottamiselle yleensä jää tarvetta. Kun palataan kuitenkin perheiden monimuotoistumisen skeemaan, voidaan todeta, että vanhemmuuden neljä ulottuvuutta ovat yhä useammassa perheessä erillään toisistaan. Lapsella voi olla esimerkiksi monta sosiaalista tai psykologista vanhempaa, tai juridinen ja sosiaalinen vanhemmuus voivat kuulua kokonaan eri henkilöille. Erityisesti uusperheissä nämä vanhemmuuden ulottuvuudet vaihtelevat.

Perhekäsityksen muutokset ovat olleet jo pidempään tutkimuskohde perhetutkimuksen puolella.⁶⁵ Perhetutkimuksessa on useita eri suuntauksia, ja perheen käsityksen ymmärtämiseen vaikuttavat myös koulukuntaerot.⁶⁶ Kriittinen perhetutkimus tutkii moninaistuvaa perhettä osana muuttuvaa yhteiskuntaa ja pyrkii selittämään ja uudelleenjäsentämään kaavamaistunutta perhekäsitettä. Kriittisen perhetutkimuksen

⁶¹ Tarkemmin adoption edellytyksistä ks. esim. Kangas 2019 s. 95–98.

⁶² Äitiyslain 3 §:n mukaan hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneelle lapselle voidaan tietysti edellytyksin vahvistaa toinen äiti.

⁶³ Sevón & Huttunen 2002, s. 75. Kirjoittajat puhuvat isyydestä, mutta asia voidaan yleistää koskemaan vanhemmuutta yleisesti. Ks. myös Huttunen 2001, s. 57–68.

⁶⁴ Ritala-Koskinen 2001, s. 58.

⁶⁵ Ks. Forsberg & Nätkin 2003, Ks. myös Sevón & Notko 2008.

⁶⁶ Perhetutkimuksen keskeisiä suuntauksia on käsitelty kattavasti teoksessa Lallinoja ym. 2014.

näkökulmasta voidaan puhua perheen käsitteen laajenemisesta, hajottamisesta ja tarkentamisesta. Monimuotoistuva perhekäsitys ei enää perustu vain biologisiin siteisiin ja juridisiin suhteisiin, vaan yhä enemmän yksilöiden valintoihin ja lähi-ihmissuhteille antamiin merkityksiin.⁶⁷ Näistä syistä se soveltuu hyvin tutkimukseen, jonka keskiössä on perinteisestä perhekäsityksestä irtautuva lapsenhuoltomuoto.

Kriittisen perhetutkimuksen mukaan perheissä henkilöiden välisiä suhteita voidaan tarkastella esimerkiksi sukupolvisuhteina, jotka käsittävät muun muassa vanhempien ja lasten väliset suhteet sekä sukupuolisuhteina, joita ovat selkeimmin rakkaussuhteet ja parisuhteet. Suhteet voivat olla myös hoivasuhteita, joiden näkökulmana on osapuolten välinen hoivan tarve ja antaminen. Näiden suhteiden ajallista ja paikallista yhtymistä tai toisistaan erkaantumista tutkimalla voidaan hahmottaa sitä, miten perhe kulloinkin rakentuu.⁶⁸ Tällainen perheen hahmottaminen voi auttaa ymmärtämään perheiden monimuotoisuutta ja yksilöllisiä tilanteita. Tästä näkökulmasta perheen todellinen muodostuminen voi poiketa perheyksikön juridisista suhteista huomattavasti. Lapsella voi olla esimerkiksi hänestä huolehtivaan aikuiseen tiivis ja läheinen suhde, vaikka juridisesti heidän välillään ei ole vanhempi-lapsi- tai huoltaja-huollettava -suhdetta.

2.2 Huoltosäätely lapsenhuoltolaissa

Se kenelle lapsen huolto kuuluu, määrittää pitkälle lapsen oikeuksien toteutumisen mahdollisuuksia perheessä. Lainsäädäntö määrittelee sen, miten lapsen huoltajuus määräytyy, miten siitä voidaan sopia ja minkälaisia oikeuksia ja velvollisuuksia lasten huoltajilla on. Näiden säännösten tavoitteena on turvata lapsen edun toteutuminen yleisellä tasolla, mutta myös ohjata huoltajia ja lasta koskevia päätöksiä tekeviä viranomaisia tekemään lapseen liittyvät ratkaisut niin, että lapsen etu toteutuisi myös yksilöllisellä tasolla. Yleisellä lapsen edulla tarkoitetaan lasten etua väestöryhmänä, kun taas yksilöllinen lapsen etu tarkoittaa tietyn lapsen kannalta parasta ratkaisua.⁶⁹ Lapsenhuoltolaissa on sen

⁶⁷ Forsberg 2003, s. 8.

⁶⁸ Forsberg 2003, s. 10–12.

⁶⁹ Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 26.

voimaantulosta vuonna 1984 lähtien ollut lähtökohtana yksilöllistä lapsen etua toteuttaviin ratkaisuihin pyrkiminen.⁷⁰

Ennen lapsenhuoltolain säätämistä lapsen huoltoa koskeva vähäinen sääntely oli vuonna 1900 voimaantulleessa holhouslaissa (34/1898). Vuoden 1982 lapsenhuoltolain esitöissä, hallituksen esityksen⁷¹ yleisperusteluissa todettiin, että lapsen ja hänen vanhempansa tai muun holhoojan välinen suhde oli tosiasiallisesti säännelty vain kasvatusta koskevassa holhouslain 33 §:ssä, jonka mukaisesti lapsi oli kasvatettava jumalanpelkoon, hyviin avuihin ja siveyteen, niin myös taivutettava sellaisiin harjoituksiin ja toimiin kuin sen sääty, tila ja taipumukset vaativat. Tämän ei katsottu olevan ensinnäkään riittävää, eikä edes vastaavan tuolloin yleisesti hyväksytyjä kasvatustavoitteita.⁷² Onkin ilmeistä, että uuden lain säätämiseksi oli kova tarve. Lain tavoitteena oli alaikäisen lapsen aseman parantaminen ottamalla paremmin huomioon lapsen edut ja lapsen omat tarpeet sekä toivomukset kaikissa lapsen huoltoa koskevissa asioissa.

Uudessa laissa säädettiin vanhempien yhteishuollon ensisijaisuudesta lapsen huoltomuotona,⁷³ mikä oli huomattava uutuus, sillä aiemmin ainoastaan avioliitossa olevat vanhemmat olivat voineet toimia lapsen yhteishuoltajina.⁷⁴ Erityisen tärkeänä voidaan pitää myös tuolloin uutta sääntelyä, jonka myötä lapsen ruumiillinen kurittaminen kiellettiin nimenomaisesti.⁷⁵

Lapsenhuoltolain säätämällä oli käännteentekevä muutos sen aikaiseen oikeustilaan kaikkien lasten osalta. Sitä voidaan pitää yhä edelleen onnistuneena, sillä lähes nelikymmenvuotisen voimassaolonsa aikana se on kokenut vain joitakin muutoksia. Pitkän iän salaisuutena on pidetty säännösten yleispiirteisyyttä, joka on antanut lainsoveltamiselle joustoa ja mahdollistanut hyvin myös yksilöllisten tilanteiden huomioimista.⁷⁶ Muun muassa säännökset lapsen huollon tarkoituksesta, huoltajan asemasta ja tehtävistä olivat ennen vuoden 2019 in kokonaisuudistusta edelleen samassa muodossa, kuin lain tultua voimaan vuonna 1984.⁷⁷

⁷⁰ Savolainen 1984, s. 16. Myös Gottberg toteaa lapsen yksilöllisen edun periaatteen olevan lapsenhuoltolain pääsääntö. Gottberg 2013, s. 190.

⁷¹ Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta

⁷² HE 224/1982 vp s. 3.

⁷³ HE 224/1982 vp s. 13.

⁷⁴ HE 224/1982 vp s. 4.

⁷⁵ HE 224/1982 vp s. 12.

⁷⁶ HE 88/2018 vp s. 17.

⁷⁷ Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 12.

Joustavuudestaan huolimatta laki ei enää usean vuosikymmenen voimassaolon jälkeen kaikilta osin vastannut nykyisiin tarpeisiin. Lapsenhuoltolain uudistushanke käynnistettiin oikeusministeriössä alkuvuonna 2016 ja hallituksen esitys laiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain muuttamisesta annettiin kesällä 2018.

Vuoden 2018 hallituksen esityksen mukaan lakiuudistuksen keskeisin tavoite oli parantaa lapsen edun toteutumista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa sekä ajantasaistaa lapsenhuoltolakia. Oikeuskäytännössä ja yhteiskunnassa oli muovautunut useita toimintatapoja, joita lainsäädäntö ei tunnistanut, ja uudistuksen tarkoituksena oli varsinaisten menettelyuudistuksien lisäksi säätää nämä jo olemassa olevat toimintatavat laintasolle.

Hallituksen esityksessä todettiin nimenomaisesti, että yhteiskunnan ja vanhemmuusroolien muutosten ja perhемуotojen moninaistumisen tulisi heijastua myös lainsäädäntöön. Tämän toteuttamiseksi asetettiin muun muassa tavoite keventää lapsia koskevien oikeudellisesti sitovien ratkaisujen tekemistä riidattomissa tilanteissa.⁷⁸ Tavoite toteutettiin lisäämällä vanhempien sopimusmahdollisuuksia laajentamalla sosiaalilautakuntien toimivaltaa koskemaan yhä useampien riidattomien sopimusten vahvistamista. Lainuudistuksen myötä vanhemmat voivat sopia sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella huollon uskomisesta oheishuoltajalle, huoltajien välisestä tehtävien jaosta, tietojensaantioikeuden antamisesta vanhemmalle tai muulle henkilölle, sekä lapsen asumisesta oheishuoltajan luona (LHL 7 §), kun aiemmin näiden asioiden järjestämiseen tarvittiin tuomioistuimen päätös. Eniten yhteiskunnallista huomiota saaneet lain uudistukset liittyvät kuitenkin vuoroasumisen saattamiseen lain tasolle ja muun henkilön vahvistetun tapaamisoikeuden mahdollistamiseen. Tässä työssä lapsenhuoltolain uudistunutta sääntelyä käsitellään yksityiskohtaisesti niiltä osin, kuin sosiaalisen vanhemman oheishuoltajuuteen liittyen on olennaista.

Seuraavaksi käyn läpi yleispiirteisesti yleisesti huoltoa koskevien säännösten nykytilaa, ennen siirtymistä oheishuoltoon liittyvien säännösten yksityiskohtaiseen käsittelyyn.

⁷⁸ HE 88/2018 vp s. 17–18.

2.2.2 Lapsen huoltajat

Lapsen huoltajuuden määrittävät olennaiset säännökset ovat lapsenhuoltolain luvuissa 1 ja 2. Lapsenhuoltolain 3 §:n mukaan lapsen huoltajia ovat hänen vanhempansa tai henkilöt, joille lapsen huolto on uskottu. Lapsen huolto päättyy, kun lapsi täyttää 18 vuotta. Lapsen huoltajuus määräytyy lähtökohtaisesti lapsen juridisen vanhemmuuden perusteella vanhempien yhteishuolloksi äidin avioliiton (LHL 6 §) tai vanhemmuuden tunnustamisen perusteella (LHL 6 a §), mutta huollosta voidaan sopia sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella (LHL 8 §) myös tästä poikkeavalla tavalla. Huoltosopimuksesta, niin vanhempien välisestä kuin oheishuoltosopimuksestakin, säännellään lapsenhuoltolain 7 §:ssä. Huolto voidaan sopia joko vanhempien yhteishuolloksi tai toisen vanhemman yksinhuolloksi. Huoltosopimusta voidaan muuttaa milloin tahansa, jos olosuhteet ovat sopimuksen vahvistamisen tai päätöksen antamisen jälkeen muuttuneet taikka jos tähän muutoin on aihetta (LHL 12 §). Lain uudistuksen myötä on mahdollista sopia myös oheishuollosta, jota käsitellään tarkemmin tämän työn luvussa 3. Lapsen huolto voi olla myös sijaishuoltoa, jolloin lapsen huolto on uskottu vanhemman tai vanhemman sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle. Sijaishuollosta voi kuitenkin päättää lain uudistuksen jälkeenkin vain tuomioistuin (LHL 9 §).

Lapsenhuoltolain 5 §:ssä säännellään huoltajien yhteistoimintavelvoitteesta, jonka mukaan huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset. Kyseisen säännöksen mukaan sellaisessa tapauksessa, jossa joku huoltajista ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen ja ratkaisun viivästyminen aiheutuisi haittaa, ei hänen suostumuksensa asiassa ole tarpeen. Kuitenkin asiasta, jolla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta, voivat huoltajat kuitenkin päättää vain yhdessä, jollei lapsen etu ilmeisesti muuta vaadi. Huolto on siis lähtökohtaisesti jakamatonta. Tähän yhteistoimintavelvoitteeseen voi kuitenkin muodostaa poikkeuksen lapsenhuoltolain uudistuksen mahdollistama huoltajien tehtävienjakosopimus, jota käsitellään oheishuollon näkökulmasta tarkemmin luvussa 3.8.

2.2.3 Huollon tavoite ja huoltajan tehtävät suhteessa lapsen asemaan ja oikeuksiin

Lapsenhuoltolain säännöksillä asetetaan huoltajille tietty vaatimustaso ja ohjenuora, joiden mukaan huoltajien edellytetään toimivan. Huollon tavoitteet ja huoltajan tehtävät on määritelty suoraan laintasolla lapsenhuoltolain 1 §:ssä ja 4 §:ssä. Kyseiset säännökset ovat suhteellisen yksityiskohtaisia, ja niiden tarkoituksena on ohjata lapsen huoltajia toteuttamaan lapsen huoltoa lapsen edun mukaisesti, vaikka lapsen etua ei suoraan säännöksissä mainitakaan.⁷⁹

1 § Lapsen huolto

Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä. Myös muita lapselle tärkeitä ihmissuhteita on vaalittava.

Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatusta sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Lasta on suojeltava kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä.

Lasta tulee kasvattaa siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää.

Säännös ilmentää sekä yleisen, että yksilöllisen edun toteutumisen vaatimusta. Yleisen lapsen edun mukaisesti säännöksen vaatimusten tulee toteutua *kaikkien* lasten huollossa. Toisaalta säännöksessä painotetaan lapsen huollon toteuttamista lapsen *yksilöllisten* tarpeiden, toivomusten ja taipumusten mukaisesti. Säännös jääkin avoimeksi konkretisoitumaan jokaisessa tapauksessa yksilöllisesti – huollon tarkoituksen toteutumista tulee arvioida jokaisen lapsen kohdalla juuri kyseisen lapsen etua silmällä pitäen. Huollon tavoitteita sääntelevä 1 § luo tärkeät raamit huollon sisällölliselle puolelle. Sen parina toimii huoltajan tehtävistä säätävä 4 §:

4 § Huoltajan tehtävät

Lapsen huoltajan on turvattava lapsen kehitys ja hyvinvointi siten kuin 1 §:ssä säädetään. Tässä tarkoituksessa huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, koulutuksesta, asuinpaikasta, harrastuksista sekä muista henkilökohtaisista asioista.

⁷⁹ Oikeuskirjallisuudessa on huomautettu, että olisi ollut selkeämpää, jos lapsen etu mainittaisiin suoraan lapsenhuoltolain 1 §:ssä. Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 23. Myös Linnanmäki huomauttaa LOS:in edustavan ”lapsen oikeuksien kannalta laajempaa näkökulmaa lapsen etuun kuin LHL” (2019, s. 89).

Ennen kuin huoltaja tekee päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa, hänen tulee keskustella asiasta lapsen kanssa, jos se lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden on mahdollista. Päätöstä tehdessään hänen on otettava huomioon lapsen mielipide ja toivomukset.

Huoltajan on kerrottava lapselle lasta koskevista päätöksistä ja muista lapsen elämään vaikuttavista asioista lapsen ikään ja kehitystasoon nähden sopivalla tavalla.

Huoltaja edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa, jollei laissa ole toisin säädetty.

Pykälän 1 momentti viittaa yllä avattuun 1 §:n sisältöön osoittamalla huollon toteuttamisen nimenomaisesti huoltajan tehtäväksi. Momentissa annetaan huoltajalle myös *oikeus* päättää tärkeistä lapsen huoltoon liittyvistä asioista. Ilman tätä oikeutta huoltajan tehtävien toteuttaminen kävisi mahdottomaksi.

2 ja 3 momentti turvaavat lapsen osallisuusoikeuksia velvoittaen huoltajan kuulemaan ja huomioimaan lapsen omia mielipiteitä ja toivomuksia hänen elämäänsä liittyvissä asioissa. Pykälän 4 momentin mukaan huoltajan tulee edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa. Tämä on huoltajan tärkeä oikeus ja velvollisuus, sillä lapsella ei vajaanvaltaisuutensa vuoksi ole itsellään mahdollisuutta päättää kaikista asioista. Henkilöä koskevia ovat esimerkiksi lapsen nimeä, uskontokuntaa, asuinpaikkaa ja koulutusta koskevat asiat. Huoltajan tehtäviin kuuluu myös lapsen edustaminen tämän taloutta koskevissa asioissa, mutta alaikäisen edunvalvonnasta säädetään erikseen laissa holhoustoimesta. Tämän lisäksi yksittäisiä huoltajan oikeuksia tai velvollisuuksia määrittäviä säännöksiä erityisissä asiaryhmissä on muutamia mainitakseni jo mainitussa holhoustoimilaisissa, perusopetuslaissa (628/1998) ja uskonnonvapauslaissa (453/2003).

Lapselle pyritään huoltosäätelyllä turvaamaan useita positiivisia oikeuksia. Vaikka näiden vaatimusten toteuttaminen koskee lain mukaan kaikkia huoltajia tasapuolisesti, on selvää, ettei lapsesta erillään asuvalla huoltajalla ole täyttä mahdollisuutta hoitaa tai valvoa lasta jokapäiväisessä elämässä. Asian hahmottamiseksi huollon eri elementtejä voidaan tarkastella erottamalla huollosta tosiasiallinen hoiva⁸⁰ ja toisaalta lapsen edustaminen ja päätöksen teko erityisesti virallisemmissä yhteyksissä, johon kuuluu esimerkiksi lapsen uskontokunnasta päättäminen tai terveydenhuoltoon liittyvät päätökset.

Vain lapsen huoltajalla on oikeus ja mahdollisuus toteuttaa viimeksi mainittua päätöksentekoa. Myös lapsen hoivasta ja kasvattamisesta vastaaminen kuuluu lähtökohtaisesti huoltajan vastuulle, mutta perheet voivat järjestää elämänsä haluamallaan

⁸⁰ Tosiasiallisen hoivan käsitettä on tutkinut Koulu 2014, s. 100, 104, 118–119, 183.

tavalla. Onkin varsin tavanomaista, että esimerkiksi juuri lapsen sosiaalinen vanhempi, jolla ei ole huoltajan statusta, vastaa lapsesta huolehtimisesta tämän jokapäiväisessä elämässä, siinä missä lapsen toinen huoltaja-vanhempi tapaa lasta esimerkiksi maantieteellisestä välimatkasta johtuen vain harvoin.

Se, ettei lapsesta pääasiassa huolehtivalla aikuisella ole huoltajan oikeuksia, voi hankaloittaa perheen päivittäistä elämää huomattavasti, sillä ei-huoltajalla ei ole oikeutta edustaa lasta tai saada lasta koskevia asioita tietoonsa. Se, että lapsen arjesta vastaa joku muu kuin huoltaja, luo ristiriitaisuutta lapsen huollon tavoitteiden ja tosielämän välille.

Tehtäessä päätöstä siitä, kuka voi parhaiten toteuttaa huollon tavoitteita ja huoltajan tehtäviä, tulisi aina huomioida lapsen yksilöllinen elämäntilanne ja perhesuhteet. Jokaisen huoltajan tai huoltajaksi haluavan on myös ymmärrettävä lapsenhuoltolain edellyttämät huollon tavoitteet ja tehtävät.

Ennen siirtymistä seuraavaan lukuun, esittelen huoltosopimusten vahvistamisharkintaa ohjaavan, niin kutsutun vanhemmat tietävät parhaiten -olettaman. Olettama on syytä ottaa huomioon, koska se ei sovellu oheishuoltotapauksiin, mutta toisaalta juuri se tuo ilmi sen, miten oheishuoltosopimuksen vahvistamisharkintaan suhtaudutaan lainsäätäjän näkökulmasta eri tavalla kuin vanhempien välisen huoltosopimuksen vahvistamisharkintaan.

2.2.4 Vanhemmat tietävät parhaiten -olettama

Lainsäätäjä on pitänyt ideaalina oletuksena, että lapsen vanhemmat tietävät parhaiten, mikä on heidän lapsensa kannalta paras ratkaisu koskien asiaa lapsen huollosta joko toisen vanhemman yksinhuoltona tai vanhempien yhteishuoltona, lapsen asumista vanhempansa luona tai vanhemman ja lapsen välistä tapaamisoikeutta. Tätä voidaan kutsua vanhemmat tietävät parhaiten-olettamaksi tai -presumptioksi.⁸¹ Olettama ilmenee suoraan lainsäätäjän sääntönä lapsenhuoltolain 10.4 §:ssä⁸². Momentin mukaan asia on ratkaistava vanhempien sopimalla tavalla, jos vanhemmat tai toinen heistä ovat lapsensa huoltajia eikä ole aihetta olettaa, että tehtävä ratkaisu olisi vastoin lapsen etua.

⁸¹ Helin 2016, s. 76–77, ks. myös Linnanmäki 2019, s. 115.

⁸² Huom. ennen lainuudistusta olettama oli 10.2 §:ssä. Lainuudistuksen yhteydessä sen sisältöä tarkennettiin, mutta olettaman periaatesisältö pysyi muuttumattomana.

Olettaman soveltamisen ehtona on korostuneesti vanhempien yhteisymmärrys. Lapsen etu ilmaistaan olettamassa käänteisesti: sovinnollisten vanhempien yhteisymmärryksessä tekemä päätös on lähtökohtaisesti lapsen edun mukainen. Ratkaisun tekijän ei täten tarvitse erikseen ryhtyä tutkimaan sopimuksen lapsen edun mukaisuutta, mikäli asiassa ei ilmene seikkoja, joiden nojalla ratkaisijalle heräisi erikseen epäily lapsen edun vaarantumisesta sopimuksen vahvistamisen myötä.⁸³ Olettama ilmentää erityisen hyvin lainsäädännön taustalla vaikuttavaa ajatusta lapsen vanhempien luonnollisesta asemasta lapsensa ensisijaisina huolehtijoina.⁸⁴

Olettama on saanut oikeuskirjallisuudessa myös kritiikkiä. Voi nimittäin olla yksioikoista olettaa, että vanhempien sovinnollisuus ilmentäisi aina lapsen edun toteutumista. Tällainen olettaman soveltaminen häivyttää lapsen yksilöllisen edun arvioimista madaltamalla ratkaisuharkinnan tasoa kaavamaisesti aina, kun vanhemmat ovat yksimielisiä asiasta.⁸⁵

Vanhemmat tietävät parhaiten -olettamaa on jouduttu tutkimaan myös aivan uudesta näkökulmasta, kun vanhempien sopimusmahdollisuuksia laajennettiin koskemaan oheishuoltosopimuksen tekemistä ja lapsen asumisesta sopimista oheishuoltajan luona. Vanhemman ja huoltajan käsitteiden yhteen kietoutumisen ja useassa kohtaa lainsäädännössä tapahtuvan rinnastamisen vuoksi ei aina ole aivan selvää, tarkoitetaanko laissa sanalla ”vanhempi” myös huoltajia.⁸⁶ Vanhemmat tietävät parhaiten -olettaman osalta lakivaliokunta ilmaisi kuitenkin selkeän kannanottonsa siitä, että olettama ei sovellu sellaisiin, kylläkin vanhempien tekemiin, sopimuksiin, joissa annetaan oikeuksia *kolmansille*. Kannanotolla on merkittävä vaikutus nimenomaan oheishuoltosopimusten osalta. Olettaman sisältävää 10 §:n 4 momenttia päätettiin kannanoton johdosta painottaa niin, että sana vanhempi esiintyy lainkohdassa useaan kertaan.

Lakivaliokunnan kannanotto on mitä ilmeisemmin muuttanut oikeustilaa, sillä *Aaltonen* on vuonna 2009 teoksessaan *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa* viitannut vanhemmat tietävät parhaiten -olettaman soveltuvan oheishuoltoasian ratkaisemisen perusteena, mikäli lapsen vanhemmat ovat asiasta yksimielisiä.⁸⁷ Teoksen uusitusta, vuonna

⁸³ LaVm 12/2018 vp s. 15.

⁸⁴ Koulu 2014, s. 108.

⁸⁵ Linnanmäki 2019, s. 116; Savolainen 1984, s.166.

⁸⁶ Koulu 2014, s. 102–103.

⁸⁷ Aaltonen 2009, s. 68. Aaltonen ei käytä tekstissä termiä ”vanhemmat tietävät parhaiten -olettama”, mutta viittaa suoraan silloin voimassa olleen lain 10 §:n 2 momenttiin, jossa olettama on suoraan laintasoisesti säädetty.

2020 ilmestyneestä painoksesta on poistettu kyseinen viittaus. Aaltonen ei kuitenkaan mainitse oikeustilan muutosta erikseen.⁸⁸

Olettamasta ja lakivaliokunnan kannanotosta ilmenee, että lainsäätäjät on pitänyt tärkeänä pitää julkisen vallan puuttuminen perheen sisäisiin asioihin mahdollisimman vähäisenä, mutta vain niissä perheissä, joissa kysymys on nimenomaan lapsen juridisten, ja sitä kautta lähtökohtaisesti myös biologisten vanhempien ideaaliperheistä, joissa ainakin toinen vanhempi on myös huoltajan asemassa. Tämä ilmentää huoltaja-vanhemmuuden ensisijaisuutta lainsäätäjän silmissä riippumatta perheen todellisista suhteista. Periaate ei joustu, vaikka lapsen oheishuoltajaksi vahvistettava henkilö olisi ollut sosiaalisen ja psykologisen vanhemman roolissa koko lapsen eliniän ajan. Koulu on kiinnittänyt asiaan huomiota jo 2014 väitöskirjassaan toteamalla sovinnollisuusideaalin olevan haitallinen silloin, kun se estää näkemästä ja tarkastelemasta ideaalin katveeseen jääviä perheitä ja tilanteita sekä silloin, kun ideaalin nimissä oikeutetaan vallan kohdistamista ideaalista poikkeaviin perheisiin.⁸⁹

⁸⁸ Ks. Aaltonen 2020 oheishuoltajuutta käsittelevä osio s. 45–50.

⁸⁹ Koulu 2014, s. 392.

3 Oheishuoltajuudesta sopiminen ja sosiaalisen vanhemman oheishuoltoon vaikuttava sääntely

Edellisessä luvussa on käsitelty perheiden monimuotoisuutta, lapsen vanhemmuuden ulottuvuuksia ja lapsen huoltoa. Huollon ja vanhemmuuden eroavaisuudet nousevat esiin näkyvästi silloin, kun lapsen virallinen huoltajuus ja juridinen vanhemmuus kuuluvat eri henkilöille: Lapsen vanhempi ei aina ole lapsen juridinen huoltaja, eikä lapsen huoltaja ole aina lapsen juridinen vanhempi. Oheishuollossa on kysymys jälkimmäisestä. Tässä luvussa oheishuoltoon liittyvää sääntelyä pyritään tutkimaan kokonaisuutena, mutta keskittyen erityisesti sellaisiin tilanteisiin, joissa oheishuoltajuudesta sovitaan lapsen sosiaaliselle vanhemmalle.

Luvun tarkoituksena on selvittää uudistuneen oheishuoltosääntelyn erityispiirteitä ja tutkia, miten lainsäädännökset ohjaavat oheishuollosta sopimista ja oheishuollon toteutumista sekä sitä, onko sääntely lapsen edun mukaista. Luvun tavoitteena on kirkastaa oheishuoltoon liittyvien säännösten kokonaisuutta ja paikantaa mahdollisia sääntelyn ongelmakohtia. Tutkin myös millä tavalla uudistuneita säännöksiä voidaan tulkita ja miten lain esityöt ohjaavat tulkintaa.

Luvun alussa taustoitetaan teemaa kuvaamalla nykytilaa edeltänyttä oheishuoltajuussääntelyä ja esittelemällä uudistetun lain lainvalmisteluprosessin etenemistä. Tällä tavoin tuon näkyväksi lainvalmistelun vaiheita ja nostan esiin lainvalmistelun aikana ilmenneitä näkemyksiä. Tämän jälkeen käyn läpi kaikkiin oheishuoltosopimukseen liittyviä elementtejä: oheishuoltosopimuksen tekemistä ja vahvistamista, tarkempaa sopimuksen vahvistamisen ratkaisuharkintaa ja oheishuollon päättymistä. Luvun loppupuolella nostan esiin huollon lähi-ilmiöitä, joilla voi olla vaikutusta lapsen ja oheishuoltajan väliseen oikeussuhteeseen useissa tapauksissa ja sitä kautta lapsen edun toteutumiseen. Aivan viimeiseksi tuon esiin lapsenhuoltolain uudistuksen yhteydessä lakiin lisätyt mahdollisuudet sopia muun henkilön kuin vanhemman tietojensaantioikeudesta ja huoltajien välisestä tehtävienjaosta, joiden esittelyssä keskityn huomioimaan, miten ne voivat vaikuttaa ja toimia suhteessa oheishuoltoratkaisuun.

3.1 Oheishuoltosäännösten historia

Lapsenhuoltolain säätämisen myötä monien merkittävien ja näkyvämpien uudistusten yhteydessä lapsenhuoltolakiin säädettiin tuomioistuimelle mahdollisuus määrätä huolto vanhempien ohella myös muulle henkilölle, mutta oheishuoltoa ei vuoden 1982 hallituksen esityksessä siitä huolimatta kovin laajasti käsitelty. Myöskään sanaa oheishuolto tai oheishuoltajuus ei käytetty kertaakaan, ja todennäköisesti termi onkin muovautunut yleiskieleen ja oikeuskirjallisuuteen vasta myöhemmin. Hallituksen esityksen vähäinen oheishuoltajuuden käsittely on voinut johtua siitä, että lain säätäminen oli iso muutos oikeustilaan, mistä johtuen oheishuoltajuus suppeana uudistuksena jäi vähemmälle huomiolle. Toiseksi ei välttämättä osattu edes ennakoida, millaiseksi sen käyttöala voisi muodostua.⁹⁰

Oheishuoltajuudesta säädettiin alkuperäisessä lapsenhuoltolaissa vain yhdessä säännöksessä, joka koski tuomioistuimen päätöstä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (LHL 9 §). Säännöksen 1 momentin 4 kohdan mukaan tuomioistuin saattoi tehdä päätöksen siitä, että lapsen huolto uskotaan vanhempien ohella tai sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa. Oheishuoltajuudesta ei siis voinut tehdä sopimusta, mikä tulee ilmi myös lain esitöistä. Hallituksen esityksen mukaan sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella voitiin järjestää ainoastaan lapsen vanhemman asema huoltajana. Erikseen painotettiin, että sosiaalilautakunta ei voi vahvistaa sellaista vanhempien tekemää sopimusta, jonka mukaan huolto uskottaisiin vanhempien tai toisen vanhemman ohella tai sijasta jollekin muulle henkilölle.⁹¹

Oheishuoltajuuden käyttöalasta annetaan esityksessä joitakin esimerkkejä. Sen mukaan sellaisissa tilanteissa, joissa lapsen vanhempi on vajaavaltainen (alaikäinen tai holhottavaksi julistettu), saattaa vanhemman vajaavaltaisuus yksittäistapauksessa muodostaa perusteen oheishuoltajan tai sijaishuoltajan määräämiselle.⁹² Sanan yksittäistapauksessa käyttö viittaisi siihen, ettei oheishuoltajuuden laajaan käyttöön haluttu kannustaa. Myös toisessa kohtaa on esille nostettu oheishuoltajuuden käyttöala. Esityksessä on elatukseen mahdollisesti liittyvien ongelmien käsittelyn yhteydessä todettu, että tietyissä ongelmatapauksissa huolto

⁹⁰ Kurki-Suonio 2017, s. 240.

⁹¹ HE 224/1982 vp s. 5.

⁹² HE 224/1982 vp s. 14.

vanhempien ohella voitaisiin tarvittaessa määrätä myös sellaisille henkilöille, jotka tosiasiallisesti huolehtivat lapsesta. Esimerkkinä on mainittu lasta hoitavat isovanhemmat tai muut kasvattivanhemmat.⁹³

Vuoden 1982 hallituksen esityksen niukat maininnat oheishuollon käyttöalasta antavat osviittaa siitä, millaisiin tilanteisiin oheishuoltajuuksääntelyn ajateltiin soveltuvan. Niiden valossa vaikuttaa siltä, että oheishuoltajuutta ei lainsäätämisen hetkellä tarkoitettu kovinkaan yleiseksi ratkaisuksi, vaan päinvastoin huoltomuodoksi erityistilanteita varten. Tuohon aikaan oheishuoltajuuksille on todennäköisesti ollut huomattavasti vähemmän tarvetta kuin nykyisin, sillä suurempi osa perheistä on ollut ydinperheitä.

3.2 Oheishuoltosäännösten kehitys lapsenhuoltolain uudistuksen lainvalmistelussa

Ajatus oheishuoltoa koskevien säännösten uudistamisesta oli mukana lainvalmistelussa vuoden 2019 lapsenhuoltolain uudistuksen valmistelun alkumetreiltä asti. Jo valmistelun käynnistäneessä oikeusministeriön muistiossa⁹⁴ on nostettu esille mahdollisuus uudistaa sääntelyä niin, että riidattomissa tilanteissa oheishuoltajasta voitaisiin sopia myös sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella.⁹⁵

Muistion pohjalta järjestettiin lausuntokierros, jossa lausunnonantajia pyydettiin arvioimaan muistiossa esitettyjen sekä muiden mahdollisten uudistamistarpeiden aiheellisuutta. Lausunnoista laaditun tiivistelmän⁹⁶ mukaan lapsenhuoltolain uudistamista pidettiin tärkeänä ja ajankohtaisena erityisesti perherakenteiden ja perhekäsityksen muuttumisen sekä perheiden monimuotoistumisen ja eroperheissä elävien lasten lisääntyneen määrän vuoksi. Suurimmassa osassa lausunnoista oheishuoltajuuden vahvistamiseen kaavailtuihin muutoksiin suhtauduttiin myönteisesti, joskin muutaman lausunnon mukaan oheishuoltoasioista päättäminen tulisi pitää entisen tavoin ainoastaan tuomioistuimien toimivallassa.⁹⁷

⁹³ HE 224/1982 vp s. 23.

⁹⁴ Oikeusministeriön muistio lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain soveltamisessa oikeusministeriön tietoon tulleista ongelmista ja ehdotuksista lain uudistamistarpeiksi OM 31/41/2015.

⁹⁵ OM 31/41/2015 vp s. 8.

⁹⁶ OM mietintöjä ja lausuntoja 35/2016.

⁹⁷ Oheishuoltoasioihin kaavailtuja muutoksia vastustivat lausunnoissaan Lastenvalvojat ry, Tampereen kaupunki sekä Julkiset oikeusavustajat ry. OM mietintöjä ja lausuntoja 35/2016 s. 26.

Samoihin aikoihin avattiin myös avoin verkkokeskustelu lain uudistamistarpeista. Vaikka oheishuoltoasioita ei ollut nimetty verkkokeskustelun teemaksi, siitä julkaistusta yhteenvedosta⁹⁸ käy kuitenkin ilmi, että myös oheishuoltoasiat olivat herättäneet keskustelijoiden mielenkiintoa. Oheishuoltajuutta sivuavat kommentit liittyivät lapsen ja muun henkilön kuin vanhemman välisen tapaamisoikeuden vahvistamismahdollisuuteen. Eräässä kommentissa pidettiin tärkeänä, että nimenomaisesti lapsen ja sosiaalisen vanhemman asemassa olevan oheishuoltajan välille tulisi voida mahdollistaa tapaamisoikeus.⁹⁹

Muistio, siitä saatu lausuntopalaute sekä verkkokeskustelun yhteenvedo toimivat pohjana oikeusministeriön asettamalle työryhmälle, jonka tehtävänä oli arvioida lainmuutostarpeita ja valmistella ehdotus lapsenhuoltolain uudistamiseksi. Syksyllä 2017 julkaistussa, hallituksen esityksen muotoon laaditussa työryhmämietinnössä¹⁰⁰ oheishuoltoon suoraan liittyvä sääntely oli jo lähes siinä muodossa, kuin uudistuksen voimaantullessa vuoden 2019 alussa. Tämän jälkeiset muutokset koskivat lähinnä teknisluontoisia viilauksia sanamuotoihin. Mietinnöstä järjestettiin vielä ennen eduskuntakäsittelyä yksi lausuntokierros. Lausuntotiivistelmän¹⁰¹ mukaan oheishuollosta sopimisen suhteen esitettiin erilaisia näkökantoja.

Lausunnon antaneet tuomioistuimet yhtä lukuun ottamatta kannattivat ehdotusta oheishuollosta sopimisesta sosiaalitoimessa. Ne pitivät kuitenkin tarpeellisena, että lastenvalvojien tulisi hankkia perheen tilanteesta taustatietoa erityisesti niissä tapauksissa, joissa olisi kyse lapsen asumisesta oheishuoltajan luona. Espoon kaupunki totesi lausunnossaan, että lastenvalvojan työn näkökulmasta kolmansien osapuolten mukaantulo sopimuskumppaneiksi on iso muutos, johon arvioidaan liittyvän suurempia riskejä kuin vain vanhempien kanssa työskennellessä. Yleisesti muutosten katsottiin lausunnoissa muuttavan ja monipuolistavan lastenvalvojien työnkuvaa, minkä nähtiin edellyttävän viranomaisten riittävää koulutusta ja perehdyttämistä lain muutoksiin.¹⁰²

⁹⁸ OM mietintöjä ja lausuntoja 36/2016.

⁹⁹ OM 36/2016 s. 21.

¹⁰⁰ OM mietintöjä ja lausuntoja 47/2017.

¹⁰¹ OM mietintöjä ja lausuntoja 13/2018.

¹⁰² OM mietintöjä ja lausuntoja 13/2018 s. 21.

Selvästi kielteisimpinä oheishuoltajuussäätelyn muutoksia pitivät Lastenvalvojat ry ja Tampereen kaupunki, joiden lausunnot olivat hyvin samansuuntaiset.¹⁰³ Lastenvalvojat ry:n lausuntoa voi pitää siinä mielessä erityisen merkittävänä, että juuri lastenvalvojat ovat se ammattikunta, joiden edustajat toimivat todennäköisimmin oheishuoltosopimusten vahvistajina. Lastenvalvojat ry piti oheishuoltoprosessin keventämistä *erittäin ongelmallisena* ehdotuksena. Se perusteli kantaansa ensinnäkin sillä, että oheishuoltoasiat vaativat huomattavasti tarkempaa selvittelyä kuin vanhempien väliset huoltoasiat, eikä lastenvalvojilla ole mahdollisuuksia nykyistä kattavampaan selvittelyyn. Huolena oli myös, että kynnys hakea oheishuoltajuuksia madaltuisi muutoksen myötä liikaakin, ja perheet haluaisivat vahvistaa oheishuoltajuuden tilanteessa, jossa oheishuoltajan asema ei lapsen elämässä ole tarpeeksi vakiintunut huoltajana toimimiseen. Tällöin oheishuoltosopimusten vahvistaminen vanhempien tahdon mukaisesti ei olisi lapsen edun mukaista. Lastenvalvojat esittivät samassa yhteydessä toivomuksen, että lain perusteluihin kirjattaisiin vähintäänkin selkeät kriteerit oheishuoltajuutta ja lapsen asumista oheishuoltajan luona koskevan sopimuksen vahvistamiselle. Tällaisena kriteerinä ehdotettiin lausunnossa ohjeellista aikaa sille, milloin tilanne voitaisiin katsoa lapsen kannalta riittävän vakiintuneeksi.¹⁰⁴

Päinvastaisen kannan lausunnossaan otti Sateenkaariperheet ry, joka piti oheishuoltajuuteen kaavailtuja muutoksia hyvinä, ja jonka mukaan lain perusteluihin tulisi nostaa esimerkkejä myös positiivisista tilanteista, joissa lapsen elämässä toimii useampia aikuisia, jotka vastaavat lapsen hoivasta ja huollosta, ja joihin lapsella on lapsen ja vanhemman suhteeseen vertautuva läheinen suhde. Esimerkkeiksi Sateenkaariperheet ry nosti uusperheet sekä useamman vanhemman sateenkaariperheet. Lausunnon mukaisesti olisi usein lapsen edun mukaista vahvistaa kaikki lapsen tosiasialliset hoivaajat hänen huoltajikseen, mikäli nämä ovat lapsen tosiasiallisia vanhempia, ja lapsi asuu useammassa eri kodissa.¹⁰⁵

Tiivistetysti kansalaisten kannalta sopimusmahdollisuuksien laajentamista pidettiin lausunnoissa yleisesti myönteisenä uudistuksena, sillä sen arveltiin vähentävän raskaita ja kustannuksia aiheuttavia tuomioistuinkäsittelyjä.¹⁰⁶ Sopimusmahdollisuudella nähtiin olevan prosessia keventäviä vaikutuksia sekä ajallisesta että taloudellisesta näkökulmasta. Vaikka lausunnoissa annettiin myös erittäin kriittistä palautetta ehdotetusta säätelystä, ei se

¹⁰³ OM mietintöjä ja lausuntoja 13/2018 s. 22.

¹⁰⁴ Lastenvalvojat ry:n lausunto 29.11.2017 oikeusministeriölle.

¹⁰⁵ Sateenkaariperheet ry:n lausunto 24.11.2017 oikeusministeriölle.

¹⁰⁶ OM mietintöjä ja lausuntoja 13/2018 s. 21.

peruseriaatteiltaan muuttunut enää lausuntopalautteen johdosta eikä sen jälkeen. Seuraavaksi siirryn käsittelemään oheishuoltoa koskevia ja sosiaalisen vanhemman oheishuoltoon mahdollisesti läheisesti vaikuttavaa sääntelyä yksityiskohtaisesti.

3.3 Oheishuoltosopimuksen muodolliset vaatimukset

Tässä alaluvussa käsitellään lain edellyttämiä oheishuoltosopimuksen teon ja vahvistamisen muodollisia ja menettelyllisiä vaatimuksia. Tarkoituksena on tunnistaa ja jäsentää huoltosopimuksen tekemiseksi vaadittavat elementit, ja siirtyä seuraavassa alaluvussa käsittelemään sopimuksen vahvistamisen aineellisempia vaatimuksia, erityisesti lastenvalvojan tekemää ratkaisuharkintaa.

Lain 7.1 §:n 2 kohdan mukaisesti vanhemmat voivat sopia muun henkilön kanssa, että lapsen huolto uskotaan vanhempien tai toisen vanhemman ohella kyseiselle henkilölle. Säännös oikeuttaa oheishuollosta *sopimisen*. Oheishuollosta voidaan sopia erilaisissa perhetilanteissa. Lapsella voi olla joko yksi tai kaksi juridista vanhempaa, joista joko toinen tai molemmat voivat olla lapsen huoltajia.

Lapsenhuoltolain sanamuodon mukaisesti sopimuksen osapuolina ovat sekä vanhemmat, että oheishuoltajaksi haluava henkilö. Jotta sanamuoto ei sulkisi pois yksinhuoltajia, on 7.4 §:n säädetty lain uudistamisen yhteydessä tarkennus, jonka mukaan myös lapsen ainoa vanhempi voi tehdä sopimuksen muun henkilön kanssa. Mikäli lapsella kuitenkin on kaksi juridista vanhempaa, molempien on oltava sopimuksen osapuolina, olivatpa he huoltajia tai eivät.¹⁰⁷ Lain 8.3 §:ssa säädetyn tarkennuksen mukaisesti sopimusta ei voida kuitenkaan vahvistaa, jos *kumpikaan* vanhemmista ei ole lapsen huoltaja. Sopiminen edellyttää siis sekä vanhemmuutta että huoltajuutta, mutta riittää kuitenkin, että vain toisella vanhemmalla on huoltajuus. Näiden kahden lainkohdan välinen suhde kietoo siis huoltajuuden ja vanhemmuuden vaatimukset samalle henkilölle. Näin ollen huoltaja-vanhempi on olennaisessa asemassa sopimuksen aikaansaamiseksi.

Vanhemmat voivat sopia joko huollosta sekä molemmille vanhemmille ja oheishuoltajalle, tai toiselle vanhemmista ja oheishuoltajalle. Lain 7 §:ssä oheishuoltajasta käytetään termiä yksikössä ”muun henkilön kanssa”, mutta 3 §:stä ilmenee, että huoltajia voivat olla myös

¹⁰⁷ Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 114.

”muut henkilöt”. Tästä voi tehdä sen johtopäätöksen, että oheishuoltajia voi olla useampi kuin yksi¹⁰⁸, mutta oheishuoltosopimus tulee tehdä yhden henkilön kanssa kerrallaan, jokaisen oheishuoltajan kanssa erikseen.

Sopimus oheishuollosta on tehtävä kirjallisesti. Kirjallisuusvaatimus ilmenee suoraan lain 8.1 §:stä. Säännöksen mukaan Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) vahvistaa sopimuksessa käytettävien lomakkeiden kaavan. Hallituksen esityksen mukaan sopimusta ei ole välttämätöntä tehdä juuri THL:n vahvistamalle lomakkeelle, mutta sopimuksen sisällön on vastattava vahvistetun kaavan sisältöä.¹⁰⁹ Oheishuollosta sopimiseen käytetään samaa sopimuslomaketta kuin vanhempienkin välisen huoltosopimuksen yhteydessä. Lomakkeessa on omat rastitettavat kohtansa niihin tilanteisiin, joissa lapsen huolto uskotaan oheishuoltajalle tai lapsen asumisesta sovitaan oheishuoltajan luona.¹¹⁰

Vanhempien ja oheishuoltajaksi haluavan henkilön tekemä sopimus ei vielä saa yksin aikaan juridista huoltajuutta, vaan sopimus on 8.1 §:n mukaisesti esitettävä vahvistettavaksi sen kunnan sosiaalilautakunnalle, jossa lapsella on asuinpaikka. Sosiaalilautakunta-sana on omaksuttu lapsenhuoltolakiin sosiaalihuoltolaista (1301/2014), jonka 27 §:ssä käytetään ilmausta ”sosiaalilautakunnan vahvistama sopimus”. Käytännössä kysymys ei kuitenkaan ole yksittäisten huoltosopimusten vahvistamisen yhteydessä monijäsenisen toimielimen kollegiaalisesta päätöksenteosta, vaan toimivalta on delegoitu yksittäisten viranhaltijoiden vastuulle. Käytännössä oheishuoltosopimuksen vahvistamista koskevan asian ratkaisee lastenvalvoja.¹¹¹

Vaikka lain sanamuodon mukaan vaikuttaisi siltä, että sopimus voidaan tehdä eri yhteydessä kuin sen vahvistaminen, todennäköisintä lienee, että oheishuoltosopimukset sekä tehdään että vahvistetaan samanaikaisesti, yleisimmin lastenvalvojan vastaanotolla. Oheishuoltajuudesta sopimis- ja vahvistamiskäytännöissä voi olla jonkinlaisia kuntakohtaisia eroavaisuuksia, sillä sääntely on jätetty avoimeksi. 8.2 §:ssä on tarkempaa sääntelyä toimivaltaisesta sosiaalilautakunnasta niiden tapauksien varalle, joissa lapsella ei olisi asuinpaikkaa Suomessa.

¹⁰⁸ HE 88/2018 vp s. 43: Myös lain esitöissä on mainittu, että oheishuoltajia voi olla useita.

¹⁰⁹ HE 88/2018 vp s. 47.

¹¹⁰ LSAK-01Sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta; LSAK-02Päätös lapsen huolto- ja tapaamisoikeussopimuksen vahvistamisesta

¹¹¹ Ks. tarkemmin Kangas 2019, s. 128–129.

Joissakin tapauksissa oheishuoltosopimuksen vahvistamiseen tarvitaan vanhempien ja oheishuoltajaksi haluavan lisäksi suostumus sopimuksen ulkopuoliselta henkilöltä. Tällaiset sopimuksen ulkopuoliset henkilötahot luetellaan lain 8.4 §:ssä. Tahot on jaoteltu kolmeen ryhmään. Ensinnäkin suostumus edellytetään aiemmin vahvistetulta oheishuoltajalta, mikäli lapsella sellainen on. Aiempi oheishuoltaja ei siis ole uuden oheishuoltosopimuksen sopijapuoli, mutta hänen suostumuksensa edellytetään, jotta uusi oheishuoltosopimus voidaan vahvistaa. Tämä elementti on kiinnostava, sillä se erottaa oheishuoltajan ja huoltajavanhemman aseman toisistaan. Oheishuoltaja voi vaikuttaa uuden oheishuoltosopimuksen tekemiseen joko kieltämällä tai hyväksymällä sopimuksen, mutta ei ilmeisesti aloitteellisesti sopimusosapuolena. Toiseksi suostumus tarvitaan henkilöltä, jolle on vahvistettu lapsen salassa pidettäviä asioita koskeva tietojensaantioikeus ja kolmanneksi sellaiselta lapselle erityisen läheiseltä henkilöltä, jolle tuomioistuin on vahvistanut tapaamisoikeuden lapseen. Nämä kaksi henkilöryhmää eivät kuitenkaan ole suostumuksen suhteen yhtä vahvassa asemassa kuin aiempi oheishuoltaja. Näiden henkilöiden suostumus tarvitaan nimittäin ainoastaan, *mikäli vahvistettava sopimus voisi vaikuttaa* heidän oikeuksiensa, eli lapsen tapaamisoikeuden tai tietojensaantioikeuden, toteutumiseen.¹¹²

8.5 §:n mukaisesti sopimus, jonka sosiaalilautakunta on vahvistanut, on voimassa ja voidaan panna täytäntöön niin kuin tuomioistuimen lainvoimainen päätös. Vahvistamisen myötä oheishuoltajasta tulee virallisesti lapsen huoltaja. Nämä yllä läpikäytyt edellytykset ovat suhteellisen selkeitä ja sopimuksen vahvistajan helposti varmistettavissa. Sopimuksen vahvistajan on kuitenkin harkitessaan, voidaanko sopimus vahvistaa, otettava huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset ja mielipide. Näitä vaatimuksia käsitellään seuraavissa alaluvuissa.

3.4 Oheishuollon vahvistaminen: Lapsen etu ja lapsen edusta lähtevä tarve

Oheishuoltosopimuksen vahvistamiskelpoisuus lähtee liikkeelle vanhempien sopimustahdosta ja edellä käsiteltyjen muodollisten edellytysten täyttymisestä. Sopimuksen vahvistajan tehtävänä on *harkita*, voidaanko sopimus vahvistaa. Harkinnassa on otettava

¹¹² Ks. tarkemmin HE 88/2018 vp s. 48 siitä, mitä vaikuttamisella säännöksessä tarkoitetaan.

huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset ja mielipide siten kuin 10 ja 11 §:ssä säädetään (LHL 8.3 §).

Lapsen edun arviointi muodostaa lastenvalvojalle kuuluvan oheishuoltosopimuksen vahvistamisen ratkaisuharkinnan ytimen, ja huoltoasia onkin lapsenhuoltolain 10 §:n mukaan ratkaistava *ennen kaikkea* lapsen edun mukaisesti. Tässä tarkoituksessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, miten 1 §:ssä säädetyt huollon tavoitteet parhaiten toteutuvat vastaisuudessa. Säännöksessä painotetaan lapsen edun painoarvoa asian *ensisijaisena* ratkaisukriteerinä. Säännös suuntaa katseen samalla tulevaisuuteen. Lapsen elämä muuttuu lapsen kasvaessa nopeasti, mutta lapsiin liittyvien huoltoratkaisuiden tulisi olla kestäviä vielä pitkään ratkaisuaikojen jälkeenkin. Säännös ohjaa ratkaisijan huomion myös huollon tavoitteisiin. Mikäli oheishuoltosopimuksen vahvistaminen heikentäisi huollon tavoitteiden toteutumista, ei sopimusta saa vahvistaa. Lastenvalvojan on siis kiinnitettävä huomiota oheishuoltajan kykyyn selviytyä huollon tavoitteista ja huoltajan tehtävistä (LHL 1 § ja 4 §).

10.2 §:n mukaan tehtäessä ratkaisua siitä, onko lapsen huolto uskottava molemmille *vanhemmille* yhteisesti vai toiselle heistä, on kiinnitettävä huomiota erityisesti *vanhempien* kykyyn asettaa lapsen tarpeet *vanhempien* välisten ristiriitojen edelle. En näe syytä sille, etteikö säännös soveltuisi ohjaamaan myös oheishuoltosopimuksen ratkaisuharkintaa, sillä myös oheishuoltajan on osattava huoltajana asettaa lapsen tarpeet huoltajien välisten ristiriitojen edelle. Vanhempisanan käyttö jättää säännökselle tulkinnanvaraa. Lain perustelujen mukaan kyseisen säännöksen tarkoituksena on korostaa *huoltajan* tärkeänä ominaisuutena kykyä suuntautua ensisijaisesti lapsen etuun ja tarpeisiin, vaikka *vanhempien* keskinäisissä väleissä olisi ristiriitoja.¹¹³ Todennäköisesti säännöksen taustalla on se, että eroavat vanhemmat saattavat haluta vahvistaa yhteishuoltosopimuksen, vaikka sille ei olisi edellytyksiä puuttuvan yhteistoimintakyvyn vuoksi. Terminologisesti on kuitenkin sekavaa, että laissa käytetään termiä vanhemmat, ja lain perustelussa myös huoltajaa. Säännös on uusi, ja sen aiheuttama tulkintaepäselvyys olisi voitu välttää huolellisemmalla lainvalmistelulla.

Lapsen edun arvioiminen edellyttää päätöksentekijältä kokonaisharkintaa, eli kyseisen lapsen yksilöllisen tilanteen huomioonottamista. Lainvalmistelun aikana annetuissa lausunnoissa esiintynyt huoli kosketti erityisesti lastenvalvojien riittämättömiä resursseja sellaisten sopimusten vahvistamisarvioinnissa, joissa osapuolina on vanhempien lisäksi *kolmansia*.

¹¹³ HE 88/2018 vp s. 56.

Koska vanhemmat tietävät parhaiten -olettan ei lakivaliokunnan kannanoton mukaisesti enää katsota soveltuvan oheishuoltajuusasian harkintaan, olisi oheishuoltosopimusten ratkaisuharkinta tehtävä tarkemmin kuin vain vanhempien välisen sopimuksen kohdalla. Tässä mielessä lastenvalvojen työn voidaan arvioida muuttuneen askeleen vaativammaksi tai lisänneen lastenvalvojen työmäärää lainuudistuksen yhteydessä.

Hallituksen esityksessä lapsen edun arviointia oheishuoltoasian yhteydessä ohjataan toteamalla, että oheishuoltoa koskevan järjestelyn on oltava lapsen edun mukainen ja siihen on oltava *lapsen edusta lähtevä tarve*¹¹⁴. Tämän lauseen voi tulkita korostavan lapsen edun mukaisuuden arviointia juuri oheishuoltoasian yhteydessä. Lapsen edusta lähtevää tarvetta oheishuoltoratkaisun vahvistamisedellytyksenä voisi arvioida esimerkiksi niin, ettei lastenvalvoja voi vahvistaa sopimusta, vaikka oheishuoltajuus olisi muuten lapsen edun mukainen, jos hän samalla katsoo, että lapsen edun toteutuminen ei *välttämättä* edellytä oheishuoltosopimuksen vahvistamista, eli sille ei olisi tapauksessa erityistä tarvetta. Hallituksen esityksen mukaan lapsen edusta lähtevä tarve voi olla käsillä esimerkiksi silloin, jos oheishuoltojärjestelyllä voidaan tukea lapsen kasvuolosuhteita niin, että välttyään lapsen huostaanotolta¹¹⁵. Kysymyksessä on kuitenkin vain yksi esimerkkitalanne. Lapsen edusta lähtevän tarpeen arviointi perustuu aina yksittäisen lapsen tilanteen kokonaisharkinnalle, minkä vuoksi tyhjentävän esimerkkiluettelon antaminen ei olisi mahdollista. Jääneekin siis yksittäisten lastenvalvojen harkinnan varaan, milloin lapsen edusta lähtevä tarve katsotaan kussakin tilanteessa näytetyksi.

Hallituksen esityksessä painotetaan vahvistamisharkinnan merkitystä niissä tapauksissa, joissa oheishuoltosopimuksen vahvistaminen merkitsisi sitä, että lapsella tulisi olemaan enemmän kuin kaksi huoltajaa. Lapsen edun arvioinnissa tulisi näissä tilanteissa kiinnittää huomiota erityisesti huoltajien väliseen hyvään yhteistyökykyyn sekä siihen, voisiko lapselle aiheutua haittaa siitä, että hänen asioistaan päättämiseen osallistuu useita henkilöitä.¹¹⁶ Voidaan pohtia, heijastaako tämä kahden huoltajan ideaalia myös oheishuoltoratkaisuihin, jos muutoin samankaltaisissa tilanteissa lapsen edusta lähtevän tarpeen arviointi on korostuneempaa

¹¹⁴ HE 88/2018 vp s. 43.

¹¹⁵ Huostaanoton välttämiseksi tehdyissä oheishuoltoratkaisuissa julkisella vallalla on erityinen rooli oheishuoltosopimusten myötävaikuttajana. Tapausten erityisestä luonteesta johtuen nämä tapaukset vaatisivat erillistä tutkimusta, eikä niitä voida käsitellä tässä työssä rajauksellisista syistä.

¹¹⁶ HE 88/2018 vp s. 43.

silloin, kun oheishuoltoratkaisulla saavutettava perhemalli poikkeaa tavallisesta kahden huoltajan perhemallista.

Hallituksen esitykseen ei Sateenkaariperheet ry:n lausunnon ehdottamalla tavalla lisätty positiivisia esimerkkejä useamman tosiasiallisen vanhemman perheistä, mutta toisaalta esityksessä painotetaan myös useampien huoltajien tilanteiden osalta kokonaisuarkintaa. Esityksessä ei myöskään ole tarkemmin ilmaistu, tarkoitetaanko useammalla huoltajalla kahta huoltaja-vanhempaa ja oheishuoltajaa, vai tilanteita, joissa juuri oheishuoltajia olisi enemmän kuin yksi. Koska huoltajan vanhemmuusroolia ei ole otettu erikseen tarkemmin tarkasteluun, tulkitsemme, että huoltajien ”kokoonpanolla” ei ole erityistä merkitystä asian ratkaisun kannalta.

Laissa ei määritellä tarkemmin *kuka* voidaan vahvistaa oheishuoltajaksi. Oheishuoltajalle ei siis ole määritetty erillisiä kelpoisuusehtoja tai sitä, minkä laatuinen lapsen ja oheishuoltajan välisen suhteen on oltava. Tämä on selkeä ero lapsenhuoltolain 9c §:n muun henkilön tapaamisoikeuteen, jonka mukaan lapselle voidaan vahvistaa tuomioistuimen päätöksellä *tapaamisoikeus* erityisen läheiseen henkilöön, jos henkilöllä ja lapsella on lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattava vakiintunut suhde. Tapaamisoikeuden saavalle läheiselle on siis asetettu selvästi tiukemmat ehdot kuin oheishuoltajalle, jonka osalta sääntely on jätetty huomattavan avoimeksi.

Edellä on todettu, että Lastenvalvojat ry ehdotti lausunnossaan hallituksen esitykseen kirjattavaa aikarajaa, jonka kuluessa oheishuoltajaksi haluavan henkilön voitaisiin katsoa vakiinnuttaneen paikkansa lapsen elämässä. Tällaista aikarajaa ei esitykseen kuitenkaan lisätty. Lausunnossa ilmaistua näkökohtaa vakiintuneisuudesta voidaan tarkastella suhteessa lapsioikeudessa tunnettuun *status quo* -periaatteeseen¹¹⁷, jonka mukaan lasta koskevaa ratkaisua tehtäessä on kiinnitettävä huomiota lapsen vakiintuneiden olosuhteiden pysyttämiseen, mikäli se muutoin on lapsen edun mukaista. *Status quo* -periaatetta on sovellettu erityisesti lapsen asumista koskevien ratkaisuiden yhteydessä¹¹⁸, mutta sen on myös nähty ulottuvan tärkeällä tavalla lapsen sosiaalisiin suhteisiin¹¹⁹. Vakiintuneiden elinolosuhteiden on katsottu olevan tärkeä osa lapsen tasapainoista elämää, vaikkakaan *status quo* -periaate ei ilmene suoraan laista. Kun kysymyksessä on ratkaisu lapsen huolto

¹¹⁷ Ks. *status quosta* mm. Tolonen & Linnanmäki 2021, s. 187; Pajulammi 2015, s. 195–196.

¹¹⁸ Savolainen 1984, s. 92–97, 96.

¹¹⁹ Kurki-Suonio 2000, s. 755–757. Kurki-Suonio eroteleekin *status quo* -periaatteelle kaksi merkitystä: ”jatkuvuus lapsen läheisimmässä ihmissuhteessa” sekä ”pysyvyys lapsen ympäristössä” (Kurki-Suonio 2000, s. 755).

koskevasta sopimuksesta, *status quo* soveltuu sinänsä hyvin: Harvemmin voinee olla lapsen edun mukaista, että lapsen elämään liittyviä tärkeitä päätöksiä tekevät huoltajat vaihtuvat tiuhaan, tai että huoltajaksi valitaan henkilö, joka ei ole vielä tuntenut lasta kovinkaan kauaa.

On selvää, että oheishuollon vahvistamisprosessi on ainakin byrokraattisesta näkökulmasta keventynyt, kun ratkaisujen tekeminen on siirretty riidattomissa tapauksissa tuomioistuimilta sosiaalilautakunnille. Mielenkiintoinen kysymys kuitenkin on, onko lainsäätäjä halunnut keventää myös oheishuollon vahvistamisen ratkaisuharkintaa, vai onko harkinnan ajateltu siirtyvän ikään kuin samantasoisena tuomioistuimilta sosiaalilautakunnille? Lainmuutos, jolla asia on siirretty tuomioistuimen *määräysvallasta* vanhempien *sovittavaksi* ja ainoastaan viranomaisen *vahvistettavaksi*, voisi puoltaa näkökulmaa myös ratkaisuharkinnan keventämisestä. Toisaalta hallituksen esityksen maininta ”lapsen edusta lähtevästä tarpeesta” oheishuoltoasian yhteydessä ja lakivaliokunnan kannanotto vanhemmat tietävät parhaiten - olettaman soveltumisesta vain vanhempien välisiin huoltosopimuksiin kertoo siitä, että oheishuoltosopimuksia ei ole haluttu samaistaa vanhempien välisten huoltosopimusten kanssa.

Ennen lainmuutosta tuomioistuin on voinut ratkaistessaan oheishuoltoasiaa pyytää sosiaalilautakunnan tekemän selvityksen (olosuhdeselvitys) lapsen ja perheen tilanteesta, mikäli se on katsonut selvityksen teon tarpeelliseksi.¹²⁰ Helsingin hovioikeuspiirin lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa laatuhankkeessa olosuhdeselvityksiä ei kuitenkaan ole yleisesti ottaen katsottu tarvittavan, mikäli kysymys on ollut selvästä ja riidattomasta asiasta, jossa oheishuoltajaa on haettu uusperheeseen tai sateenkaariperheeseen ja lapsella on ollut ennestään vain yksi huoltaja. Olosuhdeselvitykselle on katsottu olevan tarve esimerkiksi tilanteissa, joissa oheishuoltajaa on haettu vanhemman päihde- tai mielenterveysongelmien vuoksi.¹²¹ Tätä taustaa vasten voisi ajatella, että myös lastenvalvojien tekemä ratkaisuharkinta on kevyempää niissä tilanteissa, joissa kysymyksessä on sovinnollinen uusperhe- tai sateenkaariperhetilanne. Usein näissä tilanteissa oheishuoltajan roolia itselleen toivova on myös lapsen sosiaalinen vanhempi.

¹²⁰ Olosuhdeselvityksistä ks. tarkemmin esim. Auvinen 2006, väitöskirjassaan Huoltoriidat tuomioistuimissa – sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana.

¹²¹ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007. Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus s. 18. Laatuhanke on vuodelta 2007, mutta Aaltonen on todennut asian laatuhankkeeseen kirjatun mukaisena myös teoksensa Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa vuoden 2020 uudistetussa painoksessa.

3.5 Oheishuollon vahvistaminen: Lapsen osallisuus

Lapsioikeudellisessa tutkimuksessa lapsen osallisuusoikeuksiin on alettu viimeisten vuosikymmenten aikana kiinnittää yhä painokkaammin huomiota.¹²² Myös lapsenhuoltolain uudistuksen yhteydessä vahvistettiin lapsen osallisuutta erityisesti tarkentamalla lapsen mielipiteen selvittämistä koskevaa sääntelyä (LHL 4.2 §). Huoltosopimusnäkökulmasta lapsen mielipiteen selvittämiseen liittyvät keskeiset lainkohdat ovat lapsenhuoltolain 4 §:ssä, 8 §:ssä ja 11 §:ssä.

Ensinnäkin 8.1 §:n ensimmäinen virke ohjaa sopimuksen vahvistajaa ottamaan lapsen toivomukset ja mielipiteen huomioon siten, kun 11 §:ssä säädetään. 11 § avaa mielipiteen selvittämisen tarkemmat vaatimukset. Sen mukaan asiassa on otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide, jos se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. 11.2 §:ssä tarkennetaan selvittämisen laatua. Sen mukaisesti lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti ja ottaen huomioon lapsen kehitystaso sekä siten, ettei siitä aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa välisille suhteille. Säännöksen vaatimukset kiinnittävät mielipiteen selvittäjän huomioimaan tilanteen mahdollisen herkän luonteen, sillä lapsenhuoltolain alaan kuuluvissa asioissa mielipiteen selvittäminen voi olla lapselle raskasta esimerkiksi vanhempien erotilanteen yhteydessä.

11 §:stä ei kuitenkaan selviä sitä, kenen vastuulla mielipiteen selvittäminen on. 8.3 §:ssä säädetään, että lastenvalvojan tai sen, joka on määrätty valmistelemaan sopimusten vahvistamista, tulee keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti, *jos* lapsi tähän suostuu ja tämä on tarpeen lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi.

Säännös on tullut voimaan lainuudistuksen yhteydessä. Äkkiseltään säännöksestä voisi päätellä lainsäätäjän tarkoittaneen, että lastenvalvojan tulee mielipiteen selvittämistä varten keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti aina lapsen siihen suostuessa. Näin lainkohdan vaikuttaa tulkinneen myös Kangas, joka viittaa säännökseen todeten, että ”kun avo- tai avioero koskettaa vuosittain noin 30 000 lasta, lastenvalvojen on vaikea selviytyä lainmuutoksen aiheuttamasta uudesta velvoitteesta ilman lisäresursseja”.¹²³ Tämä on kuitenkin mitä ilmeisimmin lainsäätäjän tahdon virheellinen tulkinta, jonka havaitsemisen

¹²² Ks. erityisesti Pajulammi 2013; 2014; myös Nieminen 2006, s. 102; sekä Hakalehto-Wainio ym. 2013.

¹²³ Kangas 2019, s. 129. Kangas viittaa erojen määrään sen vuoksi, että suuri osa huoltosopimuksista tehdään juuri vanhempien erojen yhteydessä.

tueksi tarvitaan lain esitöitä. Hallituksen esityksen mukaan säännöksen tarkoituksena on *korostaa* lapsen mielipiteen huomioon ottamista, mutta se on tarkoitettu erityistilanteita varten. Esityksen mukaan pääsääntönä on myös lainuudistuksen jälkeen se, että lapsen mielipiteen selvittäminen myös sopimuksentekovaiheessa kuuluu vanhempien vastuulle.¹²⁴ Huomio onkin siis hallituksen esityksen perusteluiden mukaan kiinnitettävä huoltajan tehtäviin, joihin kuuluu lapsen mielipiteen ja toivomuksien huomioon ottaminen ennen, kuin huoltaja tekee päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa (LHL 4.2 §).

Hallituksen esityksen perustelujen valossa tulkinta mielipiteen selvittämisestä ensisijaisesti huoltajien vastuuna on selvä, mutta lain sanamuoto ei. 4.2 §:ssä viitataan nimittäin tilanteisiin, joissa *huoltaja* tekee päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa. Todellisuudessa oheishuoltosopimuksen vahvistamisesta päätöksen tekee *sosiaalilautakunta eli lastenvalvoja*, ei huoltaja. Toisaalta asian voi tulkita myös niin, että huoltaja tekee päätöksen *oheishuoltosopimuksen* tekemisestä oheishuoltajaksi haluavan kanssa, jolloin kysymyksessä on jälleen huoltajan tekemä päätös. Niin tai näin, hallituksen esityksessä asia on perusteltu yksiselitteisesti.

Seuraavaksi on hyvä tunnistaa, milloin 11 §:n mukainen erityistapaus voisi olla käsillä. Myös tätä on perusteltu hallituksen esityksessä: Esityksen mukaan lastenvalvojan voi olla tarpeen keskustella lapsen kanssa henkilökohtaiseksi esimerkiksi silloin, jos vanhemmat eivät syystä tai toisesta halua itse keskustella asiasta lapsen kanssa, tai antavat ristiriitaisia tietoja lapsen mielipiteestä.¹²⁵ Lastenvalvojan velvollisuutena on joka tapauksessa varmistua siitä, että lapsen toivomukset ja mielipide on selvitetty lain mukaisesti. Hallituksen esityksen mukaan lastenvalvojan tai muun sopimuksen vahvistamista valmistelevan henkilön tulisi tiedustella vanhemmilta, ovatko he keskustelleet lapsen kanssa ja mitä mieltä tämä on asiasta¹²⁶. Viranomaiselle hallintolain (434/2003) 8 §:stä ilmenevän neuvontavelvollisuuden vuoksi lastenvalvojan voi olla hyvä ennalta myös neuvoa lapsen huoltajia mielipiteen selvittämisessä, sillä se ei välttämättä aina tule vanhempien mieleen. Lapset eivät välttämättä ole mukana lastenvalvojan vastaanotolla, mistä johtuen lapsen mielipiteen selvittäminen voi käydä hankalaksi vasta sopimuksen vahvistamisen hetkellä. Yksittäistapauksissa harkinta siitä, millä

¹²⁴ HE 88/2018 vp s. 29.

¹²⁵ HE 88/2018 vp s. 48.

¹²⁶ HE 88/2018 vp s. 47.

tavalla lapsen mielipide on selvittettävä ja onko kysymyksessä lain tarkoittama erityistilanne lapsen mielipiteen selvittämiseksi lastenvalvojan toimesta, jää lastenvalvojan harkittavaksi.

3.6 Oheishuollon päättyminen

Huollon päättyminen lapsen täyttäessä 18 vuotta koskee kaikkia tilanteita siitä riippumatta, ovatko huoltajat myös lapsen vanhempia vai muita huoltajia. Huolto voi kuitenkin päättyä myös ennen lapsen täysi-ikäistymistä. Huoltosopimusta voidaan muuttaa, jos olosuhteet ovat sopimuksen vahvistamisen jälkeen muuttuneet, tai jos muuttamiseen on muutoin aihetta (LHL 12 §). Perusteet muuttamiselle on siis säädetty väljiksi. Oheishuoltotapauksissa syy sopimuksen muuttamiselle voisi olla esimerkiksi huoltaja-vanhemman ja oheishuoltajan välinen riitautuminen, sillä yhteishuollolle ei yleensä ole edellytyksiä, jos huoltajat eivät kykene keskinäisten ristiriitojensa vuoksi päättämään lapsen asioista yhdessä.

Oheishuollon lopettamiselle ei ole olemassa omaa nimenomaista sääntelyä. Mikäli kaikki osapuolet ovat yksimielisiä oheishuollon lopettamisesta, voivat he tehdä uuden sopimuksen, jolla oheishuoltaja vapautetaan tehtävästään. Kun oheishuolto lopetetaan uudella sopimuksella lapsen huollosta, noudatetaan huoltoa lopetettaessa samoja säännöksiä kuin sen vahvistamisessakin. Lastenvalvojan on siis esimerkiksi selvittettävä, onko sopimuksen muuttaminen lapsen edun mukaista, ennen kuin hän voi vahvistaa päätöksen. Oheishuollon lopettamiseen tarvitaan ilmeisesti myös ei-huoltaja-vanhemman suostumus.¹²⁷

Tilanne mutkistuu, mikäli lapsen vanhempi tai vanhemmat ja oheishuoltaja ovat erimielisiä oheishuoltajan vapauttamisesta. Lastenvalvoja ei voi vahvistaa oheishuollon lopettamista, jos oheishuoltaja ei sitä itse halua, sillä päätöksen vahvistamiseen tarvitaan lapsenhuoltolain 8.4 §:n mukaan oheishuoltajan suostumus. Riitaisessa tilanteessa jonkun osapuolen on pantava huoltoasian muuttamista koskeva hakemus (LHL 14 §) vireille toimivaltaiseen käräjäoikeuteen, joka ratkaisee asian.

Huolto voi päättyä myös kuolemaan. Mikäli lapsi tai oheishuoltaja kuolevat, asia on siinä mielessä yksinkertainen, että koska huoltajaa tai huollettavaa ei enää ole, ei huoltoa voida

¹²⁷ HE 88/2018 vp s. 43. Perustelujen sanamuodon mukaan ”oheishuoltaja voidaan vapauttaa tehtävästään vanhempien tekemällä uudella sopimuksella”.

jatkaa.¹²⁸ Asia on hieman monimutkaisempi siinä tilanteessa, jos lapsen huoltaja-vanhempi kuolee. Oheishuolto jatkuu tällöin ennallaan. Mikäli kuollut huoltaja-vanhempi on ollut lapsen ainoa huoltaja oheishuoltajan lisäksi, tulee oheishuoltajasta todellisuudessa lapsen yksinhuoltaja ja käytännössä myös sijaishuoltaja, mikäli lapsella on elossa toinen vanhempi, joka ei ole lapsen huoltaja. Asia on mielenkiintoinen, sillä laissa tai sen esitöissä ei ole tulkintaa tällaisten tilanteiden varalle. Mahdollisesti asialla ei ole suurtakaan merkitystä siinä mielessä, että huoltajan tehtävät eivät muutu tapauksessa mitenkään. Ainoa ero on se, että oheishuoltaja hoitaa huoltajan tehtäviä jatkossa yksin. Kun lapsi ei tällaisessa tapauksessa jää hetkeksikään vaille huoltajaa, ei esimerkiksi lastensuojelun intresseissä ole todennäköisesti tutkia tilannetta.

Myöskään lapsen muut läheiset tai sukulaiset eivät voi panna asiaa vireille, sillä heillä ei ole asianosaisasemaa lapsen huoltoa koskevissa asioissa muulloin kuin silloin, jos lapsi on jäänyt huoltajan kuoleman johdosta vaille huoltajaa (LHL 14.2 §). Jos lapsella on kuitenkin elossa oleva vanhempi, joka ei ole lapsen huoltaja, voi tämä panna vireille huoltoa koskevan asian toimivaltaisessa tuomioistuimessa (LHL 14.1 §). Lain sanamuodon mukaan vaikuttaa siltä, että oheishuoltaja ja kyseinen vanhempi eivät voi sopia huollon uskomisesta myös tälle vanhemmalle, sillä lastenvalvojan on jätettävä sopimus vahvistamatta, jos kumpikaan lapsen vanhemmista ei ole lapsen huoltaja (LHL 8.3 §). Tilanne vaikuttaa hieman erikoiselta, ja voi olla, että lainsäätäjä ei ole ottanut tämän kaltaista tilannetta huomioon.

Kuolemaan liittyen on todettava, että oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että oheishuoltajamääräyksen perusteena ei voi olla vanhemman pelko siitä, että lapsi jäisi vaille huoltajaa, jos vanhempi sattuisi kuolemaan ennenaikaisesti.¹²⁹ Oheishuoltajuudelle ei siis ole haluttu tunnustaa niin sanotun huoltotestamentin asemaa. Käytännössä oheishuoltajuus kuitenkin toimii juuri huoltotestamentin tavoin, mikäli oheishuoltajuus on vahvistettu ja ainoa huoltaja-vanhempi kuolee.

¹²⁸ Lapsen huoltaja voi kuitenkin olla velvollinen tai oikeutettu toimimaan lapsen perunkirjoitukseen liittyen pesän ilmoittajana perintökaaren (40/1965) 20 luvun 6 §:n mukaisesti.

¹²⁹ Helsingin hovioikeuden tapauksessa 2102/2002 hovioikeus on katsonut, että varautuminen eroon tai kuolemaan ei ole riittävä peruste oheishuoltajuuden määrittämiselle. Tapauksen on nostanut esiin Aaltonen 2020, s. 49.

3.7 Oheishuollon lähi-ilmiöt

Edellisissä luvuissa on käsitelty yksityiskohtaisesti oheishuoltajuuden vahvistamisprosessiin ja oheishuollon päättymiseen liittyvää sääntelyä lain esitöiden tukemana. Niissä tilanteissa, joissa oheishuoltajuus halutaan vahvistaa sosiaaliselle vanhemmalle, huoltaja-vanhempi ja oheishuoltajaksi vahvistettava henkilö ovat yleensä parisuhteessa ja todennäköisesti asuvat ja elävät yhdessä lapsen kanssa. Elämäntilanteet voivat kuitenkin muuttua.

Perinteisestä perhekäsityksestä liikkeelle lähdettäessä on vanhempien erotessa päätettävä miten lapsi tapaa toista vanhempaansa ja kuinka lapsen asuminen järjestetään. Näiden seikkojen lisäksi on päätettävä lapsen elatuksen jakautumisesta vanhempien välillä. Lainmuutoksen jälkeen sopimus lapsen asumisesta ja mahdollisuus vahvistettavaan tapaamisoikeuteen voivat koskea myös oheishuoltajaa. Oheishuoltaja saattaa usein joutua tekemisiin myös lapseen liittyvien kulujen kanssa. Näistä syistä on perusteltua tutkia, minkälaisia juridisia mahdollisuuksia ja rajoituksia laki tarjoaa oheishuoltoperheille muuttuvissa elämäntilanteissa lapsen asioiden järjestelemiseksi.

Seuraavat alaluvut käsittelevät kolmea eri teemaa, joista käytän tässä yhteydessä termiä huollon *lähi-ilmiöt*.¹³⁰ Ne ovat tässä työssä lapsen tapaamisoikeus, lapsen asuminen ja lapsen elatukseen liittyvät kulut. Kahta ensimmäistä teemaa, lapsen tapaamisoikeutta ja asumista, on perhe- ja lapsioikeudellisissa perusteoksissa usein käsitelty yhteisen otsikon alla. Tämä on ollut perusteltua, sillä ennen lapsenhuoltolain muutosta tapaamisoikeuden vahvistaminen on ollut mahdollinen vain lapsen ja vanhemman välillä, eivätkä vanhemmat ole voineet saada vahvistetuksi sopimusta lapsen asumisesta muiden kuin vanhemman luokse. Laki ei ennen uudistusta myöskään tunnistanut vuoroasumisratkaisuja, vaan niistä jouduttiin sopimaan laajan tapaamisoikeuden keinoin. Tapaamisoikeus ja asuminen ovat siis olleet vahvasti kietoutuneita toisiinsa.

Nyt oikeustila on muuttunut useilta osin. Ensinnäkin lapsen asuminen voidaan vahvistaa sopimuksella myös oheishuoltajan luokse (LHL 7.3 §). Toiseksi vuoroasuminen saatettiin laintasoiseksi omaksi asumisratkaisukseen (LHL 7.1 §:n 4 kohta). Kolmanneksi lapselle voidaan

¹³⁰ Termiä *huollon lähi-ilmiö* on aiemmin käyttänyt Sanna Koulu väitöskirjassaan. Koulu pyrkii termin avulla yhdistämään huollon osatekijät ”erilaisten oikeuksien ja velvollisuuksien kokonaisuudeksi” ja termin avulla voidaan myös huomioida ”ajatuksia huollon taustalla vallitsevasta tosiasiallisesta hoivasta ja huolenpidosta”. Koulu 2014, s. 100.

vahvistaa tuomioistuimen päätöksellä tapaamisoikeus suhteessa myös muuhun hänelle erityisen läheiseen henkilöön, kuin vanhempaan (LHL 9c §).

Esittelen tapaamisoikeutta ja asumista koskevat asiat omissa alaluvuissaan erityisesti sen vuoksi, että oheishuoltajan kyseessä ollessa niiden vahvistamisen prosessit ovat hyvin erilaiset. Viimeinen alaluku käsittelee elatusta ja oheishuoltajan mahdollista kuluvastuuta.

3.7.1 Oheishuoltaja ja lapsen tapaamisoikeus

Lapsen tapaamisoikeuden osalta oheishuoltajan oikeusasema eroaa huoltaja-vanhemman asemasta huomattavasti. Lapsen ja vanhemman välisestä tapaamisoikeudesta säädetään lapsenhuoltolain 2 §:ssä, jonka mukaan tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapselle oikeus luoda ja säilyttää myönteinen ja läheinen suhde vanhempaansa, jonka luona lapsi ei asu. Tapaamisoikeuteen kuuluu sekä perinteinen fyysinen tapaaminen, että muunlainen yhteydenpito.¹³¹

7a.1 §:n mukaan vanhemmat voivat *sopia*, että lapsella on oikeus pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona hän ei asu. Nämä säännökset koskevat ainoastaan lapsen tapaamisoikeutta vanhempansa. Lapsenhuoltolain 7a.2 §:ssa mainitaan oheishuoltaja. Säännöksen mukaan, jos lapsella on vain yksi vanhempi, tämä voi tehdä 1 momentissa tarkoitetun sopimuksen sen henkilön kanssa, joka on vanhemman ohella lapsen huoltaja.¹³² Säännöksessä ei tarkoiteta sitä, että yhden vanhemman tilanteissa lapsen tapaamisoikeudesta voisi sopia lapsen ja oheishuoltajan välille. Lain perusteluissa selvennetään, että vanhempi ja oheishuoltaja voivat sopia, miten lapsi tapaa erillään asuvaa *vanhempansa* niissä tilanteissa, joissa lapsi asuu oheishuoltajan luona erillään vanhemmastaan.

Oheishuoltajan ja lapsen välille ei ole säädetty lakiin perustuvaa tapaamisoikeutta, eli huoltajan asema itsessään ei synnytä lapselle tapaamisoikeutta oheishuoltajaansa. Ennen lapsenhuoltolain uudistusta lapsen ja oheishuoltajan välille ei voitu lainkaan vahvistaa

¹³¹ HE 88/2018 vp s. 36.

¹³² Lain perusteluissa huomautetaan, että 8.3 §:n sääntelystä johtuen oheishuoltaja ja vanhempi voivat tehdä 7 a §:n mukaisen sopimuksen kuitenkin vain, mikäli ainoa vanhempi on myös huoltajan asemassa (HE 88/2018 vp s. 45). Huomautus on siinä mielessä erikoinen, että yleensä lapsella ei voi olla oheishuoltajaa, jos lapsen ainoa vanhempi ei myös ole huoltaja. Kyseinen huomautus saa merkitystä oikeastaan vain siinä tilanteessa, jos huoltaja-vanhempi on kuollut tai erotettu huollosta oheishuollon vahvistamisen jälkeen. Pidän epätodennäköisenä, että tällaista mahdollisuutta olisi laajemmin pohdittu, sillä muutoin huoltajavanhemman kuoleman tai huollosta erottamisen ja oheishuoltajuuden välistä suhdetta ei ole lain esitöissä käsitelty.

tapaamisoikeutta, mutta uudistuksen yhteydessä tähän tuli muutos, kun lakiin säädettiin 9c §, jonka myötä lapselle voidaan vahvistaa oikeus tavata hänelle erityisen läheistä henkilöä, jonka kanssa hänellä on lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattava vakiintunut suhde. Päätöksen tapaamisoikeuden vahvistamisesta voi tehdä vain tuomioistuin, eli siitä ei voida oheishuoltajuusratkaisun tapaan sopia, vaikka kaikki osapuolet olisivat yksimielisiä tapaamisoikeuden vahvistamisen tarpeellisuudesta.

Kynnys hakea tapaamisoikeuden vahvistamista voi olla oheishuoltajalle korkea jo pelkästään tuomioistuinprosessin vuoksi. Toisaalta, kun vanhempien ja oheishuoltajan välit ovat sopuisat, vahvistettua tapaamisoikeutta ei tarvita, vaan vanhemmat ja oheishuoltaja voivat sopia lapsen ja oheishuoltajan tapaamisista haluamallaan tavalla ilman vahvistustakin. Joissakin tapauksissa oheishuoltaja voisi kuitenkin kokea tarpeelliseksi ennakoida mahdollisia tulevaisuuden erimielisyyksiä siltä varalta, ettei tapaamisista sopiminen jatkossa onnistuisikaan. Ennakollisella perusteella tapaamisoikeutta ei kuitenkaan todennäköisesti tulla tuomioistuimissa vahvistamaan, sillä lakivaliokunnan mukaan tapaamisoikeus tulisi vahvistaa tuomioistuimessa vain, jos yhteydenpito ei onnistu muuten.¹³³ Jos tuomioistuimet tulevat noudattamaan tällaista linjaa, lapsen ja oheishuoltajan välinen tapaamisoikeus voidaan vahvistaa vasta silloin, jos huoltaja-vanhempi vaikeuttaa lapsen ja oheishuoltajan välistä yhteydenpitoa.

Se, ettei lapsen ja oheishuoltajan välille voida vahvistaa tapaamisoikeutta sopimusteitse, voi aiheuttaa erilaisia ongelmia sekä lapsen että oheishuoltajan näkökulmasta. Lapsesta huolta pitävät aikuiset ovat avainasemassa lapsen edun parhaan mahdollisen toteutumisen mahdollistajina. Aikuisten keskinäisissä ristiriitatilanteissa lapsen edun ensisijaisuuden arviointi ja huomiointi voivat kuitenkin toisinaan hämärtyä.

Lapsenhuoltolain 1.1 §:n mukaan huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä, mutta sen mukaan lisäksi myös muita lapselle tärkeitä ihmissuhteita on vaalittava. Sääntö on sinänsä velvoittava, mutta sen luonne on ennen kaikkea lähinnä periaatteellinen: säännöksen noudattamatta jättämisestä voi olla vaikeaa todentaa. Tilanteessa, jossa oheishuoltaja on lapsen sosiaalinen vanhempi, mutta jossa huoltaja-vanhemman ja oheishuoltajan välit ovat rikkoutuneet ja riitaiset, voi lapsen mahdollisuus pitää yhteyttä oheishuoltajaansa vaarantua herkemmin kuin lapsen ja

¹³³ LaVm 12/2018 s. 6–7.

vanhemman välillä, sillä lainsäädäntö ei tunnusta suoraan oheishuoltajan ja lapsen välisen tapaamisoikeuden olemassaoloa. Lapsen kehitykselle voi olla erittäin haitallista, jos välit hänen vanhempanaan pitämään henkilöön katkeavat yhtäkkisesti.

Oheishuollon toteuttamisen näkökulmasta tapaamisoikeuden puuttuminen aiheuttaa oikeudellisessa mielessä erityisen huomionarvoisen ongelman. Oheishuoltajuus ei katkea huoltajien välirikoon, eikä huoltaja-vanhempi saa oheishuoltajuutta irtisanottua omalla ilmoituksellaan. Tämän vuoksi voi syntyä tilanteita, joissa oheishuoltajalla on lain mukaiset huoltajan oikeudet ja velvollisuudet, mutta ei tosiasiallista mahdollisuutta tavata huollettavaansa. Sen lisäksi, että tilanne voi olla psykologisista syistä vaikea huoltajalle ja lapselle, aiheutuu siitä myös juridinen ongelma. Oheishuoltajan on mahdotonta toteuttaa lapsenhuoltolain 1 §:n mukaista huollon tarkoitusta ja 4 §:n mukaisia huoltajan tehtäviään täysimääräisesti, jos hänellä ei ole yhteyttä lapseen. Tällaisessa tilanteessa myös lapsen osallisuus oikeudet ovat vaarassa, sillä huoltajan tehtäviin kuuluu velvollisuus kertoa lapselle tämän elämään vaikuttavista tärkeistä asioista ja päätöksistä sekä selvittää ja huomioida lapsen mielipiteet ja toivomukset tehdessään päätöksiä lapseen liittyvissä asioissa. Tapaamisoikeuden puuttuminen yhdistettynä huoltajalle säädettyihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin luo oikeudellisen paradoksin, mikä on omiaan heikentämään oheishuollossa olevan lapsen oikeusturvaa.

Oheishuoltaja on edellä kuvatussa kaltaisissa riitatilanteissa huoltaja-vanhemman armoilla sen suhteen, kuinka hän saa tavata lasta huoltajantehtävänsä toteuttamiseksi. Vanhempien tekemä, ennalta sovittu ja vahvistettu tapaamissopimus lapsen ja vanhemman välille on täytäntöönpanokelpoinen¹³⁴, ja luo niin ollen turvaa myös tulevaisuutta varten sellaisten tilanteiden varalle, joissa toinen vanhempi ei noudattaisi sopimusta sallimalla sovittuja tapaamisia. Oheishuoltotilanteissa oheishuoltajalla ei ole vastaavaa turvaa, sillä oheishuoltajalla ei ole muuta mahdollisuutta, kuin hakea tapaamisoikeuden vahvistamista käräjäoikeudesta. Käsittelyajat voivat kuitenkin olla pitkiä ja oikeusprosessi tuntua epävarmalta.

Lapsenhuoltolain uudistuksen yhteydessä lainvalmistelussa oli alun perin tarkoituksena, että uusi säädettävä lain 9c § olisi mahdollistanut myös tapaamisoikeudesta sopimisen. Hallituksen

¹³⁴ Ks. tarkemmin lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain 1.2 § ja 16 §.

esityksen muotoon laaditussa oikeusministeriön mietinnössä¹³⁵ ehdotettu 9c §:ssä oli mukana lause: ”Tapaamisoikeus vahvistetaan sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä.” Lopullisesta voimaantulleesta 9c §:stä sanat ”sopimuksella tai” on poistettu. Sopimusmahdollisuus nähtiin liian laveana, sillä se olisi koskenut ketä tahansa lapselle erityisen läheiseksi katsottua henkilöä. Lainvalmisteluasiakirjoista ei selviä, että missään vaiheessa olisi harkittu nimenomaisesti oheishuoltajan ja lapsen välisen tapaamissopimuksen sallimista, vaan oheishuoltaja on rinnastettu tapaamisoikeuden osalta lainvalmistelussa muihin lapselle mahdollisesti läheisiin henkilöihin, kuten esimerkiksi isovanhempiin.

Lakivaliokunta piti kannanotossaan perusteltuna sitä, että tapaamisoikeudesta päättäminen jätettiin tuomioistuimen harkintaan, mutta se ei pitänyt tapaamisoikeudesta sopimisen mahdollistamista mahdottomana vaihtoehtona tulevaisuudessa. Mietinnössä todetaan, ettei ole estettä sille, että mahdollisuutta tapaamisoikeudesta sopimiseen harkitaan myöhemmin uudestaan, mikäli käytännössä osoittautuu tarvetta vahvistaa tällaisia tapaamisoikeuksia myös sovinnollisissa tilanteissa. Lakivaliokunnan mukaan ensin on kuitenkin tärkeää kerryttää kokemuksia uudesta (tuomioistuin vahvistamisesta) tapaamisoikeus-sääntelystä.¹³⁶ Lakivaliokunnan mietinnön valossa on siis mahdollista, että tulevaisuudessa lakia voitaisiin muuttaa sallimaan myös tapaamisoikeudesta sopiminen. Tällainen muutos kaventaisi oheishuoltajan ja huoltajavanhemman välisen oikeusaseman eroavaisuutta ja parantaisi mahdollisuuksia huollon tarkoituksen toteutumiseen oheishuoltotilanteissa.

On huomattava, että 9c §:n mukainen vahvistettu tapaamisoikeus ei sisällöltään täysin vastaa lapsen ja vanhemman välistä tapaamisoikeutta. Lain perustelujen mukaan säännöksen tarkoituksena on turvata lapselle oikeus säilyttää myönteinen ja läheinen suhde lapselle erityisen läheiseen henkilöön. Sanalla *säilyttää* viitataan siihen, että tapaamisoikeutta ei voisi vahvistaa kovin pian syntymän jälkeen, sillä suhde ei voi vielä olla muodostunut vakiintuneeksi.¹³⁷ Tältä osin 9c §:n mukainen tapaamisoikeus eroaa vanhemman tapaamisoikeudesta, jonka tarkoituksena on myös *luoda* tapaamisoikeuden avulla myönteinen ja läheinen suhde vanhempansa, jos suhdetta ei vielä ole syntynyt.

¹³⁵ OM mietintöjä ja lausuntoja 47/2017.

¹³⁶ LaVm 12/2018 vp s. 7.

¹³⁷ Sateenkaariperheet ry toivoi lausunnossaan mietintöön OM 47/2017, että tapaamisoikeuden voisi vahvistaa myös tällaisissa ennakkollisissa tilanteissa.

9c §:n mukaisen vahvistettavan tapaamisoikeuden käyttöala on myös tapaavan henkilön määritelmän osalta haluttu pitää suppeana. Laki edellyttää tapaavan henkilön ja lapsen suhteelta sellaista läheisyyttä, joka tavanomaisesti on lapsen ja vanhemman välillä. Hallituksen esityksen mukaan suhteen läheisyydestä kertoo erityisesti se, jos lapsi ja kyseinen henkilö ovat aiemmin asuneet yhdessä.¹³⁸ Koska tapaamisoikeus on korostetusti lapsen oikeus, pitäisi myös suhteen läheisyyden arvio tehdä lapsen näkökulmasta, eikä tapaavan henkilön.¹³⁹ Mikäli oheishuoltaja on vastannut lapsen tosiasiallisesta huollosta ennen tapaamisoikeuden mahdollista vahvistamista, näyttäisi lain perustelujen valossa olevan todennäköistä, että tapaamisoikeus voitaisiin vahvistaa oheishuoltajan ja lapsen välille, mikäli sen muutoin nähtäisiin olevan perusteltua.

9c.2 §:n mukaan tapaamisoikeutta vahvistettaessa ja toteutettaessa sovelletaan muuten, mitä lapsen ja vanhemman välisestä tapaamisoikeudesta säädetään. Tällä tarkoitetaan lain perustelujen mukaan sitä, että tapaamisoikeuden sisältö ja täytäntöönpano vastaavat lähtökohtaisesti lapsen ja vanhemman välistä tapaamisoikeutta.¹⁴⁰

3.7.2 Oheishuoltaja ja lapsen asuminen

Vanhemmat ja oheishuoltaja voivat saada vahvistettua sopimuksen lapsen asumisesta oheishuoltajan luona joko kokonaan tai vuoroasumisena (LHL 7.3 §). Vuoroasumisesta on lain perustelujen mukaan kyse silloin, kun lapsi asuu vuorotellen kummankin vanhempansa luona yhtä paljon tai lähes yhtä paljon. Lähes yhtä paljon tarkoitetään lain esitöissä lähtökohtaisesti vähintään 40 prosenttia kalenterivuodesta.¹⁴¹

Kun on kyse perheestä, jossa oheishuoltaja ja lapsen huoltaja-vanhempi asuvat yhdessä lapsen kanssa, erillistä asumissopimusta ei tarvita. Tarve sopimisesta voi konkretisoitua esimerkiksi silloin, jos huoltajat muuttavat erilleen asumaan. Sopimus asumisesta oheishuoltajan luona voidaan vahvistaa samalla tavalla kuin oheishuoltosopimuskin. Myös asumisesta tehtävän sopimuksen vahvistamisen yhteydessä on varmistettava sopimuksen lapsen edun mukaisuus

¹³⁸ Ks. kuitenkin myös LaVm 12/2018 s. 15, jossa lakivaliokunta toi esiin, että yhdessä lapsen kanssa asuminen ei ole ainoa oikea kriteeri läheisyyden arvioimiselle.

¹³⁹ HE 88/2018 vp s. 54. Tätä halusi korostaa myös sosiaali- ja terveystieteiden valiokunta lausunnossaan StVL 6/2018 s. 3

¹⁴⁰ HE 88/2018 vp s. 54. Ks. aiheesta Koulu 2019, s. 415. Koulu toteaa, että kyseisen momentin vuoksi kokonaisuudesta tulee vaikeaselkoinen, sillä lapsen ja muun henkilön tapaamisoikeuteen viitataan useissa pykälissä myös nimenomaisesti.

¹⁴¹ HE 88/2018 vp s. 20.

sekä lapsen toivomukset ja mielipide, sillä lapsenhuoltolain säännökset 8 §, 10 § ja 11 § koskevat myös asumisesta tehtäviä sopimuksia.

Kuten itse oheishuollosta tehtävässä sopimuksessa myös lapsen asumista koskevassa sopimuksessa sopimusosapuoleksi tarvitaan myös sellainen vanhempi, joka ei ole lapsen huoltaja¹⁴². Ei-huoltaja-vanhempi voi siis halutessaan estää lapsen asumista koskevan sopimuksen teon, vaikka huoltaja-vanhempi ja oheishuoltaja haluaisivat sopia lapsen asumisen oheishuoltajan luokse. Tällöin lapsen asumisesta oheishuoltajan luona voi päättää vain tuomioistuin. Toisaalta lapsen *asuinpaikasta* päättäminen kuuluu huoltajille¹⁴³, joten ei-huoltajavanhemmalla ei ole sananvaltaa siihen *missä* lapsi asuu sen huoltajan kanssa, jonka luo lapsen asuminen on vahvistettu tai määrätty.

Asumista koskevan ratkaisun tekemistä nimenomaisesti ohjaava lainkohta on 10.3 §, jonka mukaan lapsen asumista ja tapaamisoikeutta koskevassa ratkaisuharkinnassa on otettava huomioon erityisesti lapsen ikä ja kehitystaso, lapsen luonne ja taipumukset, lapsen mahdolliset erityistarpeet, *vanhempien* asuinpaikkojen välinen etäisyys sekä *vanhempien* kyky ottaa yhdessä vastuu lasta koskevista asioista ja suojella lasta kaikenlaiselta väkivallalta. Säännöksen tarkoituksena on lain perustelujen valossa lapsen yksilöllisten tarpeiden ja taipumusten huomioiminen harkittaessa lapsen asumisratkaisua. Lain perusteluissa huomautetaan tutkimusten osoittaneen, ettei vuoroasuminen sovi kaikille, varsinkaan aivan pienille lapsille. Samalla korostetaan *vanhempien* välisen hyvän yhteistyökyvyn merkitystä erityisesti vuoroasumisratkaisuisa.¹⁴⁴ Jälleen kysymyksessä on lainkohta, joka ei terminologisesti istu oheishuoltotapauksiin, vaikka sen voi muutoin olettaa soveltuvan myös vanhemman ja oheishuoltajan välillä tehtävään lapsen asumissopimuksen harkintaan. Vanhempi-termin käyttöä voidaan tosin perustella sillä, että lapset saattavat asua myös sellaisen vanhemman luona, joka ei ole lapsen huoltaja. Silloin huoltaja-termin käyttö sulki ei-huoltaja-vanhemmat pois säännöksen sanamuodonmukaisesta käyttöalasta.

Lain sanamuodon mukaisesti vanhemmat voivat sopia oheishuoltajan kanssa, että ”lapsi asuu vuorotellen vanhempiansa tai toisen vanhempansa ja kyseisen huoltajan luona” (LHL 7.3 §:n 2 kohta). Tällä ei ole ollut tarkoituksena ilmaista, että lapsi voisi asua kolmessa eri kodissa tai

¹⁴² Tämän tulkinnan ovat tehneet Tolonen & Linnanmäki 2021, s. 114.

¹⁴³ Tolonen & Linnanmäki 2021, s. 115.

¹⁴⁴ HE 88/2018 vp s. 57.

kolmen eri asumisesta vastaavan aikuisen välillä¹⁴⁵. Lain sanamuodosta voisi tehdä myös ehkä sellaisen tulkinnan, että tällainen ”kolmivuoroasuminen” olisi mahdollista, mutta se on kielletty¹⁴⁶ lain perusteluissa suoraan. Kolmen kodin kieltöä voidaan pitää perusteltuna, sillä vuoroasumisesta tehdyn tutkimuksen perusteella jo kahdessa eri kodissa asuminen voi olla lapselle rasite¹⁴⁷, eivätkä kaikki asiantuntijat ole vuoroasumisen kannalla lainkaan¹⁴⁸. Sellaista tilannetta säännös ei vaikuta tunnistavan lainkaan, jossa lapsi asuisi vuorotellen kahden oheishuoltajansa luona. Tämä ongelma voisi nousta esiin tilanteissa, jossa lapsella olisi kaksi oheishuoltajaa, joiden luona lapsen haluttaisiin vuoroasuvan, ja lapsen huoltaja-vanhempi asuisi muualla. Tilanne on kieltämättä marginaalisen kuuloinen, mutta mahdollinen.

Lapsen asumista koskevan sopimuksen voi siis vahvistaa oheishuoltajan luokse joko kokoaikaisena asumisena tai vanhemman ja oheishuoltajan luona vuoroasumisena, mutta sopimusta ei voida tehdä vähäisemmästä ajanvietosta oheishuoltajan luona, sillä silloin kysymys olisi asumisen sijaan tapaamisoikeudesta. Hallituksen esityksen tapaan prosenttiluvuin ilmaistuna lapsi voi olla siis joko 100 prosenttisesti oheishuoltajan luona, tai 40–60 prosenttisesti oheishuoltajan ja vanhemman välillä kummin päin tahansa, sillä vuoroasumisesta on kyse, kun lapsi asuu vähintään 40 prosenttia toisessa ja 60 prosenttia toisessa kodissa.

Laki ei siis lähtökohtaisesti salli sosiaalilautakunnan vahvistavan sopimusta, jonka mukaan lapsi olisi oheishuoltajan vastuulla alle 40 prosenttia kalenterivuodesta, koska tapaamisoikeuden voi vahvistaa vain tuomioistuin. Koska kuitenkin vanhemman tapaamisoikeudesta lapsen asuessa oheishuoltajan luona voidaan sopia (LHL 7 a §), on mahdollista tehdä sopimus, jonka mukaisesti lapsi viettää oheishuoltajan luona esimerkiksi 70 prosenttia ajastaan ja tapaavan vanhemman luona 30 prosenttia ajastaan, mutta ei toisin päin.

Prosenttiosuuksien käyttäminen ei ole kestävin mahdollinen tapa hahmottamaan lapsen elämää, mutta koska lainsäätäjä on päätenyt prosenttiosuusilmaisuun, käytän samaa tapaa. Seuraavassa kuvaajassa numerot tarkoittavat lapsen aikaa prosenttiosuuksina kalenterivuodesta. 10 prosenttia tarkoittaa siis karkeasti noin viittä viikkoa. Alarivi osoittaa

¹⁴⁵ Tolonen & Linnanmäki toteavat vuoroasumisen järjestämisen olevan mahdollista monella tapaa: Vuoroasumisesta on kysymys myös silloin, kun lapsi asuu koko ajan samassa paikassa, mutta vanhemmat tai muut henkilöt, joiden luona lapsi asuu vuorottelevat asumistaan. Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 122.

¹⁴⁶ HE 88/2018 vp s. 44.

¹⁴⁷ Vuoroasumiseen suhtautuu varauksella esimerkiksi lastenpsykiatri Jari Sinkkonen lausunnossaan Lapsen terveen kehityksen uhat Suomessa. Lausunto eduskunnan sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnalle.

¹⁴⁸ Linnavuori 2007, s. 10.

vanhemman luonapitoaika prosenttiosuuksina ja keskimäinen rivi osoittaa oheishuoltajan luonapitoaika prosenttiosuuksina.

Oheishuoltaja	100	90	80	70	60	50	40	30	20	10	0
Vanhempi	0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

Taulukon sarakkeen vihreä väri osoittaa, että prosenttiosuuksien mukaisesta luonapidosta/asumisesta voidaan lain mukaan vahvistaa sopimus. Punainen väri osoittaa, että järjestelystä voi päättää vain tuomioistuin, mikäli se harkitsee lapsen ja oheishuoltajan välillä olevan erityisen läheinen, lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen rinnastuva suhde, ja että tapaamisoikeuden vahvistaminen on muutoinkin lapsen edun mukaista. Taulukko osoittaa sääntelyn erikoisuuden ja sen perusteella voi tehdä johtopäätöksen siitä, ettei oheishuoltoon liittyviä näkökohtia ole juurikaan otettu huomioon lainvalmistelussa asumisasian yhteydessä.

3.7.3 Lapsen elatus ja oheishuoltajan kuluvastuu

Siinä missä tapaamisoikeus on juridisen vanhemmuuden suoma oikeus, on elatusvelvollisuus juridiseen vanhemmuuteen sidottu velvollisuus. Oheishuoltajan elatusvastuun puuttuminen on todettu myös nimenomaisesti hallituksen esityksessä. Sen mukaan on huomattava, ettei oheishuolto vapauta vanhempia lapsen elatusvastuusta eikä oheishuoltaja ole elatusvelvollinen lasta kohtaan.¹⁴⁹

Lapsen elatusasiat tulevat kuitenkin myös oheishuoltajan näkökulmasta ajankohtaisiksi viimeistään silloin, jos lapsi muuttaa oheishuoltajan luokse asumaan erilleen elatusvelvollisista vanhemmistaan. Elatus hoidetaan tällöin lähtökohtaisesti lapsen vanhempien maksamalla elatusavulla (elatuslain 4.1 §:n 2 kohta). Elatusavun määrä ja sen suorittamistapa vahvistetaan sopimuksella tai tuomiolla (elatuslain 4.2 §).

Oheishuoltajuuden osalta yksi mielenkiintoinen kysymys elatuksen näkökulmasta koskee sitä, voiko oheishuoltaja edustaa lasta silloin, kun tarkoituksena on sopia sosiaalilautakunnan

¹⁴⁹ HE 88/2018 vp s. 43.

vahvistamalla sopimuksella lapsen huoltaja-vanhemman maksaman elatusavun määrästä ja suorittamistavasta kun lapsi asuu oheishuoltajan luona. Lapsenhuoltolain 5b § koskee huoltajan esteellisyyttä. Sen mukaan huoltaja ei saa edustaa lasta asiassa, jossa vastapuolena on lapsen toinen huoltaja. Kuitenkin elatuslain 5.1 §:n mukaan elatusapua koskeissa asioissa alaikäistä lasta edustaa hänen huoltajansa tai muu laillinen edustajansa, minkä lisäksi säännöksessä todetaan, että lapsen huoltaja voi edustaa lasta myös silloin, kun vastapuolena on lapsen toinen huoltaja, jos lapsi asuu jommankumman vanhempansa luona. Kyseisen säännöksen sanamuodosta vaikuttaisi johtuvan, että oheishuoltaja ei voi edustaa lasta elatussopimuksen teossa, jos lapsi asuu oheishuoltajansa luona ilman, että samassa taloudessa asuu myös lapsen vanhempi. Mikäli elatuslain 5.1 §:ssä olisi viitattu huoltajan, eikä vanhemman luona asumiseen, voisi oheishuoltajakin edustaa lasta. Lain sanamuodosta johtuen tulee lapselle ilmeisesti määrätä holhoustoimilain 11 §:n mukaisesti edunvalvojan sijainen edustamaan lasta silloin, kun elatuksesta sovitaan lapsen asuessa oheishuoltajansa luona. Tämä vaikuttaa mielestäni jokseenkin ylimitoitetulta vaatimukselta siitä syystä, että elatussopimuksen sisältö ja voimaantulo on jo joka tapauksessa viranomaiskontrollissa, sillä elatussopimus on esitettävä elatuslain 8 §:n mukaan vahvistettavaksi lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunnalle.

Mikäli vanhemmat eivät voi vastata lapsen elatuksesta tietyissä elatustukilain (580/2008) 6 §:n mukaisissa tapauksissa, voi oheishuoltaja hakea lapselle Kansaneläkelaitoksen maksamaa elatustukea sillä edellytyksellä, että lapsi on tämän tosiasiallisessa hoidossa (elatustukilain 11 §). Oheishuoltajalla on mahdollisuus hakea myös muita lapselle tarkoitettuja etuuksia, kuten lapsilisälain (796/1992) mukaista lapsilisää. Oheishuoltajan on siis syytä varautua lapsen toimeentulon selvittämiseen ja toimenpiteisiin toimeentulon varmistamiseksi, vaikka hänellä itsellään ei elatusvastuuta ole.

Kahdessa lapsenhuoltolain uudistuksen mukanaan tuomassa tapauksessa oheishuoltaja voi kuitenkin päätyä vastaamaan lapseen liittyvistä taloudellisista kuluista myös omista varoistaan. Tilanteet liittyvät lapsen tapaamisoikeudesta ja vuoroasumisesta aiheutuviin kustannuksiin.

Kuluvastuusta säädetään lapsenhuoltolain 7b.3 §:ssä ja 9a.3 §:ssä. 7b.3 §:n mukaan tarvittaessa voidaan sopia, miten vastuu vuoroasumisen tai tapaamisoikeuden toteuttamisesta aiheutuvista kuljetuksista tai matkakuluista jakautuu osapuolten kesken. Lain perustelujen mukaan myös oheishuoltaja on lain tarkoittama osapuoli, joka voi suostua

osaltaan vastaamaan matkakustannuksista puuttuvasta elatusvelvollisuudestaan huolimatta. Koska sopiminen perustuu vapaaehtoisuudelle, oheishuoltajan ei ole pakko sopia itseään sitovasta kuluvastuusta.¹⁵⁰

Velvoittavampi on kuitenkin 9a.3 §, jonka mukaan tuomioistuin voi tarvittaessa määrätä, miten vastuu vuoroasumisen tai tapaamisoikeuden toteuttamisesta aiheutuvista kuljetuksista tai matkakuluista jakautuu asiaan osallisten kesken. Vastuun jakamista harkittaessa on otettava huomioon osapuolten kyky vastata kuljettamisesta tai kustannuksista sekä muut olosuhteet. Muilla olosuhteilla voidaan lain perustelujen mukaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, että lähtökohtaisesti on kohtuullisempaa määrätä suurempi osa kustannuksista sille, joka on aiheuttanut kulujen nousun esimerkiksi muuton seurauksena.¹⁵¹ Myös tässä kohtaa lain perusteluissa on todettu, että säännös koskee myös oheishuoltajaa. Perusteluissa todetaan suoraan, että oheishuoltaja voidaan osana vuoroasumisjärjestelyä¹⁵² velvoittaa osaltaan vastaamaan lapsen kuljetuksista tai matkakuluista, vaikka hänellä ei olekaan elatusvelvollisuutta lasta kohtaan. 7b § ja 9a § vastaavat siis kuluvastuun osalta asiasisällöltään toisiaan, mutta 7b § koskee sopimista ja 9a § tuomioistuimen tekemää päätöstä.

Yllä käsitellyt lapsenhuoltolain pienet uudistukset ovat merkittävä poikkeus siihen pääperiaatteeseen, ettei oheishuoltaja ole juridisesti taloudellisessa vastuussa lapsesta: oheishuoltaja voidaan siis osana vuoroasumisjärjestelyä velvoittaa osaltaan vastaamaan lapsen kuljetuksista tai matkakuluista, vaikka hänellä ei elatusvelvollisuutta olekaan.¹⁵³

Erikoisuuden ovat huomanneet myös Tolonen ja Linnanmäki, jotka ehdottavat pohdittavaksi, tulisiko oheishuoltajan suostumukselle antaa merkitystä tuomioistuimen määrätessä tapaamiskustannuksia tämän vastuulle. Kirjoittajat toteavat, että mikäli suostumukselle ei anneta merkitystä, laajentaa se kiinnostavasti oheishuoltajan vastuuta koskemaan myös lapseen liittyviä taloudellisia kuluja. Tolonen ja Linnanmäki esittävät kysymyksen siitä, osaavatko oheishuoltajat varautua tällaiseen mahdolliseen kuluvastuuseen ja olisiko asiaa heille selostettava.¹⁵⁴ Tällainen selostusvastuu jäisi mitä ilmeisimmin oheishuolt vahvistaville kuntien lastenvalvojille. Todennäköisesti tällainen riski oheishuoltajalle vastoin tämän tahtoa

¹⁵⁰ HE 88/2018 vp s. 47, ks. hallituksen esityksestä tarkemmat esimerkit kustannusten jakamisesta.

¹⁵¹ HE 88/2018 vp s. 50–51.

¹⁵² HE 88/2018 vp s. 50. Hallituksen esityksessä viitataan ainoastaan vuoroasumiseen, mutta ei näytä olevan perusteita sille, etteikö kuluvastuu voisi liittyä myös tapaamisoikeuteen liittyviin kuluihin.

¹⁵³ HE 88/2018 vp s. 50.

¹⁵⁴ Tolonen & Linnanmäki 2020, s. 158.

lankeavasta kuluvaluusta on hyvin pieni, minkä vuoksi asian kertominen jokaisen vahvistettavan oheishuoltajuuden yhteydessä voisi olla asiakkaille enemmän hämmäntävää kuin informatiivista. Toisaalta, kun riski on olemassa, tulisi tiedon siitä olla asiakkaiden saavutettavissa helpommin, kuin lain esitöitä tutkimalla.

3.8 Tietojensaantioikeus ja tehtävienjako suhteessa oheishuoltoon

Lapsenhuoltolain 7 §:ssä säädetään muun ohella myös muun henkilön tietojensaantioikeudesta sopimisesta ja huoltajien välisestä tehtävienjaosta sopimisesta. Myös näistä asioista sopiminen on mahdollistettu lapsenhuoltolain uudistuksen yhteydessä. Käsittelen näitä teemoja lyhyesti tässä luvussa sen vuoksi, että niillä voi olla vaikutusta oheishuoltosopimuksen teon harkintaan perheessä, tai toisaalta oheishuoltoratkaisun muokkaamiseen perheen tarpeiden mukaiseksi.

Vanhemmat voivat siis ensinnäkin sopia muun henkilön kanssa, että kyseisellä henkilöllä on sama oikeus kuin huoltajalla saada lasta koskevia salassa pidettäviä tietoja viranomaisilta ja yksityisiltä palveluntuottajilta joko kaikissa tai sopimuksessa määrätyissä asioissa (LHL 7.2 §:n 2 kohta). Tietojensaantioikeus voi siis koskea kaikkia lasta koskevia asioita, tai vanhemmat voivat sopia tietyn asian tai asiaryhmän, joita oikeus koskee. Näen, että tietojensaantioikeuden vahvistaminen sosiaaliselle vanhemmalle voisi joissakin perhetilanteissa toimia ikään kuin oheishuollon vaihtoehtona, mikäli perhe kokee sen riittäväksi tavaksi järjestää perheen asioiden hoitoa. Tietojensaantioikeus on oheishuoltajuuteen verrattuna huomattavasti passiivisempi väline huoltoon liittyvien asioiden järjestämiseksi, mutta joissakin tapauksissa se voi olla sopivin keino lapsen asioiden parhaaksi hoitamiseksi.

Huoltajien välisestä tehtävienjaosta säännellään 7.3 §:ssa. Momentin mukaan, jos lapsella on kaksi tai useampia huoltajia, he voivat sopia keskinäisestä tehtäviensä jaosta. Tehtävienjakosopimus voidaan tehdä siis vain huoltajien välille, eli oheishuoltotapauksissa on ensin tehtävä sopimus oheishuollosta. Käytännössä tehtävienjaosta voidaan sopia joko samalla oheishuoltosopimuksen vahvistamisen yhteydessä tai sen vahvistamisen jälkeen myöhemminkin. Tehtävienjakosopimuksella voidaan poiketa lapsenhuoltolain 5 §:n mukaisesta yhteistoimintavelvoitteesta. Sen avulla huoltajat voivat sopia esimerkiksi, että päättäminen tietyistä asioista kuuluu vain toiselle tai osalle huoltajista. Näin ollen esimerkiksi

useamman kuin kahden huoltajan tilanteissa tietyt, lapsen elämän kannalta merkittävimpiin asioihin liittyvät päätökset voitaisiin sopia vain huoltaja-vanhempien vastuulle tai päätettäväksi, ja oheishuoltajan huoltajan ”toimivaltaa” rajata koskemaan vain arkisemmista asioista päättämistä. Tällä voitaisiin vähentää riskiä tai huolta siitä, että useamman huoltajan tapauksissa lasta koskeva päätöksenteko hankaloituisi usean huoltajan vuoksi.

Tietojensaantioikeuden ja tehtävienjaon avulla lapsesta huolehtimisen juridista puolta voidaan viedä entistä yksilöllisempään suuntaan, kun oheishuoltoa harkitsevissa perheissä tietojensaantioikeus voi toimia oheishuollon vaihtoehtona, ja toisaalta tehtävienjakosopimuksella voidaan rajata tai laajentaa oheishuoltajan oikeuksia suhteessa huoltaja-vanhempaan.

4 Asiantuntijahaastattelut

Oheishuoltajuudesta sopimista, sopimuksen vahvistamista, oheishuoltajuuden päättymistä ja siihen läheisesti liittyviä muita teemoja on käsitelty edellisessä luvussa lainsäädännön ja lain esitöiden kautta. Tämän luvun tarkoituksena on täydentää tutkielman lainopillista puolta empiirisin keinoin. Olen toteuttanut aineiston keruun haastattelemalla oheishuoltosopimusten parissa työskenteleviä ja oheishuoltosopimuksia vahvistavia kuntien viranhaltijoita, jotka ovat toimenkuvaltaan lastenvalvoja, sosiaalityöntekijöitä tai sosiaalityöntekijä-lastenvalvoja. Luvun alussa selvitän, millä perusteella olen päätenyt valitsemaan haastateltavien ryhmän ja kuinka haastattelut on toteutettu. Seuraavaksi kerron valitsemastani haastattelumuodosta ja analysointimenetelmästä, jonka jälkeen siirryn käsittelemään haastattelujen sisällöllistä puolta.

4.1 Haastateltavien valinta ja haastattelujen toteutus

Toteuttamani tutkimus on laadullinen eli kvalitatiivinen tutkimus. Määrällisestä tutkimuksesta poiketen laadullisen tutkimuksen tarkoituksena ei ole pyrkiä tilastollisiin yleistyksiin, vaan kuvata tiettyä ilmiötä tai tapahtumaa tai ymmärtää tiettyä toimintaa syvällisemmin.¹⁵⁵ Päämääränäni ei siis ollut esimerkiksi luoda luotettavaa tilastoa oheishuoltotapauksien vuosittaisesta määrästä tai niistä perhemuodoista, joissa sitä yleisimmin käytetään. Nämäkin asiat olisivat kiistämättä mielenkiintoisia selvitettäviä, mutta tässä tutkimuksessa näkökulmani on toinen.

Valitsin tutkimukseni metodiksi laadullisen tutkimuksen, sillä haluan lisätä ymmärrystä siitä, millaisissa tilanteissa oheishuoltajuus koetaan sopivana huoltomuotona ja tutkia, miten lapsen edusta lähtevää tarvetta oheishuollon vahvistamiseksi arvioidaan käytännössä. Laadullisessa tutkimuksessa, kuten tässä työssä toteutetussa teemahaastattelussa, haastateltavien määrä on yleensä vähäinen, joten on tarkoituksenmukaista, että haastateltavilla on tietoa tutkittavasta asiasta mahdollisimman paljon, tai että heillä on omakohtaista kokemusta asiasta.¹⁵⁶ Tekemäni haastattelut ovat asiantuntijahaastatteluja.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Metsämuuronen 2006, s. 212.

¹⁵⁶ Metsämuuronen 2006, s. 239.

¹⁵⁷ Asiantuntijahaastattelusta ks. Alatalo & Åkerman 2010, s. 373–374. Asiantuntijahaastattelussa kiinnostuksenkohteena ei ensisijaisesti ole asiantuntijan henkilö, vaan se tieto, jota hänellä oletetaan olevan

Haastattelemani viranhaltijat ovat päivittäisessä työssään tekemisissä huoltoon liittyvien kysymysten kanssa, ja he työskentelevät suorassa asiakaskontaktissa oheishuoltajuuden vahvistamista toivovien perheiden parissa. Koska uudistunut lapsenhuoltolaki on ollut voimassa verrattain vähän aikaa, on käytännön kokemus oheishuoltosäätelyn muutoksista vasta alkanut muodostua. Oheishuoltajusasioita käsittelevinä ja vahvistavina viranhaltijoina lastenvalvojilla ja heidän työpareinaan toimivilla sosiaalityöntekijöillä on todennäköisesti tällä hetkellä parhaiten tutkimukseeni soveltuvaa tietoa erityisesti oheishuoltoprosessin käytännöistä.

Haastateltaville osoitetut kysymykset liittyvät lapsenhuoltolain uudistukseen ja oheishuoltoprosessiin. Pysin kartoittamaan haastateltavien ajatuksia ja tuntemuksia siitä, millaisena lakiuudistus näyttäytyy viranhaltijoille esimerkiksi koulutuksen ja työmäärän mahdollisen lisääntymisen näkökulmasta. Haastatteluissa olen pyytänyt haastateltavia avaamaan lapsen edun toteutumisarviointia ja lapsen mielipiteen selvittämistä lastenvalvojan näkökulmasta. Lisäksi olen kysynyt, minkälaisiin tilanteisiin he asiantuntijoina näkisivät oheishuoltajuuden soveltuvan parhaiten. Haastattelutilanteessa olen suunnannut keskustelua tutkimukseni kannalta mielekkäisiin kysymyksiin myös lukemalla lyhyitä otteita lain esitöistä ja osoittamalla tarkentavia kysymyksiä. Roolini on ollut asiantuntijahaastattelun luonteesta johtuen myös aktiivinen.¹⁵⁸

Suuntasin haastattelupyyntöni sähköpostitse saatekirjeellä kuudelle suuremmalle kunnalle¹⁵⁹, jotka valitsin maantieteellisen kattavuuden perusteella. Kunnat olivat Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä, Oulu ja Rovaniemi. Sain vastauksen Jyväskylästä, Oulusta ja Rovaniemeltä. Kolme muuta kuntaa eivät vastanneet yhteydenottooni. Kaikista vastanneista kunnista suhtauduttiin haastattelupyyntöni myönteisesti. Oulu ja Jyväskylä edellyttivät erillisen tutkimusluvan hakemista. Tutkimusluvan saamiseksi tuli esittää opinnäytetyön tutkimussuunnitelma sekä täyttää kuntien laatimat tutkimuslupalomakkeet. Molemmat kunnat antoivat tutkimusluvan.

tutkittavasta ilmiöstä. Asiantuntijahaastattelun tyypillinen piirre on se, että haastateltavien mahdollinen joukko on rajallinen ja heikosti vaihdettavissa.

¹⁵⁸ Ruusuvuori ym. (2010, s. 375–376) mukaan asiantuntijahaastatteluissa on usein perusteltua, että haastattelijan rooli on aktiivinen, koska tutkija nojaa työssään myös muihin lähteisiin, kuin pelkkiin haastatteluihin.

¹⁵⁹ Sähköpostiosoitteet etsin kuntien omilta internet-sivuilta. Otin ensisijaisesti yhteyttä kuntien johtaviin lastenvalvojiin tai, mikäli sellainen oli ilmoitettu, perheoikeudellisten palveluiden/lastenvalvojen yhteiseen sähköpostiin.

Seuraavassa vaiheessa sovin haastatteluajat haastatteluihin osallistuvien viranhaltijoiden kanssa. Toteutin haastatteluista yhden lähitapaamisena ja loput etäyhteyksin. Haastateltavia henkilöitä oli yhteensä 5. Haastatteluista yksi oli parihaastattelu, jossa haastateltavat olivat työparina toimiva sosiaalityöntekijä ja lastenvalvoja. Muut haastattelut olivat yksilöhaastatteluja. Haastattelut kestivät 1,5–2 tuntia. Haastattelut toteutettiin siten, että haastateltavat eivät ole tästä työstä tunnistettavissa vastaustensa perusteella. Haastattelujen tarkoituksena oli selvittää oheishuoltosopimusten parissa työskentelevän ammattikunnan näkemyksiä yleisellä tasolla, minkä vuoksi yksittäisten haastateltavien henkilöllisyyksien esiin nostaminen ei ole tarkoituksenmukaista.

4.2 Haastattelumuoto ja tulosten analysointimenetelmä

Haastattelumuodokseni valitsin puolistrukturoidun haastattelumuodon. Puolistrukturoiduista haastattelumuodoista haastattelutapani vastaa parhaiten teemahaastattelua, jonka tarkoituksena on käsitellä tiettyä ennalta määrättyä aihepiiriä, tässä tapauksessa oheishuoltajuutta. Teemahaastattelu toteutetaan keskusteluna haastattelijan ja haastateltavan välillä aidossa vuorovaikutustilanteessa. Haastattelua varten luodaan valmis kysymysrunko, jota pyritään noudattelemaan, mutta kysymysten järjestystä voidaan jonkin verran muuttaa tilanteen mukaan. Haastattelu on sitä strukturoidumpi, mitä tarkemmin haastattelussa pyritään pitäytymään haastattelurungon järjestyksessä ja kysymyksissä¹⁶⁰. Olen kaikissa haastatteluissani pyrkinyt käymään läpi luomani kysymysrunгон¹⁶¹ teemat, mutta antanut haastateltavien kertoa asioista myös rungostani poikkeavassa järjestyksessä ja laajuudessa, kun keskustelu on edennyt jouhevasti temasta toiseen.

Teemahaastattelua käytetään usein silloin, kun haastattelututkimuksen avulla halutaan selvittää ennestään vähän tunnettuja tai tiedettyjä asioita.¹⁶² Se on käyttökelpoinen haastattelumetodi myös tilanteisiin, joissa ennalta ei tiedetä, millaisia vastauksia voidaan odottaa, tai kun haastatellaan haastateltavien omista kokemuksista.¹⁶³ Teemahaastattelulla pyritään syventämään käsillä olevasta asiasta saatua tietoa. Tarkoituksenani oli saada uutta

¹⁶⁰ Erotuksena puolistrukturoidusta haastattelusta täysin strukturoitu haastattelumuoto tarkoittaa käytännössä lomakehaastattelua, jossa vastaajan on valittava parhaiten sopivat vastaukset annetuista vaihtoehtoista. Metsämuuronen 2006, s. 238–239.

¹⁶¹ Liite 1.

¹⁶² Metsämuuronen 2006, s. 239.

¹⁶³ Hirsjärvi & Hurme 2010, s. 48.

tietoa oheishuoltajuudesta lastenvalvojien näkökulmasta, sekä syventää lainsäädännön ja lain esitöiden luomaa kuvaa aiheesta. Näiden syiden vuoksi teemahaastattelu soveltuu erityisen hyvin tämän kaltaisen laadullisen tutkimuksen tekemiseen.

Haastattelut on analysoitu abduktiivisen, eli teoriasitoutuneen (tai teoriaohjaavan) sisällönanalyysin keinoin. Abduktiivinen päättely on induktiivisen päättelyn ja deduktiivisen päättelyn välimuoto. Induktiivisessä päättelyssä (haastattelu)aineisto ohjaa tutkijan tekemää analyysia, eikä siinä aikaisemmillä tiedoilla tai teorioilla tutkittavasta ilmiöstä tulisi olla mitään tekemistä analyysin toteuttamisen tai lopputuloksen kanssa, koska analyysin oletetaan olevan puhtaasti aineistolähtöistä.¹⁶⁴ Induktiivisen päättelyn vastakohta on deduktiivinen, eli teorialähtöinen analyysi, jossa aineiston analyysia ohjaa valmis teoria, kehys tai malli: yleensä tarkoituksena on testata aikaisempaa tietoa uudessa kontekstissa¹⁶⁵. Näistä sisällönanalyysin ääripäistä poiketen abduktiivisessa sisällönanalyysissa tutkija yhdistelee analyysissaan aiempaa teoriaa ja kerättyä aineistoa: teoria toimii apuna, mutta analyysi ei pohjaudu ainoastaan suoraan teoriaan. Teorialla voidaan tarkoittaa myös tiettyä johtoajatusta.¹⁶⁶

Tässä tutkimuksessa haastatteluaineiston analysoinnissa vaikuttaa teorialähtöisesti johtoajatukseksi sääntö lapsen edusta kaiken lapsiin liittyvien ratkaisujen ohjausperiaatteena sekä lapsenhuoltolain asettamat rajat ja edellytykset oheishuoltajuuden vahvistamiselle. Taustalla on myös lapsenhuoltolain tavoite vanhempien välisen yhteishuollon ensisijaisuudesta suhteessa muihin huoltomuotoihin¹⁶⁷. Aineistolähtöisesti analyysissa tuodaan esiin erityisesti viranhaltijoiden tekemää ratkaisuharkintaa lapsen edun arvioimisesta sekä heidän näkemyksiään oheishuollon käytettävyydestä perheissä. Yhteen nivoutuessaan kokemukset ja säännöt luovat kokonaiskuvaa todellisuudesta. Sisällönanalyysin tarkoituksena on järjestää kerätty tekstimuotoinen aineisto, eli tässä tapauksessa litteroidut haastattelut¹⁶⁸ johtopäätöksiä varten. Analysointi lisää aineiston informaatioarvoa tiivistämällä sen yhtenäiseksi kokonaisuudeksi tutkittavasta asiasta.¹⁶⁹

¹⁶⁴ On tosin huomattava, että puhtaasti induktiivinen päättely on käytännössä mahdotonta, sillä tutkijalla on aina joitain ennako-oletuksia tai -käsityksiä tutkittavasta aiheesta.

¹⁶⁵ Deduktiivista analyysia käytetään yleisimmin luonnontieteellisessä tutkimuksessa.

¹⁶⁶ Tuomi & Sarajärvi: Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. 2018 Helsinki. kappale: 4.2.

¹⁶⁷ Kurki-Suonio 1999, s. 456.

¹⁶⁸ Haastatteluaineisto on litteroitu valikoiden tärkeimmistä teemoista ilmenevä aines sanatarkasti, muihin teemoihin liittyvä aines väljemmin.

¹⁶⁹ Tuomi & Sarajärvi 2018. kappale 4.4.2.

Seuraavaksi siirryn käsittelemään haastattelujen sisältöä. Olen tyypitellyt haastatteluista kertyneen materiaalin neljään teemaan, jotka käsittelevät lapsenhuoltolain uudistusta ja oheishuoltoprosessin työtapoja, sitä millaisiin perheisiin oheishuoltoa toivotaan, lapsen edusta lähtevän tarpeen arviointia oheishuollon vahvistamisedellytyksenä sekä oheishuoltajan roolia perheessä.

4.3 Haastateltavien kokemuksia lapsenhuoltolain uudistuksesta sekä oheishuoltosopimusten vahvistamisen työtavoista

Haastattelujen alussa esitin orientoivia kysymyksiä liittyen haastateltavien työhön ja lapsenhuoltolain uudistuksen aiheuttamiin muutoksiin. Kaikki haastateltavat kertoivat, että lapsenhuoltolain uudistus oli vaikuttanut heidän työhönsä huomattavasti, ja lakiuudistuksesta oli järjestetty koulutusta ennen sen voimaantuloa. Haastateltavat kokivat, että heidän työmääränsä ei niinkään ollut uudistuksen ja riidattomien oheishuoltoasioiden sosiaalilautakunnille siirtymisen myötä kasvanut, mutta sopimismahdollisuuksien laajentumisen katsottiin muuttaneen erityisesti lastenvalvojen työn tekemisen tapoja ja tuoneen lastenvalvoille myös uusia työvälineitä, kuten mahdollisuuden niin kutsuttuun huollon räätälöimiseen tietojensaantioikeudesta tehdyn sopimuksen vahvistamisen ja tehtävienjakosopimuksen vahvistamisen mahdollistumisen myötä.

Haastateltavat kertoivat, että lakimuutoksen laajuuden ja useiden muiden näkyvämpien uudistuksien, kuten vuoroasumisen mahdollistamisen, vuoksi juuri oheishuoltoon liittyvä koulutus oli jäänyt pienempään rooliin. Vastaajien mukaan oheishuoltoasiat myös muodostivat hyvin pienen osan heidän työtehtävistään. Jokainen haastateltu lastenvalvoja oli vahvistanut oheishuoltajuuksia yli 3, mutta alle 20. Kaikilla haastatelluilla ei ollut tiedossaan tarkkaa määrää yksikössään vahvistetuista oheishuoltosopimuksista, koska oheishuoltoasioiden parissa työskenteli osassa kunnista useampia lastenvalvoja eikä oheishuoltajuuksia tilastoida. Lakiuudistuksen yhteydessä saatua koulutusta pidettiin kuitenkin oheishuoltoasioidenkin suhteen pääosin onnistuneena. Toisaalta haastatteluissa tuli ilmi myös haastateltavien toive lisäkoulutuksesta erityisesti nyt, kun laki oli ollut voimassa jo jonkin aikaa. Useasta haastattelusta nousi esiin, että haastateltavat pitivät tarpeellisena, että työkäytäntöjä yhtenäistettäisiin valtakunnallisesti, jotta palvelu olisi tasalaatuista ja yhdenvertaista ympäri Suomen. Käytäntöjen yhtenäistämistä toivottiin ainakin oheishuoltajan

henkilöön liittyvissä kysymyksissä sekä lapsen mielipiteen selvittämiseen liittyvissä käytännöissä.

Kunnasta riippuen viranhaltijat työskentelivät joko työparityönä, yhden viranhaltijan voimin tai hieman vaihdellen sen mukaan, oliko asiaa käsittelevällä viranhaltijalla ennestään jo kokemusta oheishuoltoasioista. Yleisesti kaikki haastateltavat kokivat, että lastenvalvojien ammattitaito ja osaaminen soveltuvat hyvin oheishuoltosopimusten vahvistamiseen, ja pitivät riidattomien oheishuoltoasioiden siirtämistä käräjäoikeuksilta sosiaalilautakunnille pääosin positiivisena uudistuksena. Ilmi tuli myös, että mahdollisia esiin nousevia lainsäädäntöön liittyviä epäselviä asioita voitiin käsitellä oman työyhteisön tiimipalavereissa, ja että käytössä oli tarvittaessa myös kaupungin lakimiehen tuki. Yhdellä vastaajista oli itsellään oikeustieteen maisterin koulutus.

Lastenvalvojat toivat esille, että lain uudistuksen jälkeen kunnissa oli luotu omia työtapoja oheishuoltajuusasioiden käsittelyyn. Vastauksista kävi ilmi, että erot työtavoissa liittyivät esimerkiksi mahdolliseen työparityöskentelyyn ja siihen, tavataanko perhettä useammin kuin kerran oheishuoltoprosessin aikana ennen oheishuoltosopimuksen vahvistamista. Yhdessä kunnassa jokaista perhettä tavattiin kaksi kertaa oheishuoltosopimuksen vahvistamisprosessin aikana, jolloin perheelle jäi tapaamisten välille aikaa harkita perhettä parhaiten palvelevaa ratkaisua, ja perheen aikuisille tarjottiin prosessin yhteydessä tarpeen mukaan myös yksilökeskusteluaikoja. Samassa kunnassa haastateltavat kertoivat, että useamman kerran alun perin oheishuoltoon toivoneet perheet olivat lopulta päätyneet ainoastaan tietojensaantioikeuden vahvistamiseen oheishuoltajuuden vahvistamisen sijaan. Muissa kunnissa tietojensaantioikeuden vahvistaminen ei niinkään noussut vaihtoehdoksi oheishuollolle, ja osa haastateltavista arvioi tietojensaantioikeuden vahvistamista toivovien ja oheishuoltoon toivovien perheiden olevan erikseen.

Myös oheishuoltajan soveltuvuusarvioinnissa oli jonkin verran eroja. Yhden haastattelun mukaan oheishuoltajaehdokkaan taustoja pyrittiin selvittämään aktiivisemmin, muissa haastatteluissa tuotiin esiin, että oheishuoltajan soveltuvuutta arvioitiin lähtökohtaisesti asiakkaiden itsensä antamien tietojen valossa, ellei asiassa herännyt epäilyksiä oheishuoltajaehdokkaan soveltuvuudesta huoltajaksi. Mikäli lapsen vanhemmat tai oheishuoltajaehdokkaat asuivat eri kunnissa, osa haastateltavista kertoi käyttävänsä virka-apua asiakkaiden kuulemiseen, kun taas yhdessä haastattelussa tuotiin ilmi, että virka-apu ei oheishuoltoasioissa toimi kuulemiseen kovinkaan luotettavasti, eikä sitä sen vuoksi

lähtökohtaisesti käytetä. Tästä voidaan huomata, että työtapojen välillä oli huomattavaakin vaihtelua.

4.4 Haastateltavien kokemuksia siitä, millaisiin tilanteisiin oheishuoltajuutta toivotaan

Kysyin haastateltavien ajatuksia ja kokemuksia siitä, minkälaiset perheet olivat kiinnostuneita oheishuoltajuudesta, ja toisaalta sitä, millaisiin tilanteisiin oheishuoltajuus haastateltavien näkemyksen mukaan soveltui hyvin, ja millaisiin mahdollisesti huonosti. Tiedustelin, minkä verran ja minkälaisia oheishuoltajuuteen liittyviä yhteydenottoja perheistä oli tullut lainuudistuksen jälkeen.

Ensinnäkin haastateltavat uskoivat, että perheiden kynnyks tarttua toimeen oheishuollon vahvistamiseksi on madaltunut huomattavasti lakiuudistuksen myötä. Merkitystä uskottiin olevan jonkin verran sillä, että toisin kuin käräjäoikeuskäsittely, on oheishuoltosopimuksen vahvistaminen lastenvalvojan luona perheelle maksuton palvelu¹⁷⁰, mutta erityisen merkittävänä nähtiin ne seikat, että oheishuollosta voidaan sopia samassa yhteydessä kuin monista muistakin lapseen liittyvistä perheoikeudellisista asioista, ja että perheet voivat saada asiassa neuvontaa matalalla kynnyksellä. Ylipäänsä haastateltavat uskoivat, että perheet asioivat mieluummin lastenvalvojan luona, kuin hakevat oheishuoltajuutta käräjäoikeuden kautta.

Haastateltavien mukaan oheishuoltajuuteen liittyviä yhteydenottoja oli tullut runsaasti, mutta kaikki niistä eivät olleet johtaneet ajanvaraukseen eivätkä sitä kautta oheishuollon vahvistamiseen. Haastateltavien käsityksen mukaan oheishuoltoa toivovissa perheissä oltiin yleensä hyvin tietoisia jo valmiiksi siitä, millaisia oikeusvaikutuksia oheishuoltajuuden vahvistamisella on.

Sellaiset yhteydenotot, jotka eivät olleet johtaneet ajanvaraukseen, olivat yleensä olleet tiedustelunomaisia: asiakkaat olivat halunneet lisää tietoa oheishuollosta ja tulleet usein joko itse suoraan tai työntekijän kanssa keskusteltuaan siihen lopputulemaan, ettei oheishuoltajuus ollut paras vaihtoehto heidän perheensä tarpeisiin. Jotkut asiakkaat olivat

¹⁷⁰ HE 88/2018 vp s. 28.

jääneet pohtimaan oheishuollon soveltuvuutta, ja heidän kanssaan oli sovittu, että he palaisivat tarvittaessa asiaan uudelleen.

Ajanvaraukseen johtamattomista yhteydenotoista haastatteluissa nousivat useamman kerran esiin tapaukset, joissa lapsen vanhempi oli toivonut oheishuoltajan vahvistamista lapselleen siltä varalta, että hänelle itselleen tapahtuisi tulevaisuudessa jotakin, kuten vakava sairastuminen tai kuolema: oheishuolto nähtiin ikään kuin varotoimenpiteenä. Haastateltavat totesivat näissä tapauksissa käyneensä asiaa läpi soittajan kanssa ja kertoneensa, ettei ainoastaan konkretisoitumaton huoli ollut perustelu oheishuoltajuuden vahvistamiseksi. Toisaalta haastateltavat kertoivat, että huoltaja-vanhemman jo tapahtunut vakava sairastuminen oli useissa tapauksissa ollut yksi peruste vahvistaa lapselle oheishuoltaja, ja tällaisiin tilanteisiin haastateltavat pitivät oheishuoltoa usein erittäin käyttökelpoisena lapsen hyvää huoltoa turvaavana ratkaisuna. Yhden vastaajan mukaan joitakin sellaisia yhteydenottoja oli tullut, joissa vanhempi olisi halunnut sopia lapsensa oheishuoltajuudesta uudelle puolisolleen jo lyhyen seurustelun jälkeen. Tässä yhteydessä vastaaja pohti, oliko oheishuoltokynnys madaltunut jossain määrin liikaakin, tai suhtautuivatko perheet oheishuoltoon turhan keveästi ymmärtämättä sen vastuullista merkitystä täysin.

Haastattelujen perusteella oheishuoltoa oli toivottu monenlaisiin ja keskenään hyvin erilaisiin perhetilanteisiin, mutta tyypillisin oheishuoltajaksi suunniteltu henkilö oli joko lapsen isovanhempi (yleensä isoäiti) tai huoltaja-vanhemman uusi puoliso. Vastaajien kokemuksen mukaan isovanhempia toivottiin oheishuoltajaksi erityisesti tilanteissa, joissa perheillä oli lastensuojeluasiakkuus, tai joissa isovanhemmalla oli perheen arjen toimivuuden kannalta kantava rooli. Uusperheissä oheishuoltajuus oli toiveissa silloin, kun vanhemman uusi parisuhde oli jatkunut jo pidempään. Näissä tilanteissa lapsen ja oheishuoltajaksi aiotun henkilön välillä oli usein lapsen ja vanhemman suhteeseen verrattava vakiintunut suhde, eli oheishuoltajaehdokas oli sosiaalisen ja usein myös psykologisen vanhemman asemassa.

4.5 Haastateltavien tulkintoja lapsen edusta lähtevän tarpeen arvioinnista oheishuoltosopimuksen vahvistamisedellytyksenä

Haastateltavien mukaan tähän mennessä käsitellyt oheishuoltoasiat olivat olleet yleisimmin selkeitä ja ajanvaraukseen johtaneet asiat olivat olleet vahvistettavissa. Haastateltavat arvioivat lapsen edun toteutumiseen vaikuttavia seikkoja melko yhtenäisesti. Haastateltavien

mukaan oheishuoltosopimuksen vahvistamisharkinta on aina kokonaisharkintaa, ja jokaisessa haastattelussa nousi esiin perheen ja lapsen yksilöllisen elämäntilanteen merkitys ratkaisuharkinnan pohjana. Yksi lastenvalvojista nosti erityisesti esiin vanhemmat tietävät parhaiten -olettan soveltumattomuuden oheishuoltoasioihin. Myös muut lastenvalvojat tunnustivat periaatteen ja sen, että se koskee vain vanhempien tekemiä sopimuksia. Yksi lastenvalvojista totesi toisaalta, että pitää lapsen edun punnintaa tärkeänä aina huoltoasian yhteydessä, vaikka olisi kyse yksimielisten vanhempien välisestä huoltosopimuksesta.

Erytyisesti seuraavat kolme elementtiä nousivat esiin, kun vastaajat kuvailivat niitä elementtejä, joilla on merkitystä lapsen edun arvioimisen kannalta oheishuoltoa koskevassa asiassa:

- Oheishuoltajaksi ehdotetun henkilön ja lapsen välinen vakiintunut ja pysyvä suhde
- Arviointi siitä, onko tilanteessa tarpeellista ylipäättään vahvistaa lapselle uusi huoltaja
- Oheishuoltajaksi ehdotetun ja jo olemassa olevien huoltajien välinen yhteistyökyky

Ensinnäkin haastateltavat toivat esiin, että lapsen ja oheishuoltajaksi esitetyn henkilön välisellä suhteella on iso merkitys oheishuollon vahvistamisarvioinnissa. Oheishuoltajaksi ehdotetun henkilön vakiintuneisuuden vaatimus lapsen elämässä toistui haastatteluissa useaan kertaan. Vanhemman puolison vahvistamiselle lapsen oheishuoltajaksi ei esitetty yleispäteviä aikarajoja esimerkiksi seurustelusuhteen pituudesta tai yhdessä asumisen kestosta, vaan jokaista tilannetta kerrottiin arvioitavan yksilöllisesti. Yksi lastenvalvoja pohti vakiintuneisuuden käsitettä kuitenkin niin, että ainakaan alle vuoden pituinen seurustelusuhde oheishuoltajaksi esitetyn henkilön ja huoltaja-vanhemman välillä ei yleensä kerro vielä vakiintuneisuudesta, mutta toisaalta se, jos huoltaja-vanhemmalla ja oheishuoltajaehdokkaalla on myös yhteisiä lapsia, on se jo yleensä selkeä merkki henkilön vakiintuneesta asemasta perheessä. Sellaisten tilanteiden, joissa vanhempi ja lapsi asuvat oheishuoltajaksi ehdotetun kanssa yhdessä, eli yleisimmin uusperhetilanteet, joissa oheishuoltajaehdokas on lapsen sosiaalinen vanhempi, arvioiminen nähtiin yleisesti selkeämpänä ja ongelmattomampana, kuin niiden tilanteiden, joissa oheishuoltajaksi toivotaan kaukana asuvaa henkilöä, yleensä lähisukulaista, sillä oheishuoltajan rooli lapsen elämässä voi jäädä välimatkan vuoksi hyvin ohueksi, ja suhteen vakiintuneisuutta on muutoinkin tällaisissa tilanteissa vaikeampaa arvioida.

Kysyin haastateltavilta, tulisiko oheishuoltajan olla lapselle erityisen läheinen henkilö. Käytin ilmaisua erityisen läheinen, koska sitä käytetään myös lapsenhuoltolain 9c §:ssä muun henkilön tapaamisoikeuden vahvistamisen edellytyksenä. Mielenkiintonani oli selvittää, arvioitiinko oheishuollon vahvistamisen edellytyksenä olevan samankaltainen vaatimus lapsen ja aikuisen välisen suhteen laadusta, kuin muun henkilön tapaamisoikeuden osalta on tarkoitettu, sillä lapsenhuoltolaissa tai sen esitöissä ei tarkemmin ole määritelty oheishuollon vahvistamisen edellytyksenä olevan lapsen ja oheishuoltajaksi vahvistettavan aikuisen välisen suhteen laatua.

Osa vastaajista totesi, että läheisyys on yksi tärkeä kriteeri suhteen arvioimisessa. Yksi vastaajista arvioi asiaa siten, että oheishuoltajaksi ehdotetun henkilön ja lapsen välisen suhteen ei välttämättä tarvitse olla erityisen läheinen, mutta suhteen tulisi olla turvallinen ja vastavuoroinen, ja oheishuoltajan tulisi olla lapsen elämässä pysyvässä roolissa myös tulevaisuudessa. Eräs lastenvalvoja pohti, että lapsen edun toteutumisen kokonaisuarkinnassa on annettava merkitystä lapsen ja oheishuoltajaksi ehdotetun henkilön välisen suhteen lisäksi myös sille, minkälainen käytännön elämästä lähtevä tarve oheishuoltajan vahvistamiselle on, ja muodostettava kokonaisarvio parhaasta ratkaisusta sen mukaan:

Sitä aina sanonkin, että mikä on lapsen edun mukaista, ja mikä on mahdollista ja toimivaa. Kun onhan moni asia, joka voisi olla lapsen etu, mutta kun se ei ole mahdollinen. Ja eihän sitäkään voi ajatella, että vain silloin on hyvä, kun lapsella ja uudella oheishuoltajalla on täydellinen suhde: onni ja euforia, ei. Mutta jos se [oheishuoltaja] tarvitaankin hoitamaan lapsen asioita, silloin pitää tyytyä toiselta puolelta vähempään, vain riittävän hyvään.

Haastatteluissa lapsen elämäntilanteen kokonaisarviointista käydyt keskustelut toivat esille haastateltavien ajatuksia lapsen edun erilaista tulkintaulottuvuuksista – toisaalta lapsen edulla voitiin nähdä tarkoitettavan asioita, jotka lapset itse kokevat itselleen ihanteelliseksi ratkaisuksi, ja toisaalta taas etua voitiin arvioida käytännöllisemmin ja eri näkökulmista, eli esimerkiksi sitä, että lapselle hieman etäisempikin sosiaalinen vanhempi voi olla hyvin soveltuva henkilö lapsen oheishuoltajaksi, mikäli oheishuoltajan vahvistamisella voitiin saavuttaa lapsen asioiden parempi ja joustavampi hoitaminen ja huollon tarkoituksen toteutuminen.

Kaikki haastateltavat kuvasivat melko yhtenevästi lapsen osallisuutta turvaavaa mielipiteen selvittämisestä. He totesivat lapsen mielipiteen selvittämisen olevan ensisijaisesti vanhempien vastuulla. Haastateltavat kertoivat viranomaisen tehtäväksi varmistaa, että

lapsen mielipide on asiassa selvitetty ennen oheishuoltosopimuksen vahvistamista sekä tarvittaessa opastaa vanhempia tehtävässään. Kysyin haastateltavilta, minkälainen olisi lain esitöissä esiin nostettu erityistilanne, jossa lastenvalvojan tulisi itse selvittää lapsen mielipide asiaan. Haastateltavien mukaan se voisi tulla kyseeseen erityisesti varttuneempien lasten kanssa silloin, jos vanhempien lapsen mielipiteestä kertoma tieto vaikuttaa ristiriitaiselta. Yksi lastenvalvoja totesi, että voisi keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti tämän mielipiteestä myös silloin, jos vanhemmat sitä pyytävät.

Usean haastateltavan mukaan oheishuoltajan tarve on selkein silloin, jos lapsella on vain yksi huoltaja-vanhempi ja erityisesti, jos tällä on jonkinlaisia haasteita elämässään, kuten sairautta, vankilatuomio tai muita sosiaalisia ongelmia¹⁷¹. Useampi haastateltava pohti, että jos lapsella on kaksi huoltajaa jo ennestään, saattaisi oheishuoltajan lisääminen lapselle mutkistaa lapsen elämää, sillä se voisi hankaloittaa tai hidastaa lapsen asioista sopimista. Esimerkiksi nousivat tilanteet, joissa käräjäoikeus oli ennen lainuudistusta määrännyt lapselle useita oheishuoltajia, yleensä isovanhempia molemmilta puolilta sukua. Tällaisiin oheishuoltajuuksiin lastenvalvojat kertoivat suhtautuvansa varautuneesti. Useamman huoltajan tilanteissa tulisi lastenvalvojen mukaan arvioida erityisesti, onko usean huoltajan vahvistaminen lapsen edun vai enemmänkin aikuisten toiveen mukainen ratkaisu.

Yksi vastaajista kertoi ajattelevansa, että harkitessa oheishuoltajan vahvistamista tilanteeseen, jossa lapsella olisi ennestään jo kaksi huoltajaa, korostuisi hänen tekemässään harkinnassa lapsen ja oheishuoltajaksi aiotun henkilön tiivis suhde ja käytännön syyt vahvistamisen puolesta, kuten esimerkiksi lapsen asuminen oheishuoltajaksi aiotun henkilön luona vuoroasumisratkaisuna.

Lapsenhuoltolain tausta-ajatusta vanhempien yhteishuollosta ensisijaisena huoltomuotona käsiteltiin useammassa haastattelussa. Erityisesti yksi haastateltava totesi, että hän ei mielellään vahvistaisi oheishuoltoa vanhemman uudelle puolisolalle, jos lapsella on kaksi juridista vanhempaa, vaikka toinen heistä ei olisikaan lapsen huoltaja, vaan ensin tulisi selvittää mahdollisuudet vahvistaa vanhempien välinen yhteishuolto:

Kyllä se mun koko ammattiajattelu on sitä, että se ensisijainen on se lapsen yhteishuolto. Että mä en olis rohkaisemassa liikaa oheishuoltoa niihin tilanteisiin, joissa se toinen vanhempi on olemassa.

¹⁷¹ Näissä tilanteissa myös lastensuojelu oli yleensä mukana, ja lastenvalvojat kertoivat luottavansa yleensä lastensuojelun arvioihin oheishuoltajasopimuksen vahvistamisen tarpeesta, sillä lastensuojelun työntekijät tuntevat usein perheen paremmin kuin lastenvalvojat, jotka tapaavat perhettä huomattavasti vähemmän.

Kaikki haastateltavat olivat kuitenkin sitä mieltä, että tilanteissa, joissa uusperhe-elämää on eletty jo pidempään ja oheishuoltajaksi ehdotettu henkilö on lapsen elämässä tiiviisti mukana hänestä huolehtien, voi oheishuoltajan vahvistaminen olla perusteltua, erityisesti jos lapsen ja toisen juridisen vanhemman välinen suhde on etäinen tai katkennut. Lastenvalvojat kuitenkin painottivat, että kiirettä oheishuoltoratkaisun kanssa ei tulisi pitää, eivätkä huoltosopimukset saa olla kiireessä tehtäviä päätöksiä muutoinkaan.

Luvussa 3.4 esitin kysymyksen siitä, onko lain uudistuksella ollut tarkoituksena keventää itse prosessin lisäksi oheishuollon vahvistamiseen liittyvää ratkaisuharkintaa. Haastattelut eivät antaneet tähän kysymykseen selkeitä vastauksia, sillä haastateltavilla ei ollut kokemusta oheishuollon tuomioistuinprosessista. Tämän vuoksi he eivät osanneet arvioida, oliko sovinnollisten oheishuoltoasioiden siirtäminen käräjäoikeuksilta sosiaalilautakuntien toimivaltaan voinut keventää tai muuttaa oheishuoltajuusratkaisuun liittyvän viranomaisen tekemän ratkaisuharkinnan tasoa, mutta kaikki haastatellut totesivat kuitenkin oheishuoltoasioiden ratkaisuharkinnan olevan korostuneempaa, kuin vanhempien välisiä huoltosopimuksia vahvistettaessa.

4.6 Oheishuoltajan rooli lapsen elämässä

Yksi haastattelun teemoista koski oheishuoltajaksi toivotun henkilön roolia lapsen elämässä. Tähän aiheeseen liittyen kysyin haastateltavilta, osaavatko he arvioida sitä, mihin perheiden toiveet oheishuoltajan vahvistamiselle yleensä liittyvät. Annoin kysymyksen tueksi esimerkiksi lapsesta huolta pitävän hoivaajan tai kasvattajan roolin ja käytännöllisemmän roolin, jossa oheishuoltaja vastaa enemmänkin arjen sujuvoittamisesta. Vastauksissa oli hieman hajontaa:

Sanoisin, että se painottuu enemmän sinne tosiasiallisen hoivan puolelle.

Sekä että, mutta ehkä enemmän on ollut juuri niitä että oikeasti se on se oheishuoltaja käytännössä, joka huolehtii siitä arjesta.

Vaikea sanoa... Kyllä yleensä ne molemmat puolet tulee esiin.

Vastauksissa esiintyi vaihtelua, mutta useassa haastattelussa tuotiin kuitenkin esiin, että yleensä perheille on tärkeää myös se, että lapsesta tosiasiallisesti huolehtiva oheishuoltaja, usein sosiaalinen vanhempi, voi hoitaa myös käytännön asioita, joihin tarvitaan huoltajan suostumus, kuten kouluun, päivähoidon tai lapsen terveydenhuoltoon liittyviä asioita.

Kysyin myös, uskoivatko haastateltavat perheiden ajattelevan, että oheishuoltajuuden vahvistamisella on sosiaalisesti tai psykologisesti perheen yhtenäisyyttä vahvistava vaikutus. Vastaajilla oli erilaisia ajatuksia asiasta. Osa arveli, että syyt ovat enemmänkin käytännönläheisiä, mutta osa näki, että myös psykologiset syyt ovat usein olemassa:

Kyllä moni kokee sen oman aseman vakiinnuttamisen tärkeänä lapsen elämässä. (Kyse vanhemman puolison vahvistamisesta oheishuoltajaksi.)

Riippuu just siitä kuka se oheishuoltaja on, että mikä se psykologinen puoli on. Jos se on oma äiti, niin ei siinä yhdistymistä haluta, vaan halutaan turvata jotenkin aidosti sen lapsen tilanne. Mutta jos se on puoliso, niin sitten siinä on myös se yhdistävä tekijä olennainen.

Mulla on se käsitys, että ne on ne käytännön syyt. (Kyse vanhemman puolison vahvistamisesta oheishuoltajaksi.)

Vastauksissa on nähtävissä perheiden tilanteiden yksilöllisyys. Vastausten perusteella voidaan esittää tulkinta, että oheishuoltajuuden vahvistamisella on kussakin yksittäistapauksessa perheiden omasta, yksilöllisestä suhdeverkostosta juontuvat toiveet ja motiivit. Tarpeet ovat toisin sanoen vaikeasti yleistettävissä, mikä kertoo perheiden tosiasiallisesta moninaisuudesta.

5 Johtopäätökset

Tässä luvussa esitellään työn tutkimustuloksia ja johtopäätöksiä siten, että eri lähestymistavoin havaittuja ongelmakohtia ja eri tavoin tuotettua tietoa yhdistetään tutkimuskysymyksiensä mukaisten teemojen alle. Tällä tavoin pyrin muodostamaan vastauksista sellaisia, että ne kiinnittyvät tutkimuksen kahteen tasoon, joista ensimmäinen on voimassa oleva lainsäädäntö ja lain esityöt ja toinen niiden soveltaminen käytännössä.

Tutkimuskysymys 1: millä tavalla voimassa oleva lainsäädäntö sääntelee oheishuoltajuutta ja oheishuoltajan ja lapsen välistä oikeusasemaa?

Lapsenhuoltolain uudistuksen suomen sopimusmahdollisuuden myötä oheishuoltoa koskeva sääntely on merkittävästi lähentynyt perinteistä, juridisten vanhempien välillä tehtävän huoltosopimuksen sääntelyä.

Lähtökohtaisesti oheishuolto rinnastuu huoltaja-vanhemman huoltoon. Kaikissa tilanteissa oheishuoltajan ja huoltajavanhemman oikeusasemat eivät kuitenkaan ole yhtäläiset. Tämä on selvästi tulkittavissa siitä, että vanhemmat tietävät parhaiten -olettan ei ole haluttu soveltuvan oheishuoltosopimusten vahvistamisharkintaan. Myös haastatteluista kävi ilmi, että oheishuoltosopimuksen vahvistamisharkinta eroaa vanhempien välisen huoltosopimuksen vahvistamisharkinnasta. Oheishuoltajaa kohdellaan laissa myös joiltakin muilta osin eroavasti verrattuna huoltaja-vanhempaan, kuten esimerkiksi uuden oheishuoltosopimuksen teon tai lapsen asumisjärjestelyjen osalta. Erot ovat havaittavissa, vaikka ne eivät usein konkretisoituisikaan.

Lain paikoittainen epäselvä termien käyttö luo epävarmuutta ja heikentää oheishuoltajaksi haluavan mahdollisuuksia ymmärtää oheishuoltosääntelyä. Vanhempi- ja huoltaja-sanojen epä johdonmukainen käyttö ei aiheuta ongelmia silloin, kun huoltaja on myös lapsen vanhempi, mutta kun lakia tulkitaan oheishuollon näkökulmasta, herättää se useassa kohtaa kysymyksiä siitä, soveltuvatko säännökset myös oheishuoltajaan. Erityisesti lain 10 §:ssä, joka koskee huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaisemista, on vanhempi- ja huoltaja-termiä käytetty kahdella eri tarkoituksella säännöksen eri momenteissa.

Haastatteluissa lain terminologinen vaikeaselkoisuus ei juurikaan noussut esiin. Lastenvalvojat ovat lapsenhuoltoasioiden ammattilaisia, ja he työskentelevät huoltokysymysten parissa jatkuvasti. Lastenvalvojat ovat myös saaneet koulutusta oheishuoltoasioihin liittyen

lainuudistuksen yhteydessä. Lakien olisi kuitenkin lähtökohtaisesti olla ymmärrettäviä kaikille, erityisesti kun kysymyksessä on merkittävästi lasten ja perheiden elämään vaikuttava sääntely.

Tutkimuskysymys 2: millä tavalla mahdollisuus sopia oheishuoltajuudesta palvelee monimuotoisten perheiden tarpeita?

Sopimusmahdollisuuden myötä oheishuoltajuuden vahvistaminen on nopeampaa, perheille ilmaista sekä byrokratialtaan huomattavasti kevyempää kuin ennen lakimuutosta.

Oheishuollon vahvistaminen voi parantaa merkittävästi lapsen etua. Se luo lapsen ja hänestä huolehtivan aikuisen välille juridisesti tunnustetun suhteen, joka ei määriy enää vain perheen aikuisten välisen parisuhteen tai väestötietojärjestelmään merkityn yhteisen kotiosoitteen perusteella. Oheishuoltosuhde säilyy, vaikka perheessä tapahtuisi muita muutoksia.

Se, että lapsesta tosiasiallisesti huolehtivalla aikuisella on myös juridisesti oikeus hoitaa lapsen asioita, tuo monimuotoisia perheitä yhdenvertaisempaan asemaan suhteessa perheisiin, joissa lapsen huoltajina ovat lapsen juridiset vanhemmat.

Oheishuoltajuuden vahvistaminen lapsen sosiaaliselle vanhemmalle voi merkitä perheille hyvin erilaisia asioita. Oheishuoltajaa koskevat täysimääräiset huoltajan oikeudet ja velvollisuudet, mikä mahdollistaa lapsen huollosta vastaamisen kokonaisvaltaisesti. Oheishuoltaja voi edustaa lasta aktiivisesti tekemällä päätöksiä lasta koskevissa asioissa, olivatpa kyseessä pienet arkiset asiat tai lapsen elämään merkittävästi vaikuttavat päätökset. Suoran juridisen, käytännöllisen ulottuvuuden lisäksi oheishuollon vahvistamisella voi olla useille perheille ja lapsille tärkeä sosiaalinen ja psykologinen merkitys, jolla lapsesta huolta pitävät aikuiset tulevat perheessä toisiinsa nähden yhdenvertaiseen huoltajan asemaan suhteessa lapseen. Tällä voi olla sekä koko perheyksikön, että lapsen ja oheishuoltajan suhteen kannalta lujittava vaikutus.

Voidaan siis todeta, että oheishuoltajuuden vahvistamisella on monenlaisia ulottuvuuksia ja se voi palvella perheitä perheiden omista tarpeista lähtien useammalla eri tavalla. Parhaiten oheishuoltajuus palvelee sosiaalisen vanhemman oheishuoltajana toimimista niissä tilanteissa, joissa sosiaalinen vanhempi ja huoltaja-vanhempi toimivat huoltajina hyvässä yhteisymmärryksessä.

Sosiaalisen vanhemman oheishuoltajuuteen voi liittyä myös huomattavia ongelmia. Tutkimukseni perusteella teen sen johtopäätöksen, että huoltajien ristiriita- ja erotilanteissa oheishuoltoperheiden mahdollisuudet järjestää lapsen elämää ovat huomattavasti kankeammat kuin niissä perheissä, joissa lapsen huoltajina ovat vain lapsen juridiset vanhemmat.

Suurimpana epäkohtana pidän sitä, ettei lapsella ole huoltajaansa samanlaista tapaamisoikeutta, kuin vanhemman ja lapsen välillä on lapsenhuoltolain 2 §:n mukaisesti, eikä lapsen ja oheishuoltajan välille voida vahvistaa tapaamisoikeutta sopimuksella. Tämä voi synnyttää tilanteita, joissa lapsen etu vaarantuu, koska huollettavan ja huoltajan välinen suhde on tosiasiallisesti tapaamisoikeuden puuttumisesta johtuen katkennut. Tällaisessakin tilanteessa oheishuoltajan huoltajan oikeudet ja velvollisuudet säilyvät ennallaan.

Edellä esitetyt ongelmat eivät käyneet ilmi lastenvalvojien haastatteluista. Tämä selittyy sillä, että oheishuollosta sopiminen on ollut mahdollista vasta vähän aikaa, eivätkä haastatellut olleet työssään vielä käsitelleet oheishuoltajan ja huoltaja-vanhemman eroihin liittyviä tapauksia. Koska erot ja ristiriidat lapsiperheissä ovat yleisiä, on kysymys oheishuoltoperheiden eroista huomattava ja merkityksellinen, ja tulee konkretisoitumaan tulevaisuudessa useissa perheissä. Tämä on erityisen kiinnostavaa mahdollisen jatkotutkimuksen näkökulmasta.

Tutkimuskysymys 3: millä tavalla lapsen etua arvioidaan oheishuoltosopimusten vahvistamisen edellytyksenä?

Kuten jo työn alussa on todettu, lapsen etu on monitahoinen ja poikkitieteellinen käsite. Sillä on selkeä juridinen perusta, mutta se saa alati muuttuvan sisältönsä ympäröivästä todellisesta yhteiskunnasta ajan, paikan ja kulttuurin ohjaamina. Lapsen edun monitahoisuudesta johtuen tässä työssä on pyritty tunnistamaan lapsen edun käsitettä oheishuoltoasioissa oheishuollon ratkaisuharkinnan tärkeimpänä ohjausperiaatteena ja etsimällä sen sisältöä laista, lain esitöistä ja käytännön tasolta lastenvalvojien haastattelujen avulla.

Lapsenhuoltolaissa lapsen edun mukaisuuden harkintaa ohjaava sääntely on jätetty väljäksi. Lain esitöiden mukaan oheishuoltoa koskevalle järjestelylle on oltava lapsen edun mukaisuuden lisäksi lapsen edusta lähtevä tarve, mutta kovinkaan tarkasti esitöissä ei oheishuoltoa koskevaa ratkaisuharkintaa eritellä.

Lapsen edun arviointi oheishuoltosopimuksen vahvistamisen yhteydessä on lastenvalvojan vastuulla. Haastatteluluvussa totean, että välttämättä sääntelystä huolimatta samankaltaiset arviointikriteerit toistuivat kunnasta riippumatta lapsen edun arvioinnissa käytännön tasolla. Haastatellut toivat esiin lapsen ja perheen elämäntilanteen huomioimisen ja yksilöllisen lapsen edun arvioimisen tärkeyden. Painoarvoa annettiin lapsen ja oheishuoltajaksi esitetyn aikuisen väliselle suhteelle, uuden huoltajan vahvistamisen tarpeelle ja huoltajien yhteistyökyvylle.

Kansallisen tulkintakäytännön taustalla vaikuttaa lapsen edun ensisijaisuus yhtenä lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteena. Vaikka oheishuollosta sopimisen mahdollisuus on uusi, eikä tulkintakäytäntöä vielä juuri ole ehtinyt kehittyä, voidaan lapsen edun arvioimisessa oheishuoltotapauksissa tukeutua myös lapsen oikeuksien komitean asettamiin suuntaviivoihin lapsen edun tulkinnassa. Suuntaviivojen mukaan lapsen edun on toteuduttava aina aineellisen oikeuden, tulkintaperiaatteen ja menettelysäännön tasolla. Mukailien lapsen oikeuksien komiteamietintöä¹⁷² oheishuoltoasian arvioinnissa tulisi ensisijaisesti ottaa huomioon kaikista oikeudellisista periaatteista juuri lapsen etu, eikä mikään muu periaate saisi ohittaa sitä. Tämä voisi konkretisoitua esimerkiksi niin, että mahdollisissa useamman kuin kahden huoltajan tapauksissa tulisi aidosti arvioida tapausta yksittäisen lapsen edun mukaisesti. Toiseksi, mikäli oheishuoltoasiassa soveltuva säännöstä voisi tulkita asiassa useammalla kuin yhdellä tavalla, tulisi valita parhaiten kyseisen lapsen etua palveleva tulkinta. Tämä on huomionarvoinen seikka, sillä joidenkin lapsenhuoltolain säännösten soveltuminen oheishuoltajaan ei ole täysin selvää. Kolmanneksi, aina oheishuoltosopimuksen vahvistamispäätöksen tekemisen yhteydessä tulisi arvioida sekä päätöksen myönteisiä ja kielteisiä vaikutuksia lapseen, ja tehdystä päätöksestä tulisi myös ilmetä, mitä on pidetty lapsen etuna ja millä perusteella.

¹⁷² CRC/C/GC/14, Yleiskommentti nro 14 (2013) lapsen oikeudesta saada etunsa otetuksi ensisijaisesti huomioon (3 artikla, 1 kohta).

6 Päätäntö

Kiinnostuin oheishuoltajuudesta ja valitsin sen pro gradu -tutkielmani aiheeksi erityisesti kahdesta eri syystä, jotka ovat aiheen ajankohtaisuus ja toisaalta se, ettei sitä ole oikeustieteen saralla aiemmin tutkittu – oikeustieteellisen tutkimuksen näkökulmasta aihe on siis vielä tuore. Lapsenhuoltolain uudistukset oheishuoltajuuden suhteen vaikuttivat minusta kaivatuilta ja mielenkiintoisilta. Halusin selvittää erityisesti sosiaalisen vanhemman mahdollisuuksia oheishuoltajana, sillä lainuudistus tuo juridisessa mielessä mielenkiintoisesti oheishuollosta sopimista lähemmäs lapsen juridisten vanhempien huollosta sopimista.

Työni lähtökohtana oli ennen kaikkea aloittaa oheishuoltajuutta koskevan tutkimuksellisen aukon täyttäminen. Valitsemani metodit ovat toimineet oheishuoltajuutta koskevan tutkimuksen kannalta mielekkäästi. Sosiologisempi lähestymistapa on tämänkaltaisen aiheen kyseessä ollessa välttämätön sen ymmärtämiseksi, millaisiin tosielämän tilanteisiin lainsäädäntö taipuu tai on tarkoitettu. Toisaalta lainoppi auttaa selvittämään juuri sääntelyn yksityiskohtia ja mahdollisia ongelmia. Toteuttamani haastattelututkimus on sitonut nämä kaksi ulottuvuutta toisiinsa ja luonut kuvaa siitä todellisuudesta, jossa oheishuoltosopimuksia tehdään ja vahvistetaan.

Tärkeänä koko työn läpi kantavana elementtinä on ollut tarkastella lapsen edun toteutumista oheishuoltoasian yhteydessä. Tässä vaiheessa on todettava, että kuten muidenkin lapsen ja lapsiryhmien elämää koskevien asioiden yhteydessä, myös oheishuoltoon liittyvä lapsen edun arviointi ja arvostukset muuttuvat ja kehittyvät ajan myötä. Nähtäväksi jää myös, millaiseksi oheishuoltajuuden rooli huoltomuotona kehittyä ja yleistyykö sen käyttö monimuotoisten perheiden välineenä järjestää perhesuhteitaan juridisesti. Osaavatko perheet hakea oheishuoltajuutta silloin, kun se olisi perheelle sopivin ratkaisu lapsen edun parhaan toteutumisen kannalta? Näistä syistä tutkimusaihe tulee olemaan jatkossakin ajankohtainen. Koen, että erityisesti tekemäni haastattelut antoivat tutkimustyölle syvyyttä ja toivat lisää kaivattua tietoa käytännön tasolta. Jatkotutkimusta olisikin mahdollista suunnata laajentamalla haastateltavien piiriä koskemaan myös niitä perheitä ja lapsia, joita oheishuolto koskettaa.

LIITE I: Teemahaastattelurunko

Teen opinnäytetyötä Lapin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa oheishuoltajuudesta.

Haastattelen lastenvalvoja virkamiehinä ja asiantuntijoina. Uudistunut laki on ollut voimassa vasta hetken aikaa, joten käytännön kokemus prosessin muutoksista on vasta alkanut muodostua.

Tällä hetkellä uskon, että oheishuoltotapauksia käsitelleet lastenvalvojat ovat parhaita asiantuntijoita kertomaan oheishuoltoprosessin toimivuudesta. Haastateltaville osoitetut kysymykset koskevat pääasiassa oheishuoltoprosessin kulkua. Pysin myös kartoittamaan lastenvalvojen ajatuksia ja tuntemuksia siitä, millaisena lapsenhuoltolain uudistus näyttäytyy lastenvalvojen ammattikunnalle ylipäättään esimerkiksi koulutuksen ja työmäärän mahdollisen lisääntymisen näkökulmasta. Erityisen tärkeää on selvittää, miten lastenvalvojat virkamiehinä kokevat perheiden ja lasten oikeuksien, erityisesti lapsen edun toteutuvan oheishuoltoasioissa.

Haastateltavien henkilöllisyydet eivät tule ilmi tutkimuksesta. Lastenvalvojen haastatteluista voi tulla ilmi minkä kaupungin virkamies vastaaja on.

Lapsenhuoltolain uudistus ja uudistuksesta järjestetty koulutus

Miten tämä lain uudistus on näyttäytynyt lastenvalvojan työssä yleisesti?

Ovatko muutokset olleet lastenvalvojan näkökulmasta merkittäviä?

Hallituksen esityksen mukaan oheishuollosta sopiminen edellyttää lastenvalvojalta tapauskohtaista harkintaa, jota voidaan tukea koulutuksella ja ohjeistuksella.

Oletko kokenut saavasi oikeanlaista koulutusta?

- Minkälaista koulutusta tai muuta ohjausta lastenvalvojat ovat saaneet?
- Oletko kokenut koulutuksen määrän sopivana?
- Tarvitaanko koulutusta lisää, jos, mistä asioista olisi hyvä kouluttaa?
- Painotettiinko koulutuksessa oheishuoltoasioita?

Oheishuoltosopimukset lastenvalvojen vahvistettavina

Mitä mieltä olet siitä, että oheishuollosta sopiminen ja sopimusten vahvistaminen on siirretty tuomioistuimilta sosiaalilautakunnille?

- Soveltuuko oheishuoltoasioiden käsittely lastenvalvojen työnkuvaan?
- Ovatko juuri oheishuoltoasiat vaikuttaneet lastenvalvojen työmäärään?
- Kenen puoleen voit organisaatiossasi kääntyä, jos sinulla on juridinen kysymys liittyen oheishuoltoasiaan?

Oheishuoltoasioiden määrä ja käsittely

Minkä verran kunnassasi/sinulla on ollut käsiteltävänä oheishuoltoasioita?

- Onko määrä vaihdellut uudistuneen lapsenhuoltolain voimassaoloaikana?
- Uskotko, että lain uudistuksella on ollut vaikutusta oheishuoltoasioiden määrään?
- Millaisilla asioilla on voinut olla vaikutusta (esimerkiksi prosessin maksuttomuus)

Tuleeko perheen toive oheishuollosta esiin yleensä jonkin toisen lapsen tai perheen asian yhteydessä vai itsenäisenä asiana?

- Liittyvätkö oheishuoltoasiat muutoksiin perhetilanteissa, vai onko oheishuoltoa ehkä mietitty jo pidempään?

Käytättekö kunnassanne THL:n vahvistamia lomakepohjia huoltoasioissa?

- jos, onko lomakkeet koettu toimiviksi?

Lapsen osallisuus (mielipiteen selvittäminen)

Lapsenhuoltolain 8 §:n mukaan sopimusta vahvistaessa on otettava huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset ja mielipide. Lastenvalvojan tulee keskustella lapsen kanssa henkilökohtaisesti, jos lapsi tähän suostuu ja tämä on tarpeen lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämiseksi. Hallituksen esityksen mukaan säännös on tarkoitettu erityistilanteita varten ja pääsääntönä on edelleenkin se, että lapsen mielipiteen selvittäminen myös sopimuksentekovaiheessa on vanhempien vastuulla.

Minkälainen olisi tilanne, jossa haluaisit päätöksen vahvistamisen tueksi kuulla lasta oheishuoltoasiassa henkilökohtaisesti?

Ohjeistetaanko vanhempia lapsen mielipiteen selvittämisessä, ja miten?

Miten lapsen mielipidettä arvioidaan?

Kokonaisharkinta ja lapsen edun arviointi

Hallituksen esityksen mukaan oheishuollosta sopiminen edellyttää lastenvalvojalta tapauskohtaista harkintaa.

Mitä elementtejä sisältyy tapauskohtaiseen harkintaan?

- mitä kaikkea lastenvalvoja työssään ottaa harkinnassa huomioon?
- Millaisiin tilanteisiin ajattelet ammatillisena oheishuoltajuuden sopivan parhaiten?
- Oletko kohdannut työssäsi oheishuoltoon liittyviä ongelmia tai tilanteita, joissa olet joutunut käyttämään erityistä harkintaa oheishuoltosopimuksen vahvistamisen yhteydessä?

Miten arvioit lastenvalvojen tekemää vahvistamisharkintaa suhteessa tuomioistuinten ratkaisuharkintaan?

- Onko harkinta keventynyt prosessin keventymisen myötä?

Miten lapsen edun mukainen ratkaisu pyritään varmistamaan?

- Miten lapsen etua tai lapsen edusta lähtevää tarvetta arvioidaan?

Erilaiset perheet & toive oheishuoltajuudesta

Millainen on ”tyypillinen” oheishuoltosopimusta harkitseva perhe?

- Millaisiin elämäntilanteisiin oheishuoltoa yleensä toivotaan?
- Onko oheishuoltajan yleensä lapselle hyvin läheinen henkilö tai tulisiko hänen olla?

Mitä perheet toivovat oheishuoltajuudelta?

- Onko näkökulma oheishuoltajan roolista perheessä esimerkiksi enemmän käytännöllinen vai sosiaalisessa mielessä perheen yhtenäisyyttä vahvistava (vrt. oheishuoltajalle halutaan

käytännön syistä mahdollisuus yhteistyöhön esim. päiväkodin ja koulun kanssa tai halutaan vahvistaa myös juridisesti, että oheishuoltaja on osa perhettä) ?

- Oletko törmännyt työssäsi ajatukseen oheishuoltajuudesta usein ikään kuin huoltotestamenttina ”Jos minulle tapahtuu jotain...” Mitä ajattelet tästä?

Perheiden tietämys oheishuoltajuudesta & lastenvalvojan rooli neuvojana

Millainen on perheiden tietotaso oheishuoltajuudesta?

- Tuntevatko perheet hyvin oheishuoltajuuden ja huollon juridisen sisällön?
- Onko tieto oikeaa ja ajantasaista?
- Pyytävätkö perheet lisätietoa oheishuoltajuudesta lastenvalvojalta
- Millaisissa tilanteissa voisit suositella oheishuoltajuutta perheelle?

Tietojensaantioikeus tai tehtävienjakosopimus suhteessa oheishuoltoon

Voisiko sosiaaliselle vanhemmalle vahvistettava tietojensaantioikeus olla vaihtoehto oheishuoltajuuden vahvistamiselle?

Oletko vahvistanut tehtävienjakosopimuksia oheishuoltoperheisiin?

Erinäisiä tilanteita

Hallituksen esityksen mukaan, jos oheishuollosta sopiminen merkitsisi huollon uskomista useammalle kuin kahdelle henkilölle, sosiaalilautakunnan on sopimusta vahvistaessaan harkittava, onko tällainen sopimus lapsen edun mukainen. Tässä harkinnassa on muiden seikkojen ohella aiheellista kiinnittää huomiota siihen, aiheutuuko lapselle haittaa siitä, että hänen asioistaan päättämiseen osallistuu useita henkilöitä. Tällainen järjestely edellyttää huoltajilta hyvää yhteistyökykyä. Kukin tilanne on aina arvioitava tapauskohtaisesti.

Miten useamman huoltajan tilanne vaikuttaa oheishuoltosopimuksen vahvistamisharkinnassa?

- Onko harkinta huomattavasti korostuneempaa, jos huoltajia tulisi olemaan enemmän kuin kaksi?

Onko eteesi vielä tullut tilannetta, jossa oheishuoltaja haluttaisiin vapauttaa uudella huoltosopimuksella huoltajan tehtävästään?

Oletko vahvistanut sopimusta lapsen asumisesta oheishuoltajan luokse (erilleen huoltaja-vanhemmastaan) joko vuoroasumisena tai kokonaan?

Oletko kohdannut tilanteita, joissa oheishuoltaja ja huoltaja-vanhempi olisivat eronneet tai riitautuneet oheishuoltosopimuksen vahvistamisen jälkeen, ja tästä olisi koitunut ongelmia lapsen asioista sopiessa?

Onko jotain, mitä haluaisit vielä mainita oheishuoltoasioihin liittyen?

Kiitos osallistumisestasi!